BURSA ERKEN OSMANLI MİMARİSİNDE KUBBE İÇ SÜSLEMELERİ

Gökhan İNCEKAYA

Yüksek Lisans Tezi

Sanat Kuramı ve Eleştiri Ana Bilim Dalı

2025

(Her hakkı saklıdır)

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
GÜZEL SANATLAR ENSTİTÜSÜ
SANAT KURAMI VE ELEŞTİRİ ANA BİLİM DALI

BURSA ERKEN OSMANLI MİMARİSİNDE KUBBE İÇ SÜSLEMELERİ

(Dome İnterior Decorations in Bursa Early Ottoman Architecture)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Gökhan İNCEKAYA

Danışman: Prof. Dr. Yunus BERKLİ

Erzurum
Eylül, 2025

GÜZEL SANATLAR ENSTİTÜSÜ
Graduate School of Fine Arts

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Gökhan İNCEKAYA tarafından hazırlanan "Bursa Erken Osmanlı Mimarisinde Kubbe İç Süslemeleri" başlıklı çalışması 11 / 09 / 2025 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Sanat Kuramı ve Eleştiri Ana Bilim Dalı, Sanat Kuramı ve Eleştiri Bilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı:	Doç. Dr. Osman ÜLKÜ *Aydın Adnan Menderes Üniversitesi*	Aslı Islak İmzalıdır
Danışman:	Prof. Dr. Yunus BERKLİ *Atatürk Üniversitesi*	Aslı Islak İmzalıdır
Jüri Üyesi:	Doç. Dr. Gülten GÜLTEPE *Atatürk Üniversitesi*	Aslı Islak İmzalıdır

Bu tezin Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nin ilgili maddelerinde belirtilen şartları yerine getirdiğini onaylarım.

Prof. Dr. Ahmet Selim DOĞAN

Enstitü Müdürü

Aslı Islak İmzalıdır

GÜZEL SANATLAR ENSTİTÜSÜ
Graduate School of Fine Arts

ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum "Bursa Erken Osmanlı Mimarisinde Kubbe İç Süslemeleri" başlıklı çalışmanın tarafımdan bilimsel etik ilkelere uyularak yazıldığını ve yararlandığım eserleri kaynakçada gösterdiğimi beyan ederim.

11 / 09 / 2025

Aslı Islak İmzalıdır

Gökhan İNCEKAYA

☐ Tezle ilgili patent başvurusu yapılması / patent alma sürecinin devam etmesi sebebiyle Enstitü Yönetim Kurulunun …./…/…. tarih ve ……. sayılı kararı ile teze erişim 2 (iki) yıl süreyle engellenmiştir.

☐ Enstitü Yönetim Kurulunun …./…/…. tarih ve ……. sayılı kararı ile teze erişim 6 (altı) ay süreyle engellenmiştir.

GÜZEL SANATLAR ENSTİTÜSÜ
Graduate School of Fine Arts

TEZ BENZERLİK RAPORU

"Bursa Erken Osmanlı Mimarisinde Kubbe İç Süslemeleri" başlıklı tez çalışmamın topla 115 sayfalık kısmına ilişkin, 08/09/2025 tarihinde tez danışmanım tarafından **Turnitin** adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %23 olarak belirlenmiştir

Uygulanan filtrelemeler:

1. Tez çalışması orijinallik raporu sayfası hariç
2. Bilimsel etik beyannamesi sayfası hariç
3. Önsöz hariç
4. İçindekiler hariç
5. Simgeler ve kısaltmalar hariç
6. Kaynaklar hariç
7. Alıntılar dahil

Bu tezin Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nin ilgili maddelerinde belirtilen şartları yerine getirdiğini, azami benzerlik oranının (%30) altında olduğunu ve intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

11/09/2025

Aslı Islak İmzalıdır
Danışman
Prof. Dr. Yunus Berkli

Aslı Islak İmzalıdır
Öğrenci
Gökhan İncekaya

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın gerçekleştirilmesinde değerli bilgilerini benimle paylaşan, kendisine danıştığım süre zarfında kıymetli zamanını ayırıp sabırla ve büyük bir ilgiyle bana faydalı olabilmek için elinden gelenin fazlasını sunan, güler yüzünü ve samimiyetini benden esirgemeyen ve gelecekteki mesleki hayatımda da bana verdiği değerli bilgilerden faydalanacağımı düşündüğüm kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Yunus BERKLİ'ye teşekkürü bir borç biliyor ve şükranlarımı sunuyorum.

Tez hazırlık aşamasında saatlerce çalıştığım için vakit ayıramadığım ve bu süreçte desteklerini benden esirgemeyen sevgili eşim Esra İNCEKAYA'ya, annem Esmer İNCEKAYA ve kardeşlerime gösterdikleri anlayış ve yardımları için teşekkürü bir borç biliyorum. 11.09.2025

Gökhan İNCEKAYA

ÖZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BURSA ERKEN OSMANLI MİMARİSİNDE KUBBE İÇ SÜSLEMELERİ

Gökhan İNCEKAYA

Eylül 2025, 120 Sayfa

Amaç: Erken Osmanlı Mimarisi'nin gelişiminin ilk tohumları Bursa'da atılmıştır. İlk padişahların başkent olarak belirlediği bu şehir aynı zamanda Osmanlı'nın ilk külliyelerine ve camilerine de ev sahipliği yapmıştır. Bu yeni devletin erken devirlerindeki sanat anlayışı Bursa ile özdeşleşmiştir. Bursa Üslubu olarak da anılan bu dönem ve teknik, mimarinin her noktasında kendini gösterme imkânı bulmuştur.

Yöntem: Çalışma üç bölümden meydana gelmiştir. Birinci bölümde Bursa coğrafyasında Osmanlı Devletine kadar kurulup yıkılan devletler hakkında bilgiler verilmiştir. Bu bilgiler ışığında bölgenin değerinin sebepleri ortaya konmuştur. Çalışmanın ikinci bölümünde Erken Osmanlı Mimarisinin oluşumu ve öncüllerinden devraldığı mimari birikim ile çevresel kazanımlarla edindiği yeni teknikleri nasıl harmanladığı incelenmiştir. Döneme adını veren Bursa Üslubu'nun teknik özellikleri açıklanmıştır. Üçüncü bölümde ise özellikle günümüze en iyi ulaşma olanağı bulan sultan külliyeleri tek tek incelenmiştir.

Bulgular: Bursa'da bulunan camilerin kubbe iç tezyinatı zaman içinde farklılıklar göstermektedir. Kubbe içi süslemelerin dönüşüm süreci ve farklı ustalar ile farklı üslupların bu sürece katkıları yeni motifleri meydana getirmiştir. Gerek doğal afetler gerekse tahribatlar ile zarar gören bu yapıların değişimi tarihi kaynaklardan ve yerinde gözlemler ile incelenmiştir.

Sonuç: Bursa'nın çehresini ve kentleşme sürecini şekillendiren bu yapılar, kubbe içi süsleme sanatının Osmanlı'daki ilk örnekleri olmuş. İlk olmanın iyi yönlerinin yanı sıra birçok kötü yanıyla da yüzleşen süslemeler, uzun bir gelişim ve dönüşüm yolculuğu yaparak günümüze ulaşmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Erken Osmanlı Mimarisi, Bursa Üslubu, kubbe iç süslemeleri, cami tezyinatı

ABSTRACT

MASTER THESIS

DOME INTERIOR DECORATIONS IN BURSA EARLY OTTOMAN ARCHITECTURE

Gökhan İNCEKAYA

September 2025, 120 Pages

Purpose: The first seeds of the development of Early Ottoman Architecture were sown in Bursa. This city, designated as the capital by the first sultans, was also home to the first Ottoman social complexes and mosques. The artistic understanding of this new state in its early periods was identified with Bursa. This period and technique, also known as the Bursa Style, found the opportunity to manifest itself in every aspect of architecture.

Method: The study consists of three parts. In the first part, information is given about the states that were established and collapsed in the Bursa geography until the Ottoman Empire. In the light of this information, the reasons for the value of the region have been revealed. In the second part of the study, the formation of Early Ottoman Architecture and how it blended the architectural knowledge inherited from its predecessors with the new techniques it acquired with environmental gains were examined. The technical features of the Bursa Style, which gave its name to the period, are explained. In the third section, the sultan complexes, especially those that have survived best to the present day, are examined one by one.

Findings: The interior decoration of the domes of the mosques in Bursa varies over time. The transformation process of the interior decorations of the dome and the contributions of different masters and different styles to this process have brought new motifs into being. The transformation of these structures, which were damaged by both natural disasters and destruction, was examined using historical sources and on-site observations.

Result: These structures, which shaped the face of Bursa and its urbanization process, were the first examples of dome interior decoration art in the Ottoman Empire. Facing many negative aspects as well as the positive aspects of being the first, the decorations have reached the present day by going through a long journey of development and transformation.

Keywords: Early Ottoman Architecture, Bursa Style, dome ınterior decorations, mosque ornaments

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY TUTANAĞI i
ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI ii
TEZ BENZERLİK RAPORU iii
TEŞEKKÜR iv
ÖZ v
ABSTRACT vi
İÇİNDEKİLER vii
ŞEKİLLER DİZİNİ ix
BİRİNCİ BÖLÜM 1
Giriş 1
Bursa'nın Coğrafi Tarihçesi 2
Osmanlı Devleti'nin Doğuşu (1299-1451) 3
İKİNCİ BÖLÜM 8
Bursa Erken Osmanlı Dönemi Mimarisi 8
Bursa Erken Dönem Cami Mimarisinde Plan Tipleri 9
Tek kubbeli camiler 9
Ulu cami planında camiler. 10
Ters T planlı camiler. 11
Bursa Erken Dönem Cami Mimarisinde Süsleme Türleri 11
Taş süsleme. 12
Tuğla-taş duvar süsleme. 12
Mukarnas süsleme. 12
Çini ve sırlı tuğla süsleme. 12
Alçı ve stuko süsleme 13
Ahşap süsleme. 13
Kalem işi süsleme. 13
Bursa Erken Dönem Cami Mimarisinde Motif Türleri 14
Rumi-palmet-lotus grubu motifleri. 14
Bitkisel motifler. 15
Yazı ile süsleme motifleri. 15
Geometrik motifler. 16
Bursa Erken Dönem Cami Mimarisinde Kompozisyon Şemaları 17
Bordürler. 17

Sonsuz kompozisyonlar. 18
Merkezi kompozisyonlar. 18
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 20
Bursa Sultan Külliyeleri 20
Külliye 20
Cami 20
Bursa Orhan Gazi Külliyesi (1339-1340) 21
Orhan camii. 21
Bursa Hüdavendigar Külliyesi (1363-1366) 32
I. Murad cami-medresesi. 32
Bursa Yıldırım Külliyesi (1391-1395) 42
Yıldırım Camii. 42
Bursa Ulucami Külliyesi (1396-1400) 60
Bursa Ulucami. 60
Bursa Yeşil Külliyesi (1414-1419) 75
Bursa Yeşil Cami. 75
Bursa Muradiye Külliyesi (1425-1426) 87
Bursa Muradiye Cami. 89
SONUÇ 104
KAYNAKÇA 105
ELEKTRONİK KAYNAKÇA 106
ÖZGEÇMİŞ 107

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. *Bitinya Haritası* 3
Şekil 2. *Osman Bey ve Orhan Bey Dönemi Haritası* 5
Şekil 3. *Bursa Orhan Camiine Güneybatı Yönünden Bakış (Yazara Ait)* 21
Şekil 4. *Bursa Orhan Camii Son Cemaat Yeri (Yazara Ait)* 22
Şekil 5. *Bursa Orhan Camii Altlığı (Penceresi) ve Süslemesi (Yazara Ait)* 23
Şekil 6. *Bursa Orhan Camii Avlu Kubbesi Kasnağından Detay (Yazara Ait)* 23
Şekil 7. *Ana İbadet Alanını Örten Kubbenin Süsleme Saçaklarındaki Esmâ-i Hüsnâ (Yazara Ait)* 24
Şekil 8. *Mihrap Duvarı ve Ayetler (Yazara Ait)* 25
Şekil 9. *Bursa Orhan Camii Mihrabı ve Ayetler (Yazara Ait)* 26
Şekil 10. *Bursa Orhan Camii Minaresi (Yazara Ait)* 27
Şekil 11. *Bursa Orhan Camii Beş Birimli Son Cemaat Yerindeki Orta Kubbe İçi Süslemesi (Yazara Ait)* 28
Şekil 12. *Bursa Orhan Camii Sekizgen Kasnak Üzerine Oturtulan Avlu Kubbesi İçi Süsleme (Yazara Ait)* 29
Şekil 13. *Bursa Orhan Cami Doğu Zaviyesinin Kubbe İçi Süslemesi (Yazara Ait)* 30
Şekil 14. *Bursa Orhan Cami Planı* 31
Şekil 15. *Bursa Hüdavendigar Camii Kuzey-Dış Cephesi (Yazara Ait)* 32
Şekil 16. *Avluya Bakan Doğu Eyvanı (Yazara Ait)* 33
Şekil 17. *Pandantif Detayı (Yazara Ait)* 34
Şekil 18. *Holü Örten Aydınlıklı Kubbe ve İç Süslemesi (Yazara Ait)* 34
Şekil 19. *Son Cemaat Yeri ve Revaklar (Yazara Ait)* 35
Şekil 20. *Son Cemaat Yeri ve Revaklar (Yazara Ait)* 36
Şekil 21. *Cümle Kapısı (Yazara Ait)* 37
Şekil 22. *1904 Tarihli II. Abdulhamit'in Onarım Kitabesi (Yazara Ait)* 38
Şekil 23. *Son Cemaat Yerinin Orta Bölümü Kubbe İç Süslemesi (Yazara Ait)* 38
Şekil 24. *Hücrenin Beşik Tonozlu Örtü Sisteminin İç Süslemesi (Yazara Ait)* 39
Şekil 25. *Mihrap Eyvanında Yer Alan Çift Sıra Pencere Düzeni (Yazara Ait)* 39
Şekil 26. *Bursa Hüdavendigar Cami Alt Kat Planı* 40
Şekil 27. *Bursa Hüdavendigar Cami Üst Kat Planı* 41
Şekil 28. *Yıldırım Camii Son Cemaat Yeri (Yazara Ait)* 43
Şekil 29. *Yıldırım Camii Şadırvanı (Yazara Ait)* 44
Şekil 30. *Yıldırım Camii Kuzeybatı Minaresi (Yazara Ait)* 45
Şekil 31. *Yıldırım Camii Son Cemaat Yerindeki Pencere İşlemeleri (Yazara Ait)* 46

Şekil 32. *Yıldırım Camii Beden Duvarındaki Pencere İşlemeleri (Yazara Ait)* 47
Şekil 33. *Yıldırım Camii Ana İbadet Alanı ve Mihrap (Yazara Ait)* 48
Şekil 34. *Yıldırım Camii Doğu Eyvanı (Yazara Ait)* 49
Şekil 35. *Yıldırım Camii Taç Kapıdan Sonra Tavanda Bulunan Bezeme (Yazara Ait)* 50
Şekil 36. *Son Cemaat Yeri Dış Mihrap Kavsarası (Yazara Ait)* 50
Şekil 37. *Yıldırım Camii Ana İbadet Mekânı Kubbesi ve İç Süslemesi (Yazara Ait)* 51
Şekil 38. *Yıldırım Camii Ana İbadet Mekânı Kubbesi Penceresi ve Süslemesi (Yazara Ait)* ..52
Şekil 39. *Yıldırım Camii Mihrabı (Yazara Ait)* 53
Şekil 40. *Yıldırım Camii Güneydoğudaki Tabhane Örtü Sistemi ve Süslemesi (Yazara Ait)* ...54
Şekil 41. *Yıldırım Camii Avlu Kubbesi ve İç Süslemesi (Yazara Ait)* 55
Şekil 42. *Yıldırım Camii Avlu Kubbesi Penceresi ve Süslemesi (Yazara Ait)* 56
Şekil 43. *Yıldırım Camii Güneydoğu Tabhanesi Giriş Açıklığı Tavanı (Yazara Ait)* 56
Şekil 44. *Yıldırım Camii Taçkapısı (Yazara Ait)* 57
Şekil 45. *Yıldırım Camii Taçkapı Önündeki Kubbe İç Süslemesi (Yazara Ait)* 58
Şekil 46. *Yıldırım Camii Son Cemaat Yeri Doğu Kubbesi İç Süslemesi (Yazara Ait)* 58
Şekil 47. *Yıldırım Camii Planı* 59
Şekil 48. *Bursa Ulucami (Yazara Ait)* 61
Şekil 49. *Bursa Ulucami Doğu Cephesi Alt Penceresi (Yazara Ait)* 61
Şekil 50. *Bursa Ulucami Batı Minaresi (Yazara Ait)* 62
Şekil 51. *Bursa Ulucami Doğu Minaresi (Yazara Ait)* 63
Şekil 52. *Bursa Ulucami Taçkapısı (Yazara Ait)* 64
Şekil 53. *Bursa Ulucami Şadırvanı (Yazara Ait)* 65
Şekil 54. *Bursa Ulucami Minberi (Yazara Ait)* 66
Şekil 55. *Bursa Ulucami Minberi Detayı (Yazara Ait)* 66
Şekil 56. *Bursa Ulucami Mihrabı (Yazara Ait)* 67
Şekil 57. *Bursa Ulucami Mihrap Duvarının Doğusunda Bulunan Kâbe Örtüsü (Yazara Ait)* 68
Şekil 58. *Bursa Ulucami İki Farklı Hat Örneği (Yazara Ait)* 69
Şekil 59. *Bursa Ulucami Aynalı Hat Örneği (Yazara Ait)* 69
Şekil 60. *Bursa Ulucami Kare Paye Duvarında Bulunan Hat Örnekleri (Yazara Ait)* 70
Şekil 61. *Bursa Ulucami Şadırvan Üstündeki Açıklıklı Kubbe ve Süslemesi (Yazara Ait)* 71
Şekil 62. *Bursa Ulucami Kubbe İç Süslemesi (Yazara Ait)* 72
Şekil 63. *Bursa Ulucami Kubbe İç Süslemesi (Yazara Ait)* 72
Şekil 64. *Bursa Ulucami Kubbe İç Süslemesi (Yazara Ait)* 73
Şekil 65. *Bursa Ulucami Kubbe Kasnağı ve Pencere Süslemesi (Yazara Ait)* 73
Şekil 66. *Bursa Ulucami Planı* 74
Şekil 67. *Bursa Yeşil Cami Giriş Cephesi (Yazara Ait)* 76

Şekil 68. *Bursa Yeşil Cami Taçkapı Kavsarası ve Kitabesi (Yazara Ait)*.....77
Şekil 69. *Bursa Yeşil Cami Şadırvanından Mihraba Bakış (Yazara Ait)*.....78
Şekil 70. *Bursa Yeşil Camiinin Devşirme Bizans Sütun Başlıkları (Yazara Ait)*.....79
Şekil 71. *Bursa Yeşil Cami Hünkâr Mahfili (Yazara Ait)*.....80
Şekil 72. *Bursa Yeşil Cami Mihrap Duvarı (Yazara Ait)*.....80
Şekil 73. *Bursa Yeşil Cami Doğu Eyvanı (Yazara Ait)*.....81
Şekil 74. *Bursa Yeşil Cami Doğu Eyvanının 24 Dilimli Kubbesi ve İç Süslemesi (Yazara Ait)*.....82
Şekil 75. *Bursa Yeşil Cami Avlu Kubbesinden Detay (Yazara Ait)*.....83
Şekil 76. *Bursa Yeşil Cami Güneybatıdaki Tabhane Örtüsü ve Süslemeleri (Yazara Ait)*.....84
Şekil 77. *Bursa Yeşil Cami Batı Eyvanının 24 Dilimli Kubbesi ve İç Süslemesi (Yazara Ait)* 85
Şekil 78. *Bursa Yeşil Cami Alt Kat Planı*.....86
Şekil 79. *Bursa Yeşil Cami Üst Kat Planı*.....87
Şekil 80. *Bursa Muradiye Cami Şadırvanı (Yazara Ait)*.....88
Şekil 81. *Bursa Muradiye Cami Çeşmesi (Yazara Ait)*.....89
Şekil 82. *Bursa Muradiye Cami Kitabesi (Yazara Ait)*.....90
Şekil 83. *Bursa Muradiye Cami Batı Minaresi (Yazara Ait)*.....91
Şekil 84. *Bursa Muradiye Cami Son Cemaat Yeri Revak Süslemeleri (Yazara Ait)*.....91
Şekil 85. *Bursa Muradiye Cami Saçak Silmeleri (Yazara Ait)*.....92
Şekil 86. *Bursa Muradiye Cami Son Cemaat Yeri (Yazara Ait)*.....92
Şekil 87. *Bursa Muradiye Cami Son Cemaat Yeri Orta Birim Kubbesi ve Süslemesi (Yazara Ait)*.....93
Şekil 88. *Bursa Muradiye Cami Son Cemaat Yeri Örtü Sistemi Süslemesi (Yazara Ait)*.....94
Şekil 89. *Bursa Muradiye Cami Son Cemaat Yeri Aynalı Tonoz (Yazara Ait)*.....94
Şekil 90. *Bursa Muradiye Cami Taçkapısı (Yazara Ait)*.....95
Şekil 91. *Bursa Muradiye Cami Ahşap Kapı Doğu Kanadı (Yazara Ait)*.....96
Şekil 92. *Bursa Muradiye Cami Avlu Örtüsü ve Süslemeleri (Yazara Ait)*.....97
Şekil 93. *Bursa Muradiye Cami Avlu Kubbesinin Merkez Süslemesi (Yazara Ait)*.....98
Şekil 94. *Bursa Muradiye Cami Batı Tabhanesi (Yazara Ait)*.....99
Şekil 95. *Bursa Muradiye Cami Ahşap Detay (Yazara Ait)*.....100
Şekil 96. *Bursa Muradiye Cami Giriş Eyvanının Tavanı (Yazara Ait)*.....100
Şekil 97. *Bursa Muradiye Cami Mihrabı (Yazara Ait)*.....101
Şekil 98. *Bursa Muradiye Cami İbadet Mekânı Duvar Çinileri (Yazara Ait)*.....102
Şekil 99. *Bursa Muradiye Cami Planı*.....103

BİRİNCİ BÖLÜM

Giriş

Küçük bir beylikten, üç kıtada hüküm süren bir imparatorluğa evriminde Osmanlı Hanedanlığı ayak bastığı her karış toprağı imar ederek yaklaşık yedi asırlık bir çınar olmayı başarmıştır. Türk-İslam sanatına çok uzun bir dönem yön veren bu devletin temelleri her ne kadar Söğüt ve Domaniç yaylalarında atılmış olsa bile devletin asıl unsurları ilk başkent olan Bursa'nın üzerinde yükselmiştir. Osmanlı'nın ilk padişahları aynı zamanda birer şehir planlamacısı görevi de yürütmüşlerdir. Anadolu Selçuklu Devleti'nden gelen geleneksel tavırlarıyla bu görev bilincindeki sultanlar özellikle ticaret yolları üzerinde bulunan ve Bizans içinde gayet değerli olan ilk başkent Bursa'ya büyük önem vermişlerdir.

Bu tez çalışmamızda Bursa Erken Osmanlı kubbe iç süslemelerine giden yolda Erken Osmanlı Bursa'sının imar gelişimi doğrultusunda çehresinin nasıl şekillendiğini inceleyeceğiz. Anadolu Selçuklu mimari sanatı ile Bizans mimari sanatının Osmanlı'yı nasıl etkilediğini, Tebrizli ustaların katkılarını, devşirme yapı ile devşirme malzemelerin kullanım alanlarını, İslam dininin yanı sıra dönemin toplumsal ihtiyaçlarının mimariye olan etkilerini, tasavvuf ile ahilik geleneklerinin ihtiyaçlarından hâsıl olan yapı unsurlarının tarihi süreçteki değişim ve gelişimlerine de değineceğiz. Kubbe mimarisi İslam ve diğer dinlerin dışında antik çağlardan itibaren kutsiyet içeren bir yapı unsuru olarak önemini korumuştur. Gök kubbeyi mimari boyuta indirgeyerek mekânların önemini arttırması bir yana dursun estetik, akustik ve bütünleyici özellikleriyle de kubbe mimarideki yerini her zaman ve mekânda korumuştur. Kubbe Türk-İslam terminolojisi için her zaman çok farklı bir yere sahip olmuştur. Orta Asya'dan süregelen kıl çadırların ve otağların da aynı kutsal imgeyi barındırmasından dolayı medeniyetimiz kubbeyi mimari yapılarından bağımsız düşünememişlerdir. Nasıl dünyayı saran tek bir gökyüzü var ise mekânları da örten bir kubbe olmalıdır düsturuyla hareket eden ceddimiz, devralmış olduğu bu mimari geleneği en mükemmele doğru taşımıştır. Tabi bunu yeni teknolojik gelişmeler sayesinde yıllar içerisinde aşamalar halinde yapmışlardır. Anadolu Selçuklu Devleti'nin tarih sahnesinden miladi 1308 yılında çekilmesinden önce bağımsızlığını ilan eden ve küçük bir uç beyliği olan Osmanlı, miladi 1299 ya da bazı tarihçilere göre 1302 yılından itibaren hüküm sürdüğü ve yeni fethedeceği topraklarda hızlı bir iskân ve imar politikası izlemiştir. Bunu da yaparken öncülü olan devletin kendisine bırakmış olduğu hafızanın yanı sıra komşusu olan beyliklerin ve krallıkların da hafızasından faydalanmıştır. Bu doğrultuda

özgün bir Osmanlı üslubunun oluşmasının ilk temelleri atılmaya başlanmıştır. İstanbul'un fethinden sonra Klasik Osmanlı Mimarisi'nin oluşmasına zemin hazırlayan kilometre taşlarının başında Erken Osmanlı Bursa Mimarisi gelir. Başşehrin Edirne'ye naklinden sonra bile Osmanlı sultanları için Bursa hep değerini korumuştur. İlk padişahların türbelerinin bu şehirde olması da hanedanlığın Bursa ile bağının hiç kopmayacağının delilidir. Tez çalışmamız sayesinde bu bağın zenginleştirdiği Bursa mimarisinin Erken Osmanlı yapılarını nasıl evrimleştirdiğini ve kubbe iç süslemelerinin tarihi gelişim süreçlerini inceleme imkânı bulacağız. Bunu da bizden önce yazılmış olan kitap, makale, tez çalışmaları gibi akademik yayınlar ile şehir arşivlerindeki vesikalar, kayıtlar ve diğer belgelerin incelenmesiyle ortaya çıkacak bilgiler ışığında yapacağız. Mekânları yerinde inceleyerek şahsım tarafından gereken fotoğraf çekimleri yapılıp, yapı planları temin edilerek çalışmaya yerleştirilecektir.

Bursa'nın Coğrafi Tarihçesi

Bursa'nın neolitik çağlardan beri yaşama ev sahipliği yaptığı ve yerleşik bir insan topluluğunun olduğuna dair arkeolojik ve tarihsel kaynaklar mevcuttur. Özellikle bu arkeolojik kazılarla ortaya çıkarılan höyüklerden elde edilen verilere göre ortalama 6 bin yıllık bir yaşam süreci ortaya konmuştur. Antik medeniyetlerin izleri, bu verimli topraklarda ve çevresinde şehirler kurmaları, bırakmış oldukları eserler sayesinde birer birer gün yüzüne çıkmaktadır. Bursa, Anadolu'da ortaya çıkan bu antik halklar ve ardılı olan milletler arasında bulunan Hitit, Firigya, Lidya, Iyonya, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı kültürlerinin kalıntılarını barındırmaktadır.

Kentin isminin nereden geldiğine dair çeşitli rivayetler ve kaynaklar vardır. Bursa, Uludağ'ın (Eski Keşiş Dağı veya Büyük Olympos) kuzeybatı yakasında, topraklarının büyük bir kısmı bugünkü Güney Marmara bölgesinde kurulmuş bir şehirdir (Yahşi, 1998, s. 4). Bursa'nın da içinde dâhil olduğu bu bölgenin o dönemki adı Bitinya'dır (Şekil 1). Bölge önce Roma hâkimiyetine, ondan da Doğu Roma (Bizans) hâkimiyetine girer. Bursa şehrinin bazı kaynaklarda milattan önce II. yüzyıl sonlarında Roma İmparatoru ile yaptığı savaşı kaybederek Prusias'a iltica eden Kartacalı Hannibal'ın teklifi ile Prusias'ın onuruna kurulduğu kaydedilir (Yahşi, 1998, s. 5). Kral Prusias'tan ismini alan bu şehir zaman içinde halk arasında Bursa ismine evirilerek bugünkü halini almıştır. Özellikle Latin istilasıyla düşen Konstantinapol'den (İstanbul), Nicea'ya (İznik) taşınan Bizans hanedanlığı sayesinde zenginleşen bölge içinde Bursa'da yerini almıştır. Bu dönemden sonra da giderek önemli bir stratejik ve jeopolitik kent haline gelmiştir. Tabi bunda Osmanlı'nın da ilk fetihleri arasında yer alıp, aynı zamanda başkentlik etmiş olmasının yeri vardır.

Şekil 1

Bitinya Haritası

(https://dipnot.hypotheses.org/2225)

Osmanlı Beyliği ortaya çıktığı Söğüt ve Domaniç yaylalarından, çok kısa bir süre içinde çevresindeki topraklara gazâlar düzenleyerek genişleme politikası gütmüştür. Osman Gazi'nin saltanat yıllarının sonlarına doğru Bursa da bu fetih hareketinden nasibini alması için kuşatılsa dahi, fetih MS.1326 yılında oğlu olan ve II. hükümdar Orhan Gazi'ye kısmet olmuştur. Bu tarihten itibaren yönetim merkezi Bursa'ya taşınmış ve şehir imar ile bir Osmanlı kenti çehresini kazanmıştır. Hisar ve kenar mahallelerden oluşan şehrin beş giriş kapısı olduğu bilinmektedir. Kuzeydeki Tabak (Debbağ) Kapısı, doğudaki Yer Kapısı ve batıdaki de Kaplıca Kapısı'dır. Zindan Kapısı ve Su Kapısı ise güneydedir (Acar, 2007, s. 21).

Balkan topraklarında MS.1363 yılında ele geçirilen ve devletin yeni başkenti olan Edirne bile Bursa'nın Osmanlı hükümdarları için önemini yitirmesine sebep olmamıştır. Orhan Gazi ile başlayan bu imar ve iskân hareketi yıllar içerisinde kadim bir Osmanlı kenti oluşturmuştur. Şehirde inşa edilen medreseler ve camiler ile bunlara bağlı yapı unsurları sayesinde ilim yuvası haline gelen kent, kapalı çarşılar ve hanlar sayesinde de bir ticaret merkezi kimliğine bürünmüştür. Böylelikle Bursa bugünkü halini almaya başlamıştır.

Osmanlı Devleti'nin Doğuşu (1299-1451)

Osmanlı'nın kuruluş tarihiyle ilgili farklı görüşler öne sürülmüştür. Anadolu Selçuklu Devletine bağlı bir uç beyliği olarak gazâ yapan Ertuğrul Gazi oğlu Osman Bey, Moğolların istilalarının etkisiyle zayıflayan ve yıkılmaya yüz tutmuş Anadolu Selçuklu Devleti'nden

koparak bağımsızlığını ilan etmiştir. Lakin ekseriyetle 1299 tarihi öne çıksa da 1302 tarihini de tarihçilerimizden özellikle Prof. Dr. Halil İnalcık dile getirmiştir:

> Bizanslı çağdaş tarihçi Pachymeres ile eski Osmanlı rivayeti karşılaştırılınca şu gerçek ortaya çıkmaktadır: Kastamonu beyleri Bizans'a karşı gazâyı gevşek tuttukları zaman Osman uçların en ileri bölümünde gazâyı son derece atılganlıkla sürdürmüştür, böylece bu yanda gazileri yanına çekmiş, onların gerçek önderi durumuna yükselmiştir. Onu beylik kurucusu büyük bir gazi durumuna çıkaran başarı ise eski Bizans başkenti İznik'i kuşatması ve 1302 yazında Bapheus'da (şimdi bu yerin Yalova'dan 10 km doğuda Yalak-ova/Hersek köyü olduğunu belirlemiş bulunuyoruz) Bizans imparatorunun gönderdiği orduya karşı baskınla kazandığı zaferdir. Bu zaferle kendisi ve kendisinden sonra oğulları uçlarda rakipsiz bir nüfuz ve şevket (charisma) kazanmış böylece hanedanı ve Osmanlı Devleti kurulmuştur (1302). Son araştırmalar daha Osman Bey döneminde beylik kurumlarının hakkıyla kurulmuş bulunduğunu ortaya koymaktadır (İnalcık, 2022, s. 16).

Osman Bey'in hâkimiyet yılları (1299-1324) devletin hızla tesisleşmeye başladığı ve çevredeki ecnebi topraklara gazâya atıldığı yıllarla sürmüştür. Osman Bey özellikle Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılmasından sonra Moğol zulmünden kaçan irili ufaklı Türkmen aileleri çevresinde toplayarak gücüne güç katarken, bu Türkmen ailelere fethettiği toprakları dirlik olarak verip hem iskân politikasını düzgün kurmuş hem de gereken askeri gücün devamlılığını sağlamıştır. Batıda gazilerin fethettiği verimli topraklara doğudan ve İç Anadolu'dan yoğun göç hareketini Osmanlı arşivlerindeki vakıf ve tahrir defterleri tamamıyla doğrulamaktadır (İnalcık, 2022, s. 18). Bu göçlere sebep olarak Orta Anadolu'daki iç kargaşa kadar Moğol vergi siyaseti ve baskısı da ileri sürülmüştür (İnalcık, 2022, s. 18). Kadim Türk geleneklerinden gelen ordu-millet anlayışı içerisinde kurduğu bu yeni devletin asırlara meydan okuyan bir çınar ağacına dönüşmesinde bu ailelerin rolü çok büyüktür. Devletin omuzlarında yükseldiği bu Türkmen ailelerin yanı sıra manevi yönündeki boşlukları doldurmak için de dervişler, ahiler, erenler, fakılar ve abdallar ile çeşitli ilim insanları aynı potada harmanlanmıştır. Bu harman olan harç gayet kavi bir şekilde devletin temellerini oluşturmuştur. Aynı coğrafyada yaşamını devam ettiren eski bölge halklarını da tek bir sancak altında birleştiren bu yeni devlet artık bir Osmanlı kültürü ve Osmanlılık şuuru oluşturma yolunda adımlarını atmaya başlamıştır. Hâlihazırda bu şuur ile işlenmeye başlanan eski yerel halklar, geçmişlerinin zengin birikimlerini yeni devletleri için harcamaktan geri durmamışlardır.

Osman Bey'den sonra devlet idaresini büyük oğlu olan Orhan Bey almıştır (Şekil 2). Orhan Bey (1324-1362) babasından aldığı toprakları yine fütuhat düsturuyla devamlı büyütmüştür. Osman Bey zamanında da alınmak istenen Bizans'ın bölgedeki önemli şehri olan Bursa'yı, Orhan Bey ile babasına da yarenlik etmiş olan diğer beyleri fethetmiştir.

Şekil 2

Osman Bey ve Orhan Bey Dönemi Haritası

(https://bilgininkalesi.com/orhan-gazi-donemi-ders-notu/#close)

MS. 1326'da mühim bir kuvvetle Bursa üzerine yürüyen Orhan Bey tecrübeli kumandanları Köse Mihal, Turgut Alp, Şeyh Mahmud ve Ahi Hasan ile görüşerek bu şehrin güneyindeki Bursa'nın anahtarı olan Atranos (Orhaneli) kalesini alıp yıktıktan sonra Bursa önüne gelerek Pınarbaşı mevkiine karargâhını kurmuş ve kaleyi sarmıştır (Uzunçarşılı, 1988, s. 117-118). Osman Bey zamanından itibaren Bursa'nın çevresindeki muhkem yerler birer birer zapt edilmiştir. Kaleyi kurtarmaktan ve yardım gelmekten ümidini kesmiş olan kale beyi, Gazi Mihal Bey vasıtasıyla ve bazı şartlarla Bursa'yı teslim edeceğini bildirmiş olduğundan nihayet 6 Nisan 1326 (2 Cemaziyülevvel 726) tarihinde Bursa Türklere teslim edilmiştir (Uzunçarşılı, 1988, s. 118). Çok büyük uğraşlar sonunda şehir artık Tük yurdu olmuştur. Orhan Bey burasını aldıktan sonra bu sırada ağır hasta bulunan ve bir az sonra da vefat etmiş olan babası Osman Gazi'yi vasiyeti üzere burada kalede defnettirmiş ve sonradan burası Gümüşlü Kümbet diye meşhur olmuştur (Uzunçarşılı, 1988, s. 118). Bugün bu bölge Bursa'nın Tophane semtindedir ve Orhan Gazi ile Osman Gazi yan yana türbelerinde çocuklarıyla meftun bulunmaktadırlar. Allah onlara ve evlatlarına rahmetiyle muamele etsin.

1326 yılında Bursa'nın fethiyle hızlı bir şekilde şehir şuan içinde bulunduğu karakteristiğini kazanarak, Türk-İslam mimarisinin en güzel örneklerine ev sahipliği yapmaya başlamıştır. Orhan Bey bu fethin peşi sıra civar bölgelere yönünü çevirmiş ve Latin istilası sırasında Bizans'a başkentlik yapmış olan, daha sonrasında da önemini korumuş bir diğer

büyük şehir İznik'i muhasara altına alarak daha sonra fethetmiştir. Bu iki büyük fetih sonrası şehir halklarına vermiş olduğu sözlere sadık kalarak izzet ve ikramını onlardan esirgemeyen Orhan Bey, gayrimüslim ahalinin çok büyük hürmetini kazanmıştır. Hatta gayrimüslim ahaliden yerinde yurdunda kalmak isteyenlerden kişilere, cizye karşılığında kalmalarına müsaade etmiştir.

Bu fetihler ve Orhan Bey'in tutum ile davranışları artık beyliğin bir devlete evirildiğinin emareleridir. Devlet bilincini her bireyin şuuruna iyice idrak ettirmek ise yalnız nizamlı devlet kurumlarının oluşmasıyla olur. Bunun farkında olan Osmanlı Hanedanlığı üyeleri her devirde bu kurumların tesisine büyük ehemmiyet vermiştir. Gerek askeri gerekse siyasi toplu durum neyi uygun görmüşse Osmanlı'da bunu yerine getirmiştir. Artık bir aşiretten ve beylikten, köklü bir devlet geleneğinin ilk adımlarına geçildiği bu dönemde bazı devlet adamlarının yeri çok önemlidir. Askeri, idari ve adli kurumlaşmanın önemini her dönemde olduğu gibi yine elzemdir. Bunun için ulema sınıfından gelmiş olan vezir Alâüddin Paşa ile Bursa kadısı Cendereli Kara Halil Efendi faaliyete geçmişlerdir (Uzunçarşılı, 1988, s. 125). Devletleşme yolundaki önemli köşe taşlarından biri olan para basma hususuna yeni darphaneler kurarak el atan Osmanlı, Bursa'nın fethinden sonra devlet merkezinin buraya taşınmasına binaen Orhan Gazi saltanat alameti olarak akçe denilen paraları bastırmıştır. Bu hususu İsmail Hakkı Uzunçarşılı şöyle aktarmıştır:

> İlk defa olarak Orhan Bey'in cülûsunun üçüncü senesine tesadüf eden 727 H./1327 M. De hükümdarlık alâmetinden olarak Bursa'da akçe yani gümüş sikke kestirilmiştir. Bu sikkesinin bir tarafında *kelime-i şahadet* ile ilk Müslüman halifeleri olan Ebu Bekir, Ömer, Osman ve Ali'nin isimleri ve diğer tarafında Orhan bin Osman ve rakkamı ile üç adedi ve kenarlarında da paranın basılmış olan 727 senesi ve bir de Osmanlıların mensup oldukları Kayı boyu damgası vardır (Uzunçarşılı, 1988, s. 125).

Osmanlı Devleti'nin Orhan Gazi ile başlayan bu büyük atılımları, fetihlerin yanı sıra anlaşmalar ile de toprak kazanımı yapmasını sağlamıştır. Balkan topraklarındaki ilk kazanımı olan, Gelibolu Yarımadası'nda bulunan Çimpe kalesi (1352) sayesinde Balkan topraklarına sefer yapma kabiliyeti kazanmışlardır. Devlet toprak kazanımlarını diğer Türk Beylikleri yönünde de yaparak ilk olarak Karasi Beyliğini ele geçirmiş ve artık donanma sahibi de olmuştur. Orhan Gazi döneminde devlet toprakları sürekli gazâ ve fetihlerle genişlemiştir.

Devlet olgusunun iyice yerleşmesinin ardından, devamlı yenilenerek ve büyüyerek ilerleyen Osmanlı Devleti'nde saltanat babadan oğula geçmiş ve sırasıyla I. Murad Hüdavendigar (1362-1389), I. Bayezid (Yıldırım) (1389-1402) hüküm sürmüş. I. Bayezid 1402'de Ankara Savaşı'nda Emir Timur' a yenilerek esir düşmesiyle devlet bir fetret devrine (1402-1413) girmiştir. Yıldırım Bayezid'in şehzadeleri arasında taht mücadelesi şeklinde geçen bu yıllar, 1413'te I. Mehmed'in son kardeşi şehzade Musa'yı da bertaraf etmesiyle sona

ermiştir. Devletin ikinci kurucusu olarak anılabilecek mahiyette olan I. Mehmed'in (1413-1421) vefatıyla II. Murad (1421-1451) Osmanlı'nın altıncı padişahı olmuştur. Adı geçen ilk altı padişah, genç fatih II. Mehmed'in İstanbul'u fethetmesine kadar geçen sürede Erken Osmanlı Bursa'nın gelişimde büyük paylara sahip olmuşlardır. Gerek yaptırdıkları külliyeler ve vakfiyeler ile gerekse de Anadolu'dan getirttikleri aşiretleri şehre yerleştirerek asırlar boyunca varlığını sürdüren Osmanlı'dan sonra bile yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin en güzide kentlerinden birisi olacak olan bu şehri miras bırakmışlarıdır.

İKİNCİ BÖLÜM

Bursa Erken Osmanlı Dönemi Mimarisi

Tarih her zaman geçiş dönemleriyle doludur. Bu geçiş dönemlerini keskin köşelerle çizemesek de ortalama bir başlangıç ve bitiş hattı belirtebiliriz. Erken Osmanlı mimarisinin de bu geçiş hattı Bursa'dır. Anadolu Selçuklu etkilerinin ve devşirme yapıların çokça karşımıza çıktığı Bursa, bir payitaht olması hasebiyle de devletin ilk özgün yapılarının oluşması için gayet uygun bir ortama sahip olmuştur.

Fetihten sonra Bursa da inşa edilen ilk cami, Aladdin Paşa camisidir. Bu yapılan ilk camiden sonra şehir hızlı bir İslam iklimine giriş yapar. 1326'dan sonra Bursa, Orhan Gazi tarafından, ovaya doğru inşa edilen bir külliye ile iç kale dışına taşınmıştır (Gündüz, 2006). Bu bağlamda çalışmamızın esas temelini özellikle Osmanlı padişahlarının banisi olduğu yapılar teşkil edecektir. Çekirdeğinde camilerin yer aldığı bu yapılar topluluğu yani sultan külliyeleri, döneminin tüm ihtiyaçlarına karşılık vermek için muazzam ölçülerde ve çok yönlü bir şekilde inşa edilmiştir.

Osmanlı Devleti de kendisinden önceki devletler gibi hüküm sürdüğü toprakları geliştirmek için camiler, külliyeler, hanlar ve hamamlar tarzında yapılar imar ettirmiştir. "Şehirler nefes alan varlıklardır" cümlesini hatırlatan bu anlayış içinde iç kalenin dışına taşınan Bursa, artık bu yapılar etrafında yeni kurulan mahalle ve semtler ile farklı bir kimlik kazanmaya başlamıştır. Bursa ilk dönem eserlerinde Bizans'tan devşirilen eserler ile Anadolu Selçuklu etkileriyle inşa edilen yeni yapıların ön plana çıktığını görmekteyiz. Bu da ilk dönemlerde özgün bir Osmanlı mimarisinden söz etmeyi zorlaştırır. Lakin çok kısa bir zaman içinde anıtsal ve abidevi eserler ortaya konmaya başlanmıştır. Fethedilen bu yeni şehri mamur kılmak için ilk elden hasar gören bölgeler ve mekânların onarımları haricinde yeni yerleşim alanlarının oluşması da elzemdir.

Bu yeni yerleşim alanları çevresinde mahalleler kurulması için de halkı cezbedecek pazar yerleri, ticarethaneler, zanaatkârlar için atölyeler, camiler ile külliyelerin yapımı önem teşkil etmektedir. Özellikle külliyeler bu bağlamda çok mühim bir yere sahiptir. Anadolu'daki ilk külliye örnekleri Artuklular zamanında görülmektedir. 12.yy'ın ilk çeyreğinde inşa edilip günümüze ulaşan Mardin Eminüddin Külliyesi bu döneme örnektir (Sağlık, 2016). Osmanlı devleti öncesindeki Türk Beylikleri ve Osmanlı Devleti'nin ilk döneminde zaviyeli, imaret, tabhaneli, kanatlı cami gibi adlar verilen bu yapı çeşidinde tüm toplumsal ve dini gereksinimler

hayata geçirilmiştir. Gerçek anlamda Osmanlı Külliyesi ise bundan sonraki dönemde gelişen, çoğunlukla bir cami etrafında toplanan, çeşitli toplumsal ve yardım işlevlerini içeren ayrı ayrı yapıların bir araya gelmesi ile oluşmuştur (Sağlık, 2016). Bu külliyelerin günümüze kadar olan devamlılığını ise Anadolu Selçuklu Devleti zamanında da aynı şekilde işleyen vakıflara borçluyuz. Vakıf sistemi, Osmanlı Sultanları ve diğer mevki ve para sahibi kişiler tarafından hayır maksadıyla kullanılmıştır (Sağlık, 2016). Peygamberimizin sahabeleri gibi hayırda yarışan bu mülk sahibi kişiler, Osmanlı'nın bazı kaynaklarda bir "vakıf medeniyeti" olarak anılmasını sağlamışlardır.

Erken Osmanlı Mimarisi, devletin ilk kuruluş yıllarından itibaren sürekli gelişim göstererek dönemin ruhuna da uygun bir şekilde evirilmiştir. Payitahtın Edirne'ye nakliyle birlikte imar faaliyetleri de buraya kaydırılmıştır. Bursa üslubu olarak da bilinen bu mimari dönem, Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ile başlatılsa da bitişi konusunda tarihçiler arasında ihtilaflar mevcuttur. Genel kaynak ve tarihçi görüşlerinde 1437 yılında Edirne Üç Şerefeli Camii inşaatının bitişi ile dönem sonlandırılır. Yine bazı tarihçilerimiz ise bu dönemin 1501 yılında Bayezid Camii inşaatının başlangıcı olarak sonlandırma tarihini belirtir. Bursa ve tez çalışmamız özelinde ise 1425 yılında inşa edilen Muradiye Külliyesi ise dönemin son yapısıdır.

Bursa Erken Dönem Cami Mimarisinde Plan Tipleri

Bursa, 1326 yılında Osmanlıların eline geçmiştir. Ancak ilk eserler İznik'te bina olunmuştur. İşte ilk ve en erken örneğini İznik'te bulduğumuz cami mimarisi, plan şeması olarak bazı büyük farklılıklar meydana getirir. Bu nedenle ilk örnekleri ve bunlara bağlı olarak cami mimarisini üç ayrı plan şemasıyla ve her plan tipinin kendi içinde görülen farklılıklarıyla ele alacağız. Bu plan tipleri ise şunlardır; tek kubbeli camiler, çok destekli ve çok kubbeli camiler diğer adıyla Ulu cami plan şemalı camiler ve son olarak ters T planlı imaret planlı ya da zaviyeli olarak adlandırılan camilerdir. Özellikle zaviyeli plan şemasındaki camiler, dini işlevlerinin yanı sıra sosyal amaçlar için de kullanılmıştır. Tarihsel süreçte bu yapıların işlevini yitirmesi ve dönemin ihtiyaçlarına cevap verememesinden dolayı inşa edilmemiştir.

Tek kubbeli camiler.

Bu yapı tipinde cami planını oluşturan ana unsur, merkezdeki tek kubbe altındaki mekân ile onu tamamlayan son cemaat yerinden oluşmaktadır. İşlevsel bir minare ile yapı bir bütün haline gelmektedir.

Tek kubbeli plan tipinin zaman içinde farklı varyasyonları ortaya konmuştur. Bazı örneklerinde kare mekân dört yönde derin kemerlerle genişletilmiştir. Genel manada sade bir görünüme sahip bu plan tipinin Bursa'daki ilk örneği ise daha öncede belirttiğimiz gibi

Bursa’nın ilk camisi olan 1326 Aladdin Paşa Camii. Bu plan şeması İstanbul'un fethinden sonra İstanbul'da bazı değişikliklerle ve çok daha azametli olarak yapılmıştır. Mimar Sinan'a bağlanan tek kubbeli İstanbul camilerinde, tek kubbeli plan şeması devamlı bir mekân bütünlüğü arayışının izlerini de barındırır.

Bu örnekler bağımsız cami yapılarında olduğu gibi külliye yapıları içinde ana yapı olarak yer alan cami planlamasında da tatbik edilmiştir. Tek kubbeli plan şeması yalnız İstanbul'da değil aynı zamanda Anadolu ve Trakya'daki menzillerde inşa edilen külliyelerin camilerinde de kullanılmıştır.

Ulu cami planında camiler.

Erken Osmanlı mimarisinde Ulu Cami plan şemasının uygulandığı örnekler azımsanmayacak kadar çok miktardadır. Bilindiği gibi Ulu Cami adıyla tanıdığımız pek çok örnek Anadolu'da ve Selçuklu dönemlerinden günümüze gelebilmiştir. Destek sistemleri üzerine çok bölümlü birer örtü sistemiyle, mihrap duvarına dik ya da paralel sahınlar halinde bölümlerden oluşmaktadır. Ancak bazı Ulu Camilerin mihrap bölümlerinin üzeri dıştan külahlı bir kubbe ile kapatılmıştır. Bu özellik Anadolu Türk mimarisinde mihrap önü kubbeli cami geleneğinin de sürdürüldüğü önemli bir plan şeması haline gelmiştir.

Özellikle Erken Dönem Osmanlı Mimari’sinde, tek kubbeli ve son cemaat yeri olan cami planı uygulamalarına paralel olarak görülen, kendisinden önceki Anadolu örneklerinin bir devamı niteliğinde, ancak onlardan farklı bir yorumla uygulanan plan şemasıyla meydana getirilmiş, "Ulu Cami" adıyla tanıdığımız yapıların günümüze ulaşan örnekleri incelediğimizde bazı farklılıklar görülür. Altı ve dokuz bölümden oluşan bu plan tipindeki camiler de yine kendi içinde farklı uygulama örneklerine sahiptirler. Altı bölümlü plan tipi olan camiler, orta kısmında iki kubbesi artarda olanlar ve altı kubbeli olanlar şeklinde alt gruplara ayrılır. Son cemaat yerleri mevcuttur. Dokuz bölümlü plan tipi ise daha ziyade üst örtü biçimleri göz önünde bulundurularak alt gruplarda incelenebilir. Kubbe ve tonoz örtü sistemi kullanılan ve son cemaat yeri olan ile olmayan örnekleri, orta bölümünde artarda üç kubbenin örttüğü şekilde inşa edilmiştir.

Diğer tüm örneklerinden bağımsız ve yegâne şekilde inşa edilen Bursa Ulu Camii ise çok kubbeli ve çok bölümlü olacak şekilde inşa edilmiştir. Bu manada da döneminde ve sonrasında yapılan Ulu Camiler arasında çok özel ve anlamlı bir yere sahip olmuştur. Yıldırım Bayezid’in Bursa’ya en büyük hediyesi olarak bugünde tüm ihtişamıyla ayakta bulunan Bursa Ulu Camii tarihin her döneminde Bursa’nın en büyük sembolü olmaya devam etmiştir.

Ters T planlı camiler.

Tabhaneli camiler, bu tip camileri inceleyen araştırmacılar tarafından *Bursa Tipi, Ters T Planlı, Çok Fonksiyonlu, Zaviyeli, Yanları Kanatlı* ve son olarak ta *Çapraz Mihverli* cami gibi çeşitli şekillerde adlandırılmıştır (Acar, 2007). Özellikle bu adlandırmalar arasında da yer alan çok fonksiyonluluk, bu plan tipini günümüzde en iyi şekilde açıklayan tanım olmuştur.

Daha ziyade dini mimari örnekleri arasında incelenen bu plan şeması aynı zamanda dönemin sivil mimarisinin de birer örnekleridir. Sosyal alanlarının bulunması sayesinde eğitim ve hukuksal konularında işlendiği yapı planı içinde odalar ve hücrelerden müteşekkil bir bütün içerisindedir. Osmanlı Devleti'nde ahilik ile beraber gelişen ters T plan şemasının kökenini bir örneğe dayandırmak yerine, aynı sosyal ve kültürel yapının paylaşıldığı mimarî ortamda birden fazla kaynağa bağlanması gerçeği daha doğru ve gerçekçidir. Diğer taraftan ters T plan şemasındaki yapıların ismi ne olursa olsun, birden çok işlev için bina olunmuştur. Ahiler, şehirlerde, kasabalarda ve köylerde zaviyeler kurarak örgütlenmişlerdir (Acar, 2007). Bu yapıların tabhaneli veya zaviyeli olarak adlandırılması işlevlerinden kaynaklanan tanımlamalardır. Gerçekte bu yapılar birden fazla işleve sahip olup, mescit ve misafirhane (tabhane) mekânları ile şadırvanlı havuzlu, aydınlık fenerli orta bölüm daima bir geçiş mekânı olarak yapılmıştır. Bu plan tipi iki ana başlık altında basit ve gelişmiş olarak incelenebilir. Medreselerin işlevsel özelliklerini taşıyan ve aynı zamanda kadıların da görevlerini icra ettikleri bu plan tipindeki camiler uzun bir dönem için devletin temel eğitim-adalet kurumlarını içinde barındırmışlardır. Ters T planlı camiler Osmanlı için ilk yüzyıllarda bir camiden çok daha fazlasını ifade etmekteydiler.

Dini-içtimai bir müessese olarak şehirlerin biraz dışına kurulan, yanlarında bazen ilk şeyhinin türbesi de bulunan zaviyeler, Osmanlı yayılışı genişleyip devlet idaresi sağlamlaştıkça askeri-siyasi karakterini kaybetmiş, XV. yüzyılda sadece dini-içtimai bir müessese olarak kalmıştır (Acar, Bursa'daki Tabhaneli Camiler, 2007).

Bursa Erken Dönem Cami Mimarisinde Süsleme Türleri

Anadolu Selçuklu ile Klasik Osmanlı Sanatı arasında bir geçiş devri olması bakımından önemli bir yere sahip olan Erken Osmanlı Mimari'si aynı zamanda ilk gelişim gösterdiği yer olan Bursa adı ile de anılır.

Önceden de belirttiğimiz gibi hiçbir üslup ya da dönem birden ortaya çıkmaz veya ortadan kalkmaz. Tıpkı bir sarmaşık gibi devamlı birbiri içine geçen üslup devirleri yumuşak hatlardan oluşur. Selçuklu ile başlayan ve Osmanlı ile gelişimini sürdüren süsleme sanatı çeşitli malzeme ve teknikleri kullanarak büyük motif zenginliklerine sahip olmuştur. Rumi motifinin

klasik, birleşik, dilimli ve basit formları, çiçek formları (hatai grubu), palmet bordürleri, zencerekler çokça kullanılan süsleme motifleri arasında en bilinenleri olarak ön plana çıkmıştır. Bu motifleri camileri tek tek ele alacağımız bölümde görselleriyle inceleme imkânı bulacağız.

Bu süslemelerin işlendiği malzeme çeşitliliği ise azımsanamayacak kadar ziyadedir. Taş, tuğla-taş duvar, mukarnas, çini-sırlı tuğla, keramik, alçı stuko, ahşap ve kalem işi süsleme türleri arasındadır.

Taş süsleme.

Anadolu'dan önceki zamanlarda Orta Asya ve İran bölgesinde özellikle tuğla, kerpiç, sırlı tuğla ve çini ağırlıkla kullanılmıştır.

Coğrafyanın değişmesiyle özellikle kaynak bolluğu bakımından zengin olan taş önceki Anadolu Devletleri tarafından sıkça da kullanılması bakımından Osmanlı'yı cezbetmiştir. Yeni ele geçirdiği yerlerdeki taş ocaklarından istifade etmenin yanı sıra eski yapılardan devşirme olarak aldıkları taşları da sıkça ve genel olarak değiştirmeden yeni yapılarda kullanmışlardır. Uzun ömürlü olması bakımından da ilk tercihler arasında yerini alan taş, Erken Osmanlı süslemesinin en gözde türlerinden biri olmuştur.

Camileri incelerken iç ve dış mekânda kullanım alanlarını ve devşirme malzeme ile nasıl kullanıldığını da görme imkânına sahip olacağız.

Tuğla-taş duvar süsleme.

En erken devirlerden itibaren yapı malzemesi olarak kullanılan tuğla, özellikle dış cephe süslemesi bakımından gayet tercih edilmiştir. Tuğlanın önceleri kendi basit formunun verdiği imkânlar içinde, dikine ve yatay dizilmek suretiyle oldukça basit, fakat pek çeşitli geometrik şekiller meydana getirmekte kullanıldığını görüyoruz (Demiriz, 1979).

Mukarnas süsleme.

Kademeli çıkıntılar ile basamaklı bir görünüme sahip olan mukarnas, esasen kubbe ve mihraplarda sıkça kullanılmıştır. Türk üçgenleri ve baklavalar ile bir bütün halinde kullanılır.

Çini ve sırlı tuğla süsleme.

Türk sanatının en başarılı olduğu süsleme dallarından biri muhakkak ki çinidir (Demiriz, 1979). Temelinde sırlı tuğla bulunan çini, ilk devirlerinde Orta Aysa ve İran coğrafyasında dış süsleme olarak kullanılırken, Osmanlı ile birlikte iç mekânlarda daha yaygın kullanım alanı bulmuştur kendisine.

Sırasıyla Selçuklular, Anadolu Selçuklu, beylikler ve Osmanlılar sayesinde gelişimini sürdürmüş olan ve dünya çapında Türk süsleme türü olarak kabul gören çini günümüzde de halen değerini korumaktadır. Bursa'nın İznik ilçesiyle özdeşleşen bu süsleme türü, Osmanlı Klasik döneminin de en çok tercih edilen iç süslemeleri arasında yerini almıştır.

Alçı ve stuko süsleme.

Türklerin Anadolu'ya kendileriyle beraber getirdikleri bu tekniğin özünde sönmüş kireç, mermer tozu, yumurta akı, tebeşir tozu, tutkal ve çeşitli boyalar mevcuttur.

Mevcudiyetini tespit edebildiğim en erken örnek, İznik'teki 1335 tarihli Orhan İmaret Camiinde yer alıyordu (Demiriz, 1979). Yapılan bazı kazı çalışmalarında alçı malzemeler bulunmuştur. Bursa'da ise Yıldırım Camii ve Yeşil Cami'nin ibadetle alakalı olmayan kısımlarında örneklerine rastlamak mümkündür.

Ahşap süsleme.

Çeşitli cins ağaçların kurutulması akabinde oyma veya kakma şeklinde ya da farklı form ve boyutlardaki profillerin birleştirilmesiyle oluşan bir süslemedir.

Kullanılan en eski süsleme türlerinden biri olan ahşapta önemli olan şişmelerin ve çatlamaların önüne geçmek için iyi bir kurutma sürecidir. Minber, pencere ve kapı kanatları, parmaklık şebekeleri ile mahfiller yapı içerisindeki kullanım alanlarıdır. Tatbiki daha çok hesap işi olan ve daha çok dikkat isteyen kündekari tekniğinde ise, desenin gerektirdiği geometrik şekillerdeki küçük levhacıklar, çıtalar yardımı ile çivi veya benzeri kullanılmaksızın birleştirilmekte ve böylece geometrik bir sistem meydana getirilmektedir (Demiriz, 1979). Bu teknikte önemli olan husus ise parçaların birbirine tam oturacak şekilde işlenmesi ve bir araya getirilmesidir.

Kalem işi süsleme.

Geniş anlamıyla kalem işi veya kalemkâri adı altında, genellikle fırça ile tezhip tekniğini andıran bir teknikle meydana getirilen renkli desenleri anlıyoruz (Demiriz, 1979).

Genel manada sıva üzerine işlenen kalem işi, bazı yapılarda taş ve ahşap üzerinde de uygulanmıştır. Bu başlık altında işlediğimiz kalem işi süslemeleri, tezimizin de ana çerçevesini oluşturan kubbe iç süslemelerin esasıdır. Yapı içerisindeki tüm sıvalı alanlarda tatbiki mümkün olmasına karşın, en cesametli ve azametli örnekleri ana kubbe iç bölümündedir. Kalem işinin işlemiş olduğu süsleme motiflerinden bazıları; rumiler, hatai çiçekler, palmet, lotus, geometrik desenler, altı ve sekiz köşeli yıldızlar, kufi yazı bordürleri vs.

Serbest fırça darbeleriyle oluşmasından ötürü sınırsız bir uygulama ve motif zenginliği barındırır. Bu uygulama kolaylığını da sağlar. Tabi bu kolaylığın getirmiş olduğu bazı dezavantajlar da mevcuttur. Bunların en başında ise uzun ömürlü olamayış yer alır. Çevresel faktörlerden en fazla şekilde etkilenen kalem işi, özellikle rutubet ve sıva dökülmesi gibi sorunlardan kaynaklı olarak devamlı bir restore görme ihtiyacı duyar.

Bursa Erken Dönem Cami Mimarisinde Motif Türleri

Türkler tarih boyunca hem bulundukları coğrafyayı hem de yapılarını devamlı görsel açıdan estetik hale getirme çabası içinde olmuştur. Bu çaba neticesinde kurdukları şehirlerdeki yapıları mahir ustaları sayesinde çokça motifle işlemişlerdir.

Geleneksel Osmanlı motiflerini, hem tarihten gelen kültürel mirası hem de coğrafi konumundan doğan faktörlerin etkisiyle şekillenmiştir. Kadim Türk Devletleri'nin ortak bir hazinesi olan bu motifler, birçok farklı alanda kendini gösterme imkânı bulmuştur. İslam dininin kabulüyle ise artık bu mirası artık kendini ibadet mekânlarına taşımıştır.

Güzel bakmak, güzel görmek ceddimizin her daim hassasiyet gösterdiği bir nokta olmuştur. Bunu da bırakmış oldukları eserlerinde ziyadesiyle inceleme fırsatı buluyoruz. Bu bağlamda yüce yaradan adına ibadet etmek için inşa edilen bu mimari yapılara gereken önemi verme hususunu göz ardı etmemişlerdir.

Motifleri kendi içlerinde gruplayarak incelediğimizde ise hayvanlardan, bitkilerden, geometrik şekillerden, çeşitli yazı tiplerinden ve hayal güçlerinden ziyadesiyle faydalandıklarını görürüz. Dört ana gruba ayrılan bu motiflerin tarihi ve coğrafi kökenlerine değinirken, farklı ustaların serbest yorumlarını katmasıyla nasıl bir gelişim süreci izlediğini de görebileceğiz.

Rumi-palmet-lotus grubu motifleri.

Rumi, Türk-İslam sanatının ve özellikle de adını aldığı Anadolu sanatının en beğenilen motiflerinden birisi olmuştur. Temelinin bitkisel ya da hayvansal olduğuna dair çeşitli kanaatler mevcuttur. Kompozisyonlarda çoğunlukla palmet ve lotus ile birlikte işlenmiştir. Buda onun yarım palmet veya kuşkanadı ile şekilsel benzerlik göstermesinden kaynaklı köken tartışmalarına yol açmıştır.

Lotus ise bu grup altında inceleyeceğimiz en eski kökenli motiftir. Mısır coğrafyasından doğmuş olan bu motif, Mısır ve çevre coğrafyası içinde sevilen ve çokça kullanılan bir motif olmuştur. Daha kuzeyde, Asur sanatında ise lotus ve lotus koncasının alternatif dizilmesiyle ortaya çıkan enine gelişen bordürler buluyoruz (Demiriz, 1979).

Palmetin ilk olarak Yunan sanatında yaygın kullanımı alanı mevcut olmuştur. Dor ve İon üslubundaki mimari yapıların süslemelerinde özellikle lotusla birlikte farklı varyasyonlar içinde dizilen bordürleri görebiliriz.

Osmanlı sanatında ve öncülerinde, çeşitli şekillerde stilize edilerek devrin sanat anlayışına ve üslubuna uydurulmuş palmet ve lotus motiflerini, bazen lotus-palmet frizleri olarak, fakat çok defa pek değişmiş halleriyle rumili süslemenin içinde buluyoruz (Demiriz, 1979). Bu tezyinatlar çoğu zaman sanatçının hayal gücüne dayalı ve serbest çalışması ile ayırdı güç bir hale bürünür. İşbu nedenle üç motif her daim Osmanlı mimarisi içinde bir bütün halinde incelenmelidir. Oldukça zengin bir varyasyon çeşitliliğine sahip bu motifler, onları işleyen sanatçılar tarafından da devamlı sevilerek tercih sebebi olmuştur.

Bitkisel motifler.

Bitkisel motifler esasen rumi-palmet-lotus gurubu ile aynı şekilsel özelliklere sahiptir. Lakin stilize ediliş tarzları ve kullanım yoğunluğu da göz önüne alındığında farklı bir başlık altında incelemek faydalı olacaktır.

Doğal yaprak ve çiçek motifleri, bahar dalları, ağaç motifleri daha ziyade 16. yüzyıl ortalarında yaygınca işlenmeye başlamıştır. Ancak, çok az sayıda da olsa bunların öncüllerini 15. yüzyılda buluyoruz (Demiriz, 1979). Burada menşei Doğu Asya'ya dayanan hatai grubu süslemelerde, stilize çiçek motifleri daha çok karşımıza çıkar. Bu grup içinde üslup olmuş ve şema edilmiş narçiçeği, şakayık ve hatai çiçeği ile bunların yaprakları, koncaları ve dalları gibi motifler yer alır. Genel itibariyle bu guruptaki motifler ilk dönemlerde basit bordürler ve kompozisyonlar içinde işlenmiştir.

Yazı ile süsleme motifleri.

Kaligrafi yani güzel yazı yazma sanatı insanlık boyunca devamlı önemli bir süsleme sanatı olmuştur. Abidevi eserleri süslerken de bu sanattan ziyadesiyle faydalanılmıştır.

Esas gelişimi doğu ve İslam sanatında göstermiş olan bu sanat, özellikle yapıların kitabelerinde bulunması hasebiyle bize tarihlendirme konusunda mühim ipuçları verir. İslam dünyasında kaligrafinin karşılığı olan hat sanatını görürüz. Genel süsleme biçimlerinde figürlere çok az yer veren İslam sanatı bu açığını abstre hat ve saf dekorasyon ile kapatır.

İslam sanatında özellikle harflerinde buna elverişli olmasından kaynaklı batıya nazaran daha görkemli bir şekilde ve abidevi eserlerde kullanımı yaygın olmuştur. Usta sanatçıların ellerinde giderek ihtişamını arttıran bu süsleme Osmanlı içinde önemini devamlı korumuştur.

Osmanlı eserlerinde bu yazı ile süsleme sanatı iki başlık altında incelenebilir. İlki yapıların kitabeleridir. Bu kitabeler döneminin yazı karakteri bakımından bilgi verirken aynı zamanda da birer vesika mahiyeti de taşır. İkincisi ise dini konulu yazılardır. Bunlar da yine vesika mahiyeti taşımasının yanı sıra birer görsel sanat eseri niteliğindedir. Özellikle sanatçıdan sanatçıya değişen ve kalıplaşmış sözler üzerinde harflerin farklı konumlandırılmasıyla oluşturulan bu eserler de yine iki alt başlık altında incelenmelidir. Bunlar daha köşeli ve keskin kenarlara sahip kufi yazı tipi ile yuvarlak ve yumuşak geçişlere sahip olan başta sülüs ve nesih yazı tipleridir. Her ne kadar kufi yazı Osmanlı gündelik yaşamındaki yerini kaybetmişse de dekoratif özelliği sayesinde süslemedeki yerini korumuştur. Bu iki yazı tipi süsleme için kullanıldıklarında bazen kıvrık dallar ile de bezenmiştir. Nadiren de olsa yazı değerini kaybetmiş örgülü veya çiçekli kufi yazı tipleriyle de süslemede karşılaşırız.

Bilhassa II. Murad devri yapılarında karşılaştığımız bir şekil ise, bir satır kufi ve bir satır nesih (veya sülüs) yazının, birbirini keser şekilde yazılması ve spiral kıvrık dallarla bezenmesidir (Demiriz, 1979). Eserlerinde farklılık arayışı içinde olan hat sanatçılarının çalışmaları arasında aynalı ve çok girift örgülü yazı halleri de karşımıza çıkmaktadır.

Geometrik motifler.

Bu başlık altında inceleyeceğimiz motifleri de yine kendi içinde iki alt başlığa ayırmak gerekir. Basit ve yıldızlı motifler şeklinde. Temelinde, ne kadar karışık görünseler bile basit çizgiler vardır. Daha doğrusal ve birbirini kesen çizgilerle oluşanlara basit motifler denir. Bunlar çoğu zaman zincirek şeklinde de karşımıza çıkar. Tek bir eksen doğrultusunda gelişim gösteren bordürlerdir. Aynı deseni eğrilerle oluşturduğumuzda ise halatlar meydana gelir.

Bu motif gurubunun Anadolu'daki ilk örneklerini Selçuklu eserlerinde ve beylikler dönemi eserlerinde görmek mümkündür. Osmanlı sanatında yer bulmasının esas temeli de budur. Osmanlı mimari sanatında fazla karşılaşmamıza rağmen tezhip sanatında pek çok defa kullanmışlardır. Bu duruma Osmanlı coğrafi konumunun etkileri yadsınamaz. Bizans ve Yunan sanatçıların etkisi de bu nedenledir. Eski Yunan sanatının karakteristik geometrik bordürü olan meander'e de Osmanlı sanatında oldukça sık rastlanır (Demiriz, 1979). İsmini Menderes nehrinin kıvrımlarından alan bu bordür deseni, daha sonra lisanımızda aşık yolu ismiyle anılmıştır. Değişik sanatçıların ellerinde farklı varyasyonlarla ile işlenmiş örnekleri mevcuttur.

Sonsuzluğa uzanan bu bordür tipinde, özellikle tuğla veya tuğla ve taş birleşimleriyle yatayda ve dikeyde basit motifler elde etmek mümkündür. Özellikle iki farklı malzemeden müteşekkil bu süslemeler yapının cephesine estetik bir hareketlilik katmıştır. Basit motifler meydana getirmekte düz ve kaydırılmış eksen üzerinde açı değişiklikleriyle üçgen, kare,

altıgen, sekizgen gibi geometrik şekilleri kullanmak desen zenginliği sağlamıştır. Yıldızlı desen dediğimiz gurubun ise köşe sayıları ile farklı sınıflandırmaları gayet kolaydır.

Altı köşeli yıldızlar daha ziyade aynı boyutlarda eşkenar üçgenlerin birbiri üzerine geçmeli olacak şekilde işlenmiştir. Bu motif Davut Yıldızı veya Mühr-ü Süleyman olarak da adlandırılmıştır. Yine bu altı köşeli yıldızların yan yana gelmesiyle farklı bordürler meydana getirilmiş. Bazı yerlerde ise ustaların hayal gücü fantezi dünyaları çok zorlama desenleri doğurmuştur.

Sekiz köşeli yıldız bordürleri pek sevilip tercih edilmelerine karşın fazla çeşitlilik içermemektedir. Bu, iki desen üzerine kurulmuş olmalarından ve her yönde simetrik olmalarından ileri gelir (Demiriz, 1979). Osmanlı döneminden önce çokça yüzey tezyinatı için kullanılan bu desen, Osmanlı mimarisinde ise genellikle bordür olarak tercih edilmiştir. Sekiz köşeli yıldız motifinin Osmanlı ve diğer İslam sanatları açısından en çok sevilen ve kullanılanı ise beş köşeli yıldızlarla çevresi süslenen olmuştur. Gelişim süreciyle beraber yine bu desen içinde farklı varyasyonlar karşımıza çıkmaktadır.

On köşeli yıldızlar Osmanlı sanatından pek çok yapıda karşımıza çıkan en sevilen desen olma özelliğine sahiptir. Bunlarda genellikle kaydırılmış eksen üzerindeki iri yıldızların aralarında beş köşeli yıldızlar veya aslında yarım yıldızlar olan konkav çokgenler yer alır (Demiriz, 1979). Ana yıldızı çevreleyen yıldız sayısını ve yönlerini değiştirerek sonsuz denebilecek sayıda desen elde etmek mümkündür. Osmanlı ve İslam sanatında geometrik motiflerin kullanımı özellikle sonsuz bordürler oluşturmak için sıkça tercih edilmiştir. Bu sonsuzluk algısını mekânların manevi anlamlarıyla ahenk oluşturmak için kullanmışlardır.

Bursa Erken Dönem Cami Mimarisinde Kompozisyon Şemaları

Geleneksel Türk motiflerinin gelişim sürecinde hem çevresel faktörlerden (coğrafi komşular, yeni üsluplar vb.) etkilenmesi hem de çeşitli sanatçıların elinden çıkmaların dolayı çok çeşitli kompozisyonlar ortaya konmuştur. Bu kadar uzun bir döneme yayılan bu denli zengin bir medeniyetin eserlerine nakşettikleri bu güzel süslemeleri kompozisyon bağlamında üç ana başlık altında inceleyeceğiz.

Bordürler.

Enine iki taraftan sınırlı, boydan ise sonsuza uzanan kompozisyon çeşididir. Genel kullanım olarak taç kapı yanlarında, mihrap çevresinde, pencere çerçevelerinde boylu boyunca uzanan bu kompozisyonları görmek mümkündür. Enine ve boyuna gelişen olarak iki farklı temel bordür kompozisyonu mevcuttur.

Genel olarak enine ve boyuna gelişen şeklinde iki farklı biçimde oluşmaktadır. Enine gelişen bordürlerde en sık karşılaştığımız bir şekil, başlı ayaklı dizilmiş lotus, palmet, lale veya mızrak ucu şekilleridir (Demiriz, 1979). Desen simetrik olarak ana eksen boyunca tekrarlanarak daha güzel bir motif elde edilebilir. Enine gelişen bordürlerde ise en bilineni lotus-palmet frizi olanlardır. Bu frizin esası eski Yunan sanatına dayanır ve doğu Helenistik sanatı ve Samarra yolu ile İslam çevrelerine girmiştir (Demiriz, 1979). Çok farklı varyantları mevcuttur. Enine gelişim gösteren Rumili bordürlerin de temelini oluşturur. En klasik şekli ise lotusların kendi içinde palmetleri de yine kendi içinde birbirine dolaşık olan friz motifidir.

Yine çokça gördüğümüz bir diğer tercih edilen motif ise yay ile palmet ve lotusların bağlandığı modeldir. Türk sanatında enine gelişen lotus ve palmetli olan rumi bordürlerinin en zengin örneklerini ve varyantlarını Erken Osmanlı devrinde görmek mümkündür. Esas klasik şeklini de bu devirde almıştır.

Sonsuz kompozisyonlar.

Sonsuzluk kavramına verilen önem her dönem olduğu gibi değerini Erken Osmanlı devri içinde muhafaza etmiştir. O kadar mühim olan bu kavram neticesinde, süslemede yer alan hemen hemen birçok motifte sonsuzluk ile karşılaşmak kaçınılmaz olmuştur.

Bordür veya merkezi kompozisyon olarak görülen birçok motif içinde yakından inceleme yaptığımızda sonsuzluk temeline dayanan bir kompozisyon parçası olduğu görülür. Basit bordürler ve önceden de değindiğimiz geometrik motiflerin haricinde sonsuzluğun her noktada işlendiği dikkati çeker. Kıvrık dal süslemesinde, spiral grupların bir veya daha fazla yerde birbirine bağlanmak şartı ile düz veya kaydırılmış eksen üzerinde tekrarlanması, sonsuz süsleneme elde etmenin başlıca şekillerindendir (Demiriz, 1979). Bir diğer yöntem ise bölümlere ayrılan palmetlerin çeşitli süslemelerle zenginleşmesiyle oluşturmaktır. Sanatçının mahareti ve de birçok farklı süsleme ögesinin kullanımı sayesinde sonsuz kompozisyonların çeşitli örnekleri meydana gelmiştir.

Sonsuz süsleme Osmanlı devri için çok tercih edilmesi ve sevilmesi bakımından farklı bir öneme sahip olmuştur.

Merkezi kompozisyonlar.

Çok az sayıda örnekleri görülmesine rağmen, sanatçının süsleme imkânlarını arttırdığı için çok muazzam örnekler ortaya konmuştur. En basit kompozisyon tertibinde, çapraz eksene göre dörtlü simetri, merkezilik prensibini ortaya koymaya yeter (Demiriz, 1979).

Bu kolaylık ise sanatçıya hayal gücünü kullanması için imkân sunmuştur. Üçgen, çeyrek ve yarım daire ya da çeyrek ve yarım oval alanlar bu motiflerle süslenmiştir. Özellikle mekânların pencere alınlıkları gayet güzel örneklerle doludur. En tipik şekliyle merkezde bir göbek ve onun etrafını saran bir veya daha fazla bordürden müteşekkildir.

Kimi zaman yazı ile de yapılan, bir merkez etrafında çarkıfelek biçiminde işlenen motifler de yine çok defa karşımıza çıkan merkezi kompozisyonlar arasındadır. Erken Osmanlı devri için simetrik olmayan motifler çok tercih edilmemiştir. Özellikle ufak dörtgen alanların süslenmesinde tercih edilen kompozisyonlar ise yakından incelendiğinde çoğu zaman bordür parçalarından ibarettir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Bursa Sultan Külliyeleri

Külliye

Genel bilinen ve en sık kullanıldığı manasıyla bir cami etrafında teşkilatlandırılmış türbe, imaret, medrese, hamam, kütüphane, hastane ve sebil gibi mekânların oluşturduğu yapı topluluğudur.

Banisi olan kişinin makamı ve maddi gücü orantısında içerdiği yapılar farklılıklar göstermektedir. Merkezindeki cami ve diğer maddi kaynak gerektiren unsurlardan ötürü çoğu zaman gelirleri bir vakıf idaresinde olan ticaret alanları da içermektedir. Öz itibariyle bakıldığında inşa edildikleri bölgede dini gereksinimler dışında halkın temizlik ve ticaret ihtiyaçları ile sağlık ve eğitim ihtiyaçlarını da karşılayacak birer sosyal tesis mahiyetindedirler.

Anadolu Selçuklu mirası içerisinde yer alan külliye yapımı, beylikler dönemiyle birlikte Osmanlı Devletinde de gelişimini sürdürmüştür. İlk Osmanlı padişahları özellikle fetihlerle kazandıkları yeni toprakların imarında külliyelere büyük yer vermiştir. Bunda esas amaç şehrin imarı kadar yeni ticaret sahalarını da meydana getirmektir.

Osmanlı'nın büyümesiyle doğru orantılı şekilde gelişen külliyeler, bölgede yaşayan vatandaşlar için her zaman odak noktası olmuştur. Cami ile ibadet alanı ihtiyaçları karşılanırken hastayı, yoksulu, yolcuyu ve düşkünü de ihmal etmemiştirler. Bursa'yı payitaht yapan Orhan Gazi yine Bursa'da ilk külliyeyi de inşa ettirmiştir. II. Murad ise Bursa'da külliye inşa ettiren son Osmanlı padişahıdır.

Cami

Cem olmak, toplanmak kelime kökünden gelen cami, İslamiyet'in doğuşuyla ortaya çıkmış bir yapıdır.

Müslümanların diğer dinlerde olduğu gibi toplu bir ibadet mekânına olan ihtiyacı ve peygamber efendimizin (S.A.V) aynı zamanda devlet reisi olması sebebiyle İslamiyet'in ilk yıllarında bir yönetim merkezi olan cami, zaman içerisinde gelişen İslam devletleri elinde sadece bir ibadethane ve ilim öğrenme mekânı olma özelliğini koruyabilmiştir. Yapının boyutlarına göre bazı dini öğretimler cami içerisinde verilmiştir.

Coğrafyamızda en güzel örnekleriyle karşılaşabileceğimiz camiler, Osmanlı sultanları için her zaman bir güç ve saygınlık yapısı olarak önem teşkil etmiştir. Bu bağlamda padişahların banisi olduğu "selatin camii" kavramı ile bu camiler diğer camilerden ayrı tutulmuştur.

Bursa Orhan Gazi Külliyesi (1339-1340)

Cami kitabesinde belirtildiği üzere Orhan Gazi tarafından 1339 yılında inşa emri verilen yapı topluluğu 1340 yılında kullanıma açılmıştır. Bu bakımdan fetihten sonra inşa edilmesi ve Bursa'daki ilk sultan külliyesi olma ve ilk ters T planlı cami olma özelliğine sahip yapı önemli bir yere sahiptir.

Külliyenin ilk yapımı sırasında cami, han, hamam, medrese, sıbyan mektebi, imaret yapıları bulunmasına karşın tarihi süreçte yaşanan hasar ve yıkımlar neticesinde sadece Orhan Cami, Emir Han ve günümüzde Aynalı Çarşı olarak bilinen yapıya dönüştürülen hamam binası günümüze gelebilmiştir. Külliye arazisi için, yapıldığı dönemde Gökdere ıslah edilerek ortaya çıkarılan alan kullanılmıştır.

Orhan camii.

Bursa Ulucami'nin doğusunda yer alan Orhan Camii, günümüzde Atatürk Caddesi üzerinde bulunmaktadır (Şekil 3).

Şekil 3

Bursa Orhan Camiine Güneybatı Yönünden Bakış (Yazara Ait)

(Gökhan İncekaya, 2025)

Kuzey-güney yönü doğrultusunda inşa edilen yapı plan şeması bağlamında; güneyde kare planlı ve üzeri 13.5 m. çapında kubbe ile örtülü ana ibadet mekânı, doğu-batı doğrultusunda konumlandırılan ve aynı alan ölçülerine sahip iki eyvan düzenlemesi ile çevrelenerek, 8.45 m. çapında kubbe ile üzeri kapatılmış sofa ve alanın kuzeyinde bulunan beş birimli son cemaat yerinden oluşmaktadır (Yazıcı, 2021, s. 15). Zeminden çift basamak yukarda düzenlenmiş ana ibadet mekânı 9.30 x 8.60 m. ölçüsündedir. Son cemaat yerinin her iki yanı aynalı tonoz ile örtülü iken ortadaki üçü ise kubbe ile örtülmüştür (Şekil 4).

Şekil 4

Bursa Orhan Camii Son Cemaat Yeri (Yazara Ait)

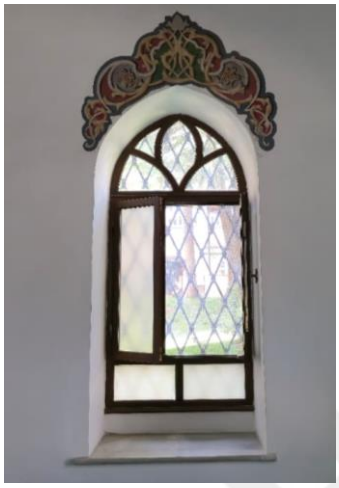
(Gökhan İncekaya, 2025)

Tabhaneli cami plan şemasında inşa edilen ve bu özelliği bakımından Bursa'da bir ilk olan yapıda, tabhaneler caminin kuzeyinde ve batı-doğu yönünde yapılmıştır. Çift sıra tuğla ile

dağınık tek sıra tuğlaların dizilişinden oluşturulan duvarlarda sivri kemerlere de sahip olan silmeler ile bu silmelerin meydana getirdiği boş alanlarda bulunan pencerelere yer verilmiştir. Altlık olarak da adlandırılan döşeme seviyesindeki pencereler ilk defa Orhan Camii'nde kullanılmıştır. Bu pencereler (Şekil 5) sayesinde mekân içinde hoş bir aydınlık sağlanmıştır.

Şekil 5

Bursa Orhan Camii Altlığı (Penceresi) ve Süslemesi (Yazara Ait)

(Gökhan İncekaya, 2025)

Dört basamakla çıkılan mihrap bölümünü örten hafif oval biçimli kubbe, iri Türk üçgenli ve tromplu sekizgen kasnak üzerine yerleştirilmiştir (Şekil 6).

Şekil 6

Bursa Orhan Camii Avlu Kubbesi Kasnağından Detay (Yazara Ait)

(Gökhan İncekaya, 2025)

Kubbenin göbeğinde bulunan süslemenin eteklerinde esmâ-i hüsnâdan bazı isimler (Şekil 7), mihrabın taç kısmında sülüsle müsennâ olarak kelime-i tevhid yazılıdır (Yavaş, 2007). Kubbe eteğinde mihrap ayetinin çok farklı bir uygulaması olarak sülüs ile "Kāle'llāhu teâlâ küllemâ dehale aleyhâ Zekeriyye'l-mihrâb" ayeti yer alır. Devamında ise çiçekli kûfî yazı ile "Vecede indehâ rızkan kāle yâ Meryemü ennâ leki hâzâ kālet hüve min" kısmı mevcuttur.

Bunun devamında satrançlı kûfî yazı ile Âl-i İmran suresi 37. ayetinin son bölümü olan "İnnallāhe yerzuku men yeşâü bi-gayri hisâb" yazılıdır. Mihrap nişinde bir madalyon içinde muazzam bir şekilde istiflenmiş aynalı sülüs yazı ile İsra suresinin 84. ayeti vardır (Şekil 8). Aynı biçim ve düzenlemeyle Bursa Ulucami ile Hüdavendigar Camii mihrabında da yer alan bu yazı 2004 onarımlarında mihrap hücresinin raspa edilmesiyle ortaya çıkarılmıştır (Yavaş, 2007).

Yedi katlı mukarnaslı kavsaranın koltukları erken dönem Osmanlı süsleme sanatında çok kullanılan rumi, palmet motifleri ve lotus çiçekleriyle süslenmiştir. Hemen altında ince bir friz halinde besmele ve mihrap ayeti mevcuttur. Orhan Gazi Camii'nin mihrabı başlıklı sütunçeleri, mukarnaslı kavsarası, kavsaranın koltuklarındaki stilize bitkisel motifleri, geometrik süslemeli geniş bordürü ve dış bordürdeki mukarnas dizisiyle klasik Osmanlı mihrabı tipindedir (Şekil 9). Bu Yıldırım Camii, Ulucami, Hüdavendigar Camii mihraplarına örnek olmuştur.

Şekil 7

Ana İbadet Alanını Örten Kubbenin Süsleme Saçaklarındaki Esmâ-i Hüsnâ (Yazara Ait)

(Gökhan İncekaya, 2025)

Şekil 8

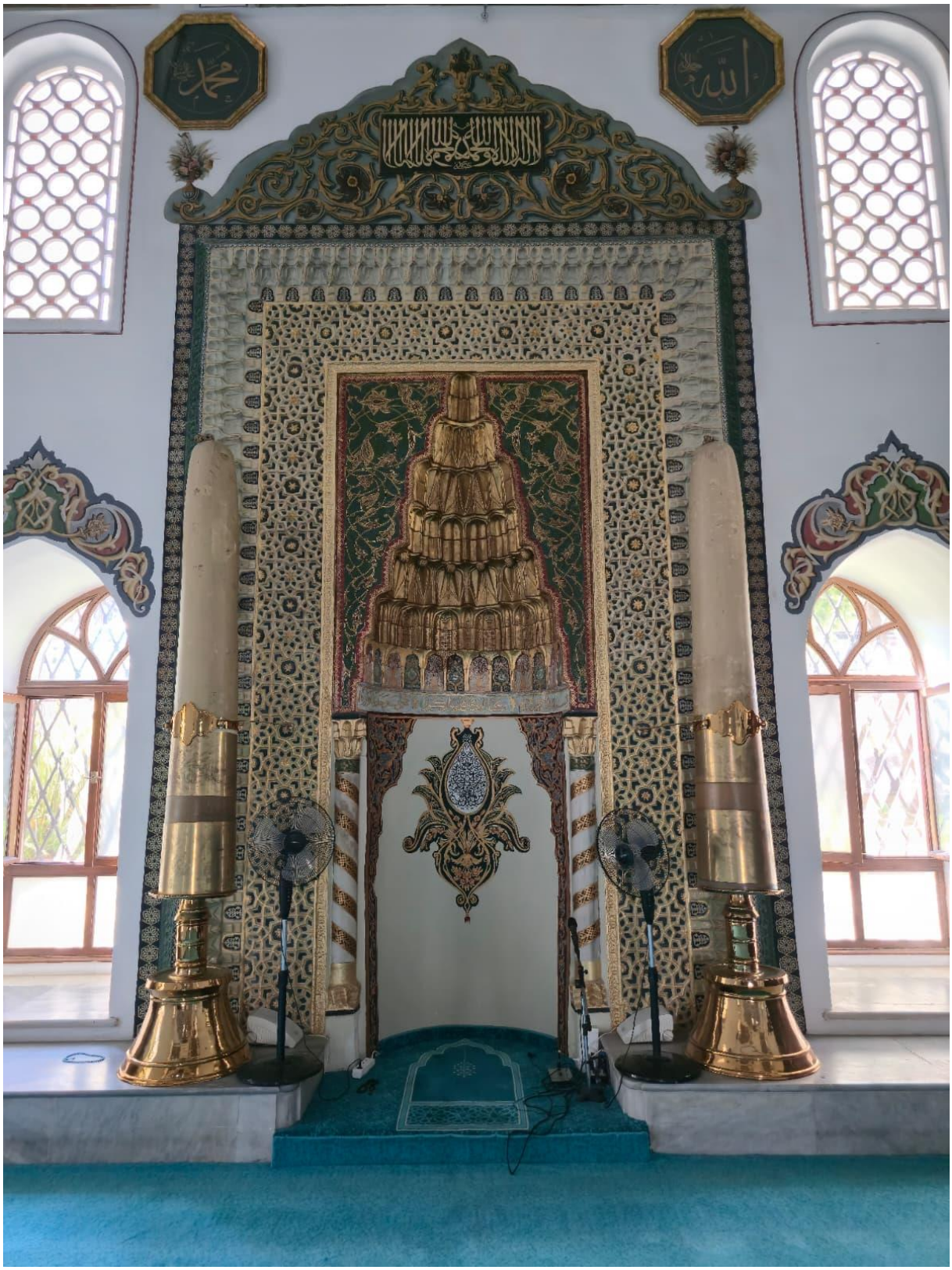
Mihrap Duvarı ve Ayetler (Yazara Ait)

(Gökhan İncekaya, 2025)

Şekil 9

Bursa Orhan Camii Mihrabı ve Ayetler (Yazara Ait)

(Gökhan İncekaya, 2025)

Ancak yan bordürlerindeki mukarnaslar ve süsleme frizlerindeki geometrik motifler hep kabartma olarak yapıldığı için XIX. yüzyılda gerçekleştirilen barok süsleme tarzındaki

değişiklikler sadece taç kısmına uygulanabilmiştir. Bundan ötürü Orhan Gazi Camii mihrabının orijinalliği ötekiler kadar bozulmaya uğramamıştır. Mihrap yazılarının altında "Hâfız Hamdi" adı ve hicri 1281 (miladi 1864-65) tarihi mevcuttur. Mihrabın doğusunda bir madalyon şeklinde istiflenmiş Nebe suresinden bir yazı işlenmiştir.

Cami Karamanoğlu tarafından tahrip edilmiş, fakat duvarlar çakmak taşından olduğu için aslı bozulmamıştır (Ayverdi & Yüksel, 1976, s. 12). Orhan Camii'nin bilinen ilk onarımı Bursa'nın bu kuşatılması neticesinde 1416-1417 yılında I. Mehmed'in emriyle veziri Beyazıd Paşa vasıtasıyla yapılmıştır. 1855 yılında şehir ölçeğinde büyük zararlara neden olan Bursa depremi sonrasında şehir valisi Ahmed Vefik Paşa tarafından kente davet edilen Fransız mimar Leon Parvillêe Orhan Camii'nde de onarım faaliyetlerinde bulunmuştur (Yazıcı, 2021, s. 19). 1864 yılına tarihlendirilen bu onarım çalışmaları sırasında kubbe boyutlarının değiştirildiği, sofa içerisinde yer aldığı düşünülen aydınlık fenerli havuzun kaldırıldığı gibi teori aşamasında belgelenen fikirler bulunmaktadır (Yazıcı, 2021, s. 19).

Şekil 10

Bursa Orhan Camii Minaresi (Yazara Ait)

(Gökhan İncekaya, 2025)

Minare bölümü ilk yapıldığı zaman yapıdan bağımsız şekilde olmasına karşın şuanda bulunan minare 19. yüzyıl özellikleri taşımaktadır (Şekil 10). 1904 yılında gerçekleştirilen onarım çalışmasından önce minarenin kurşunlarla kaplı ve sivri külahlı olduğu, müezzin odasında yer alan merdiven kullanılarak şerefe bölümüne çıkıldığı bilinmektedir (Yazıcı, 2021,

s. 15). Aynı yıl cami onarımı sırasında doğudaki pencereler kaldırılarak şuan bulunan kapı yerleştirilmiştir. Bu onarımlar neticesinde yapı Orhan Gazi'nin ilk inşa ettirdiği halinden farklılıklar göstererek günümüze ulaşmıştır.

Şekil 11

Bursa Orhan Camii Beş Birimli Son Cemaat Yerindeki Orta Kubbe İçi Süslemesi (Yazara Ait)

(Gökhan İncekaya, 2025)

Şekil 12

Bursa Orhan Camii Sekizgen Kasnak Üzerine Oturtulan Avlu Kubbesi İçi Süsleme (Yazara Ait)

(Gökhan İncekaya, 2025)

Şekil 13

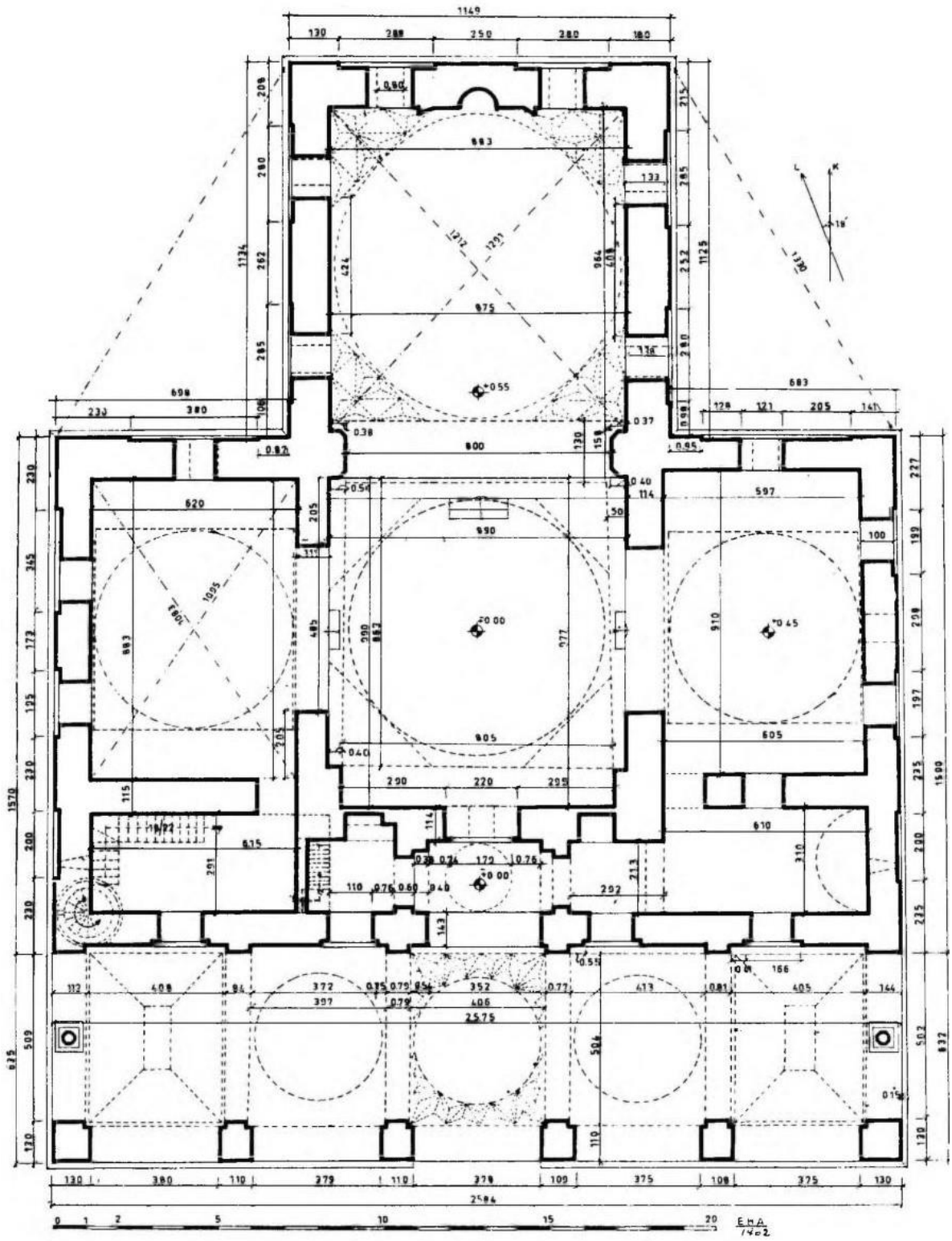
Bursa Orhan Cami Doğu Zaviyesinin Kubbe İçi Süslemesi (Yazara Ait)

(Gökhan İncekaya, 2025)

Şekil 14

Bursa Orhan Cami Planı

(Ayverdi & Yüksel, 1976, s. 13)

Bursa Hüdavendigar Külliyesi (1363-1366)

Külliye, tabhâneli cami ile ikinci katında yer alan merkezi kubbeli medrese, çift katlı bu yapının kuzeybatısına konumlandırılan kare planlı türbe, kıble yönünde cami duvarına batıdan uzanan imaret, çeşme ve caminin doğusuna yerleştirilen kare planlı hamam binalarından oluşmaktadır. Üzeri kubbe ile örtülü olan sıbyan mektebi ise günümüzde yoktur.

Külliye içerisinde bulunan anıtsal çınar ağaçları mimari yapının tarihi değerini ön plana çıkarmaktadır (Kokdaş, 2021, s. 70). Yapının tarihlendirmesiyle alakalı olarak, kitabesinin günümüze ulaşmamasından dolayı çeşitli görüşler ve tarihlendirmeler mevcuttur. Genel tahminlere göre inşası 1363 sonrası yıllarda başlamıştır. Yapının esasını oluşturan cami ile medresenin üst üste olması ise cesamet katmaktadır. Bu bakımdan birbirlerinden ayrı ele almak mümkün değildir.

I. Murad cami-medresesi.

İlk Osmanlı cami-medreseleri arasında olan bu yapı, ilk katı cami ikinci katı ise medrese olarak inşa edilmiştir (Şekil 15). Bursa'da Çekirge 'de I. Murad tarafından aşağı yukarı 1363 tarihlerinde yaptırılmış olan bu cami-medrese iki katlıdır (Yetkin, 1963, s. 230).

Şekil 15

Bursa Hüdavendigar Camii Kuzey-Dış Cephesi (Yazara Ait)

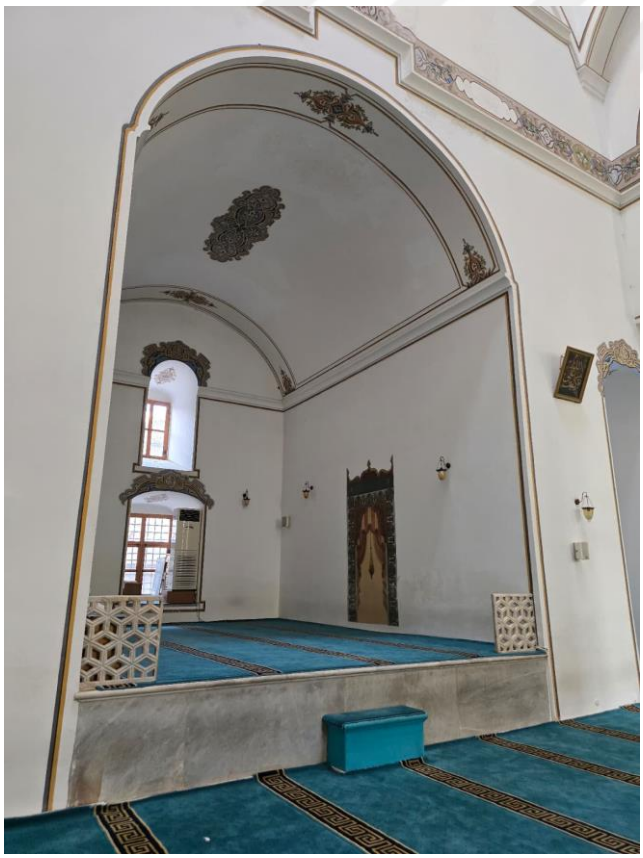

(Gökhan İncekaya, 2025)

Selçuklu dönemi medreseleriyle plan yönünden benzerlik gösterir. Medresenin 18 odasına temel olabilmesi için, aslında bir kubbe ve bir tonozla ufacık iki yan eyvandan mürekkeb camiin yan kanatlarının uçlarına altı oda yapılmıştır (Ayverdi & Yüksel, 1976, s. 14). Bu binanın iki katlı oluşu ve beden duvarlarının hantal durumu dışarıdan bakanlar için ilk olarak bir kale izlenimi vermektedir. Binaya temel olma niteliğindeki boğucu ve işlevsiz tasarlanan odalar ise kendinden sonra inşa edilen iki cami haricinde terk edilmiş bir uygulamadır. O iki cami de, hazıra konma alışkanlığıyla, lüzumsuzluğu anlaşılmaya vakit kalmadan bu odaları planlarına, o da büyük değişikliklere uğratarak, sokan Bursa Yıldırım ve Yeşil Camileridir (Ayverdi & Yüksel, 1976, s. 17). Avluya bakan şekilde üç eyvanı mevcuttur (Şekil 16). Ortada kalan hol ise kubbe ile örtülmüştür. 11 m. çapındaki kubbe ile mihrap tarafındaki beşik tonoz, iki katı bir arada örtmektedir. Kubbeye geçişler pandantifler kullanılarak sağlanmakta (Şekil 17), tepelik kısmında ise aydınlık feneri bulunmaktadır (Şekil 18). Üst örtü sisteminin kasnak, göbek ve konsol gibi detayları geometrik ve bitkisel motifler ile hareketlendirilmektedir (Yazıcı, 2021, s. 27).

Şekil 16

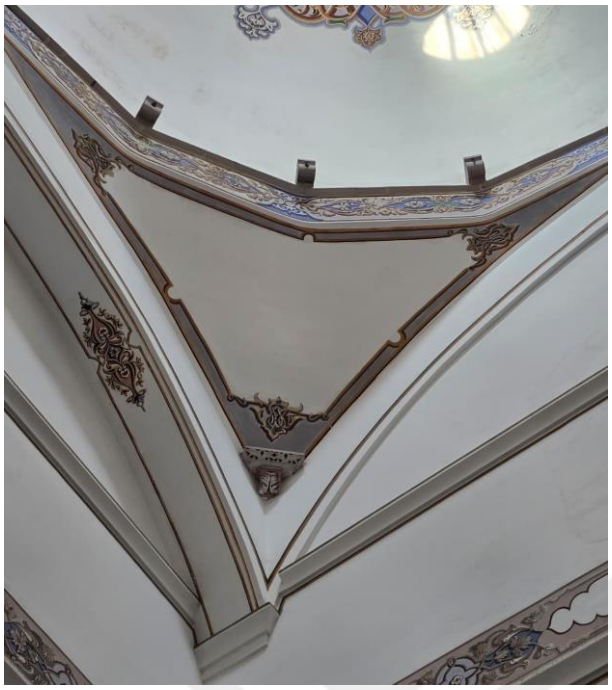
Avluya Bakan Doğu Eyvanı (Yazara Ait)

(Gökhan İncekaya, 2025)

Şekil 17

Pandantif Detayı (Yazara Ait)

(Gökhan İncekaya, 2025)

Şekil 18

Holü Örten Aydınlıklı Kubbe ve İç Süslemesi (Yazara Ait)

(Gökhan İncekaya, 2025)

Kubbe kasnağı on altı köşelidir. Üst katındaki tonozla örtülü olan koridorun sol ve sağ tarafında altışar hücre bulunmaktadır. Üst katta bulunan ve cami içine açılan pencereler ise daha sonra kapatılmış. Beş bölümlü son cemaat yeri üzerine yine ikinci bir revak yapılmıştır (Şekil 19-20). İkiz sivri kemerler revakın ayaklarında sıralı olan Bizans başlıklı sütunlara dayanmaktadır. Bina ilk sıraları kesme taş ve üzeri tuğla-taş ile örülmüştür. Bu örgü tarzını Bizans tesirine değil, maddi ve iktisadi şartlara bağlamak daha yerinde olur (Yetkin, 1963, s. 231). Yapıda kullanılan Bizans sütunları ve başlıkları dönemin şartları bakımından olağan bir durum olan devşirme malzeme kullanımından ileri gelir. Birçok harabe ve metruk binalar yeni yapılacak Osmanlı eserleri için birer maden niteliği görmüştür. Yan duvarlarda iki sıra pencere mevcuttur.

Şekil 19

Son Cemaat Yeri ve Revaklar (Yazara Ait)

(Gökhan İncekaya, 2025)

Şekil 20

Son Cemaat Yeri ve Revaklar (Yazara Ait)

(Gökhan İncekaya, 2025)

Şekil 21

Cümle Kapısı (Yazara Ait)

(Gökhan İncekaya, 2025)

Çifte tabhâne ve cami iç mekânına geçişi sağlayan cümle kapısı düşey formlu, dikdörtgen şeklindedir (Şekil 21). Beyaz renkli mermer söve kullanımı ile çevrelenen taç kapı sivri kemerli, basık biçimdedir. Taç kapı üst kısımlarında yer alan onarım kitabesi 1904 yılınındır. Dikdörtgen formlu pano içerisinde talik harflerle II. Abdülhamit'in isteği doğrultusunda ve belirtilen tarihlerde yapının yenilendiği yazılmıştır (Şekil 22).

Şekil 22

1904 Tarihli II. Abdulhamit'in Onarım Kitabesi (Yazara Ait)

(Gökhan İncekaya, 2025)

Kitabesinde; Ziynet-bahş-i makaam-ı akdes-i Hilâfet-i Seniyye es-sultan ibn'üs-sultan Ül-Gaazi Abd'ül-Hamid Han halleda'llahü saltanatahû ilâ âhiri'd-Devrân Efendimiz hazretleri me'âsir-i Celile-i hilâfet-penâhîlerine zamîme olmak üzre (üzere) ecdâd-ı ızam-ı hümayûnlarından cennetmekân Hüdavendigâr Gaazî Hazretlerinin işbu cami-i şeriflerini tecdiden ihya ve inşa buyurmuşlardır. Sene 1322 Cemâziyü'l-âhir 18 (Acar, 2007, s. 45).

Caminin kuzeydoğusunda bulunan minarenin yerden şerefe kaidesine kadar olan uzunluğu 26.50 m. olup, külah ile petek kısmı yıkım sebebiyle mevcut değildir. Minare gövdesi ise dekoratif yerleştirilen tuğla sıralarıyla göze hoş bir görüntü içermektedir. Yapının geneli itibariyle sadelikle dolu bir estetik mevcuttur.

Şekil 23

Son Cemaat Yerinin Orta Bölümü Kubbe İç Süslemesi (Yazara Ait)

(Gökhan İncekaya, 2025)

Şekil 24

Hücrenin Beşik Tonozlu Örtü Sisteminin İç Süslemesi (Yazara Ait)

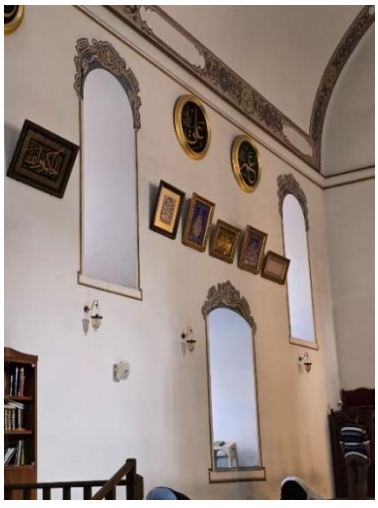

(Gökhan İncekaya, 2025)

1520, 1563, 1619, 1904, 1906, 1976 yıllarında çeşitli onarım ve tadilat çalışmalarının gerçekleştirildiği Hüdavendigar Camii 2006 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü kontrolünde restore edilmiştir (Yazıcı, 2021, s. 28). Farklı dönem ve teknikler ile malzeme kullanımının değişmesinden ötürü yapı ilk yapıldığı zamandaki orijinal özelliklerinden uzaklaşmıştır.

Şekil 25

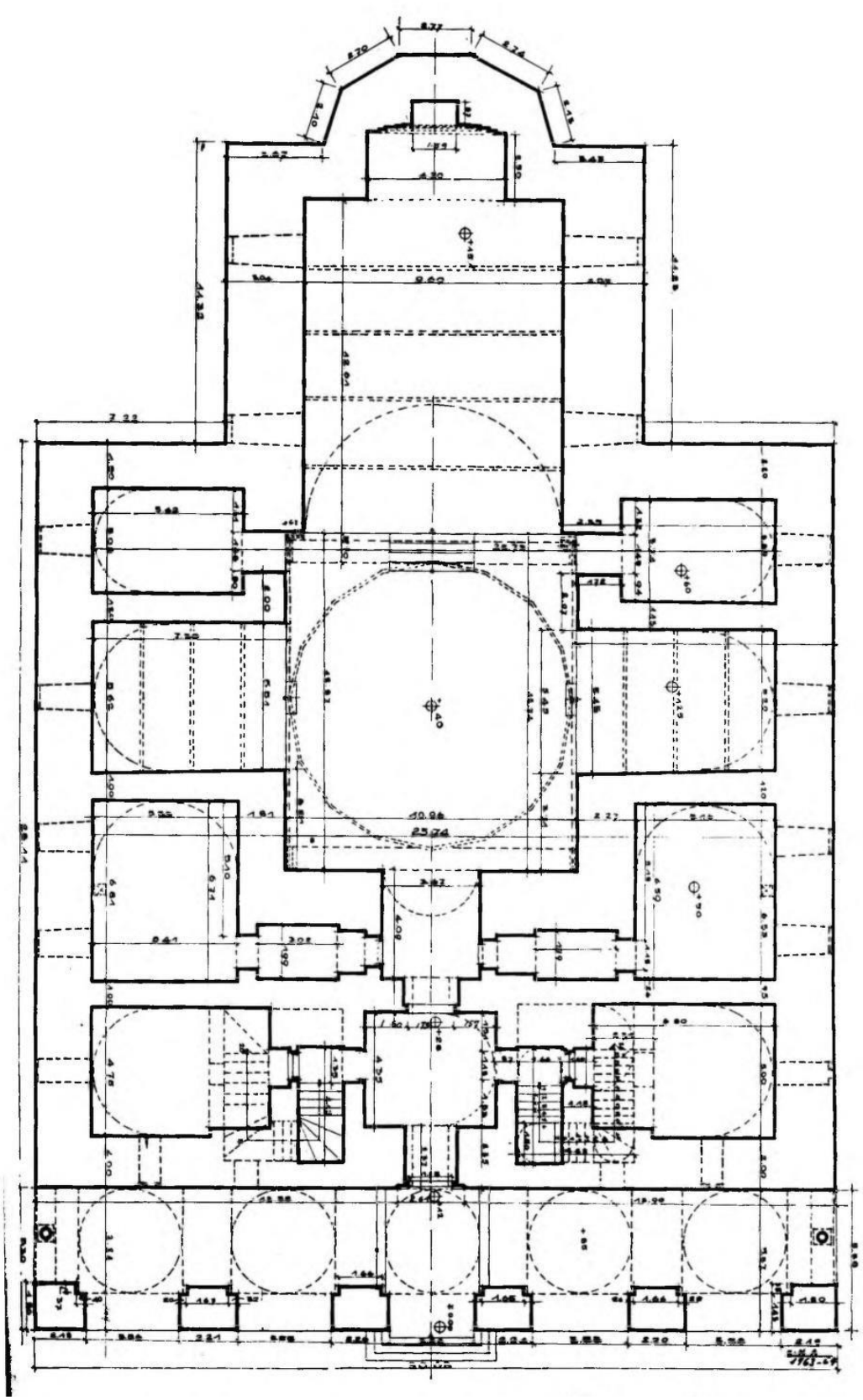
Mihrap Eyvanında Yer Alan Çift Sıra Pencere Düzeni (Yazara Ait)

(Gökhan İncekaya, 2025)

Şekil 26

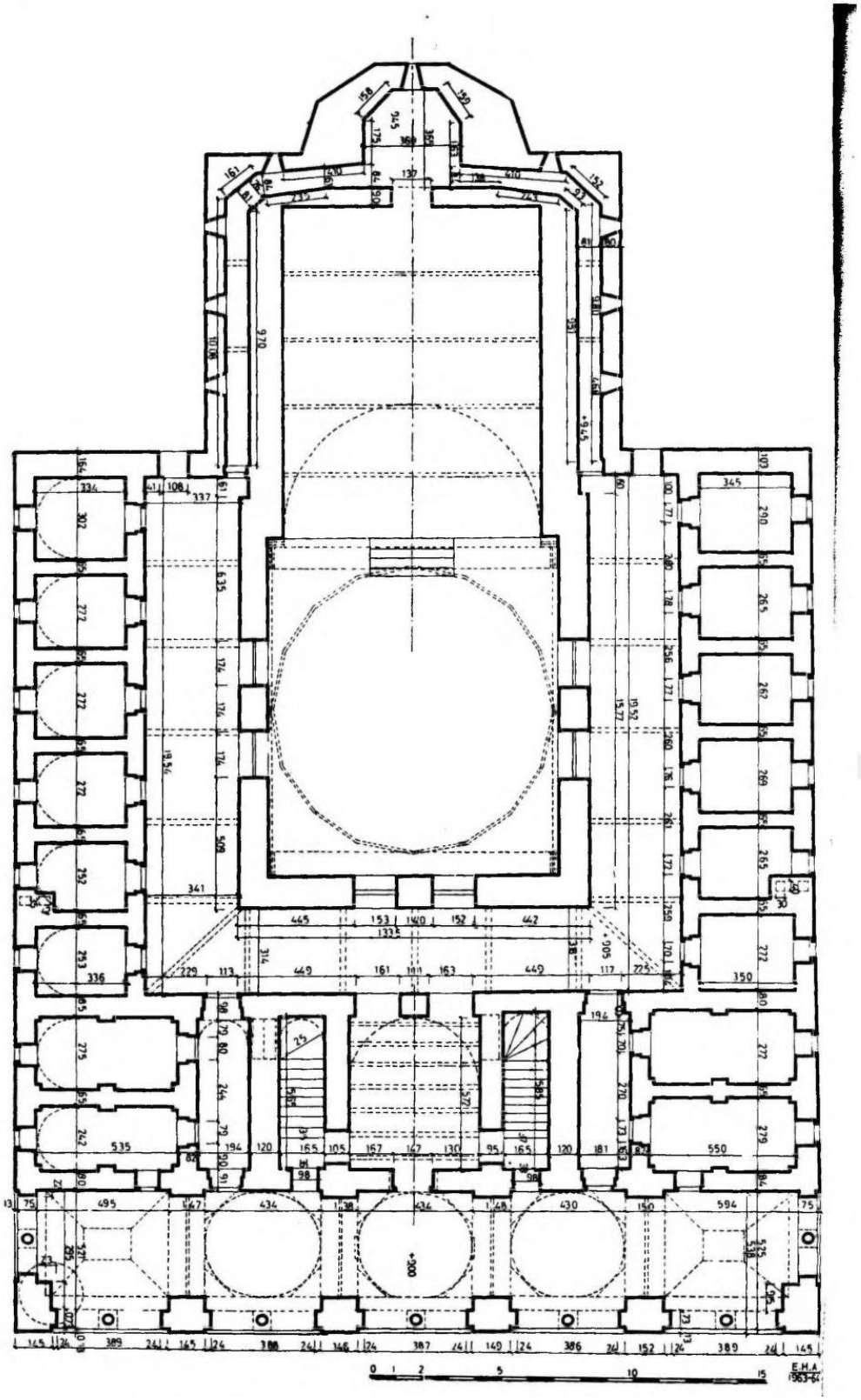
Bursa Hüdavendigar Cami Alt Kat Planı

(Ayverdi & Yüksel, 1976, s. 15)

Şekil 27

Bursa Hüdavendigar Cami Üst Kat Planı

(Ayverdi & Yüksel, 1976, s. 16)

Bursa Yıldırım Külliyesi (1391-1395)

Yapım tarihi olarak Bursa'da inşa edilen üçüncü sultan külliyesi olma özelliğini barındırır. Yıldırım İlçesinin Cümlekapı Caddesinde yer alan yapı, Osmanlı padişahları arasında ordusuyla birlikte süratli intikaller yapan ve savaş alanındaki hızıyla bilinen I. Bayezid, Osmanlı vesikalarında da yer alması hasebiyle yaşadığı dönemde lakabıyla anılan nadir padişahlardan biri olmuştur. Bu sebeple kendisine " Yıldırım" unvanı verilmiştir. Yaptırmış olduğu bu külliye de Yıldırım Külliyesi olarak bilinir.

Külliye alanının tarihi ve sanatsal ögeleri beylik döneminden devlet düzenine geçişin bir işareti olarak görülmektedir (Kokdaş, 2021, s. 72). Aynı zamanda külliye yapıldığı semte adını vererek Şüşteri Bahçesi olarak bilinen bölgenin günümüzde "Yıldırım" olarak bilinmesini sağlamıştır. Orhan Gazi'nin vakıf arazisi olan bölgeye karşılık Ortakızık köyü Orhangazi Vakfı'na verilmiş, Yıldırım Külliyesi bu arazi üzerinde 1391-1395 yılları arasında inşa edilmiş ve vakfiyesi 1400 tarihlidir (Yavaş, 2013). Külliye ters T planlı cami, külliye alanının kuzeybatısında dikdörtgen planlı medrese, caminin kuzeyinde kare planlı türbe, güneybatıda bulunan darüşşifa ve yine güneybatıda yer alan hamam yapısını barındırmaktadır. Duvar kalıntılarından anlaşıldığı kadarı ile alanın doğusunda bulunan imaret, Uludağ'ın Akçağlayan suyunu bölgeye ulaştıran su kemerleri, çeşitli hanlar, ahır ve görevliler için ayrılan yapılar külliye programında bulunmasına rağmen günümüze ulaşamamıştır (Yazıcı, 2021, s. 32).

Yıldırım Camii.

Girişin oldukça yeni ve karmaşık planı dışında merkezi sofalı ve ona açılan üç eyvanla tanımlanan geleneksel plan ve merkezi şemanın köşelerini bağımsız odalarla doldurmak Orta Asya evlerinden bu yana bilinen 6-7 yüzyıllık bir mekân kurgusudur (Kuban, 2007, s. 92). Cami, kuzeyde bulunan ve doğu-batı yönünde gelişen beş bölümlü son cemaat yeri (Şekil 28), yapının içinde bağımsız şekillerde yer alan dört tabhane, dönemin yapılarında çokça karşılaşılan dört eyvanlı sofa ve ana ibadet mekânı bölümlerinden oluşmaktadır.

Yan kanatlarda yer alan odalar tonozla örtülmüş ve duvar yüzeylerinde bulunan alçı duvarlarda büyüklü küçüklü bölümler, maşalık ve ortalarına bir nefes deliği mevcuttur. Dolayısıyla odanın havası alçı cidarın ortasındaki baca deliğinden değişmektedir (Sağlık, 2016, s. 84).

Şekil 28

Yıldırım Camii Son Cemaat Yeri (Yazara Ait)

(Gökhan İncekaya, 2025)

Caminin kuzeyinde bulunan ve sekizgen planlı olan şadırvan ise yeni yapılmıştır. Şadırvanı örten kubbenin geçişleri üçgen kuşaklar ile oluşturulmuştur. Şadırvanın kemerleri ise Bursa kemeri şeklindedir. Kemerler çokgen kesimli ahşap ayaklar üzerinde yer alır (Şekil 29).

Şekil 29

Yıldırım Camii Şadırvanı (Yazara Ait)

(Gökhan İncekaya, 2025)

Kuzeybatı ve kuzeydoğuda iki adet minareye sahiptir. Bunlardan kuzeybatıda yer alan minare sonradan yapıya eklenmiştir. Kare planlı kaide üzerinde ve yapıdan bağımsız bu minarenin şerefe altına silmeler ile hareket kazandırılırken, silindirik gövdesi ise düzgün kesme

taştandır. Beden duvarı üzerindeki diğer minarenin gövdesi tamamen tuğla, kaidesi ise tuğla ve kesme taştandır (Şekil 30). 2011 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan proje kapsamında aslına uygun biçimde yeniden inşa edilen çifte minare yapının kuzeydoğu ve kuzeybatısında yükselmektedir (Yazıcı, 2021, s. 34).

Şekil 30

Yıldırım Camii Kuzeybatı Minaresi (Yazara Ait)

(Gökhan İncekaya, 2025)

Erken dönem Bursa eserlerinde yapının tamamında mermer kullanılan ilk camidir. Kapı ve pencerelerin mermer sövelerinin süslenmesi de ilk bu yapıda karşımıza çıkar (Şekil 31-32). Geçişler ve örtü elemanlarında ise tuğla kullanılmıştır. Caminin mermer duvarları profilli saçaklar ile sona ermektedir.

Şekil 31

Yıldırım Camii Son Cemaat Yerindeki Pencere İşlemeleri (Yazara Ait)

(Gökhan İncekaya, 2025)

Şekil 32

Yıldırım Camii Beden Duvarındaki Pencere İşlemeleri (Yazara Ait)

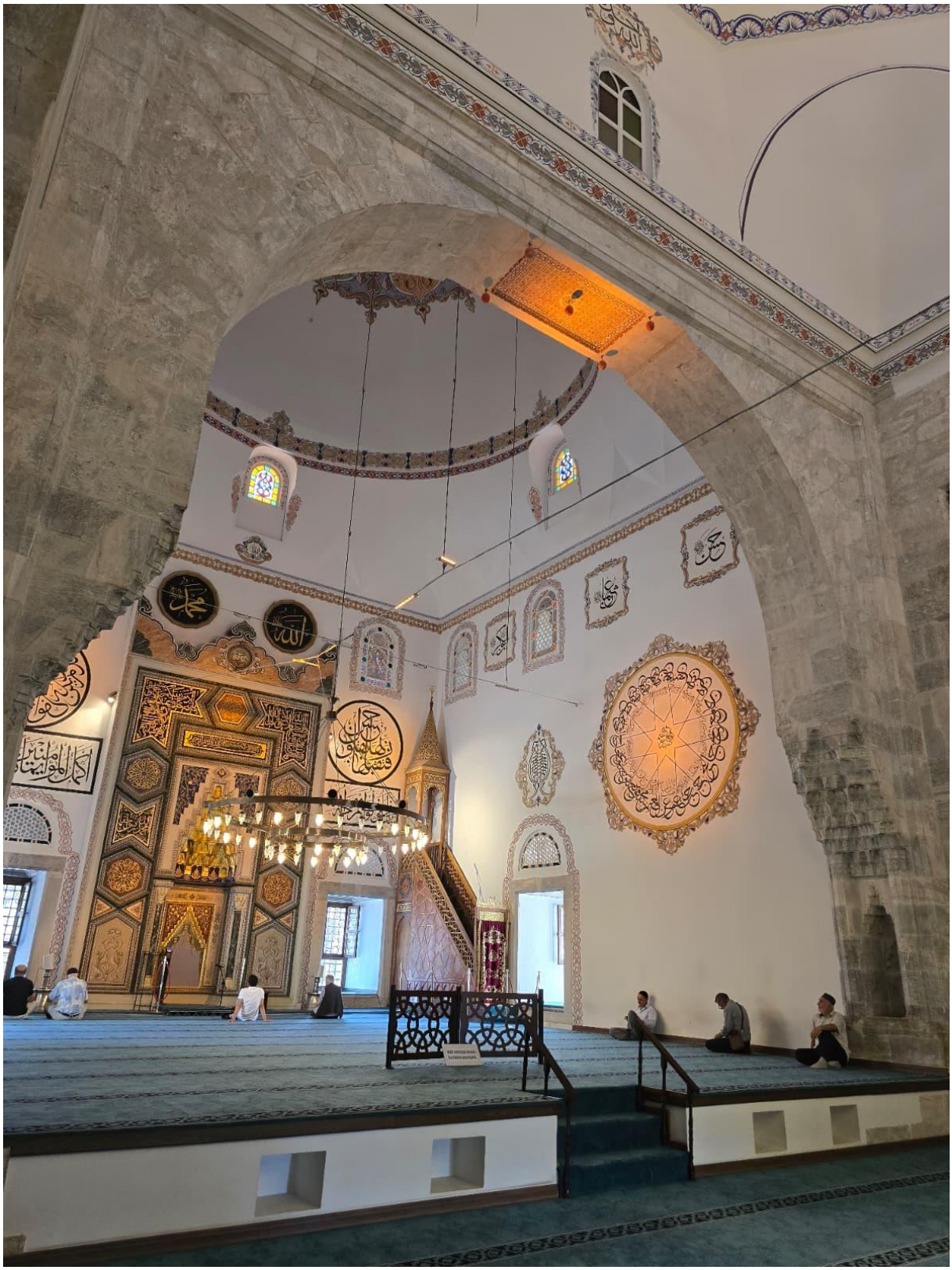

(Gökhan İncekaya, 2025)

Son cemaat yerinden içeri girince solda ve sağda iki adet olmak üzere tabhâne, 12 m. çapında ve 22 m. yüksekliğindeki ana kubbenin iki yanında karşılıklı iki eyvan, eyvanların yanlarında birer koltuk kubbesi, ayrıca basamaklarla yükseltilmiş 11,50 m. çapında asıl ibadet bölümü bulunur (Şekil 33-34). Koltuk kubbelerinin kıble tarafındaki duvarları ocaklar ve alçı nişlerle kaplıdır. Doğudaki odanın duvarlarında nesih yazı ile "İmdâdü's-saâdeti ve's-selâmeti li-sâhibihî ve mâlikihî" (Sahibine selâmet ve mutluluk ver) dua cümlesi, batıdaki odada sülüs yazıyla, "es-Sehâvetü mine'l-îmân ve'l-îmânu fi'l-cenne" (Cömertlik imandandır, iman ise cennettedir) hadisi yer almaktadır (Yavaş, 2013). Düz bir merdivenle çıkılan hünkâr mahfili olarak bilinen dar ve karanlık mekân, mahfilden ziyade bir çilehane olma olasılığındadır. Mahfilin son cemaat yerine bakan tarafında korkuluksuz ve işlevi anlaşılmayan şahnişinler yani balkonlar mevcuttur.

Şekil 33

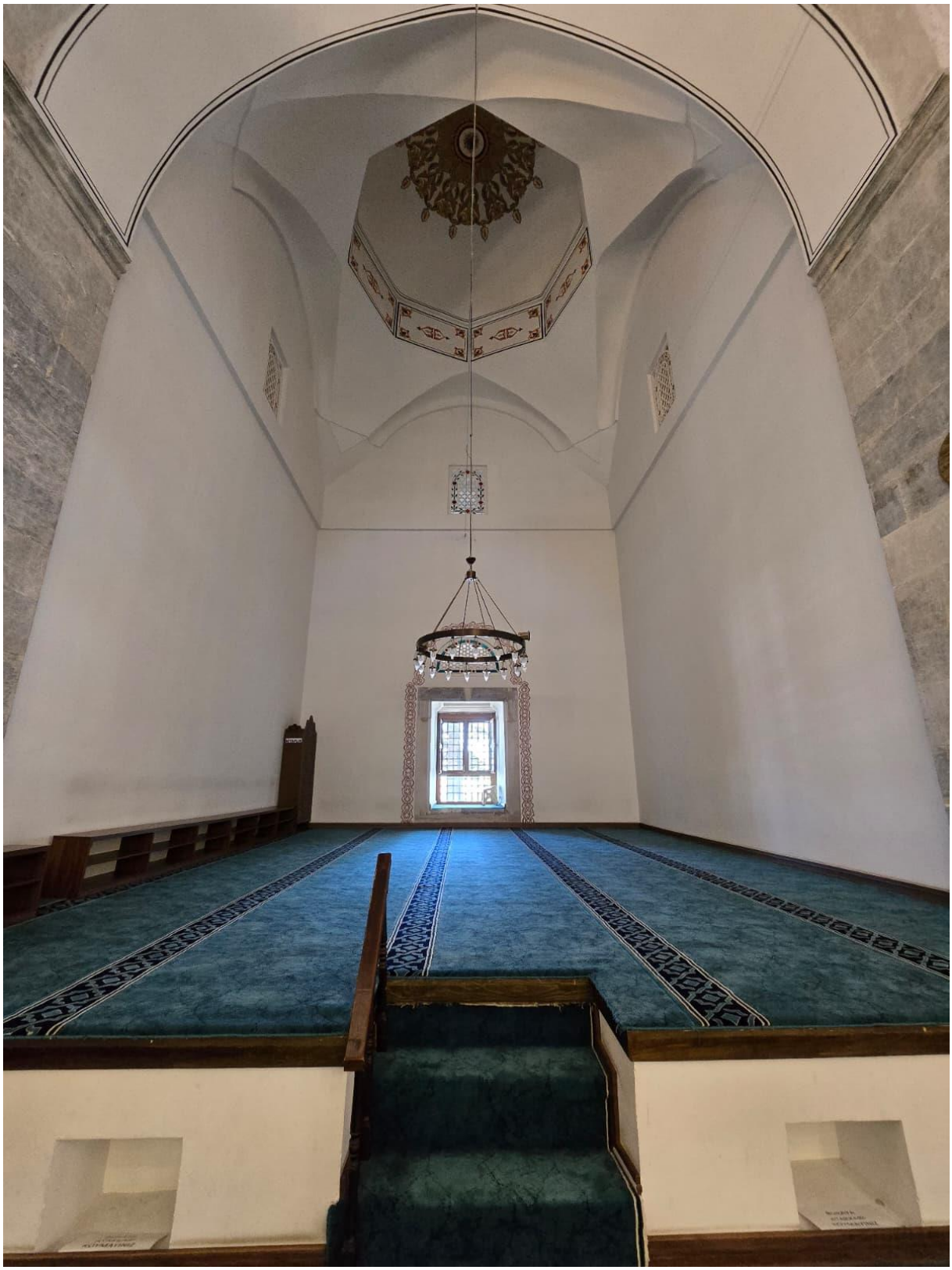
Yıldırım Camii Ana İbadet Alanı ve Mihrap (Yazara Ait)

(Gökhan İncekaya, 2025)

Şekil 34

Yıldırım Camii Doğu Eyvanı (Yazara Ait)

(Gökhan İncekaya, 2025)

Yıldırım Camisinde en çok karşımıza çıkan süsleme biçimleri taş işçiliği, çini, kalem işi ve alçıdır. Taş işçiliği küfteki taş üzerine kabartma veya oyma şeklinde işlenmiştir. Nadiren

kakma tekniği işlenmiştir. Caminin taç kapısı Anadolu Selçuklu yapılarındaki taç kapılar kadar olmasa da kendi döneminin ilerisinde bir süsleme zenginliğine sahiptir. Taç kapıdan girildiği zaman hemen aradaki tavanda yer alan geometrik özellikli taş desen dikkat çekicidir. İç içe geçmiş üç silmenin ortasında yarım kesilmiş on iki kollu yıldızlar, sekizgenler ve farklı geometrik şekiller görülmektedir (Acar, 2007, s. 62).

Şekil 35

Yıldırım Camii Taç Kapıdan Sonra Tavanda Bulunan Bezeme (Yazara Ait)

(Gökhan İncekaya, 2025)

Şekil 36

Son Cemaat Yeri Dış Mihrap Kavsarası (Yazara Ait)

(Gökhan İncekaya, 2025)

Yıldırım Camisinde tüm köşe odaların üzeri manastır tonoz ile kapatılmıştır. Giriş kısmı haricinde tek katlı olan yapının tavan yüksekliği fazladır. Bunların kubbe ile örtülmemesinin bir diğer nedeni ise daha yüksek olmamalarının istenmiş olması olabilir. Kubbeyle örtülü ana hacimlerde geçit öğeleri olarak, namaz kılınan bölümde Türk üçgenleri, orta sofada tromp, yan

eyvanlar üzerinde yine Türk üçgenleri kullanılmış, giriş revakın da ise geçit öğeleri pandantiftir (Kuban, 2007, s. 92).

Şekil 37

Yıldırım Camii Ana İbadet Mekânı Kubbesi ve İç Süslemesi (Yazara Ait)

(Gökhan İncekaya, 2025)

Şekil 38

Yıldırım Camii Ana İbadet Mekânı Kubbesi Penceresi ve Süslemesi (Yazara Ait)

(Gökhan İncekaya, 2025)

Şekil 39

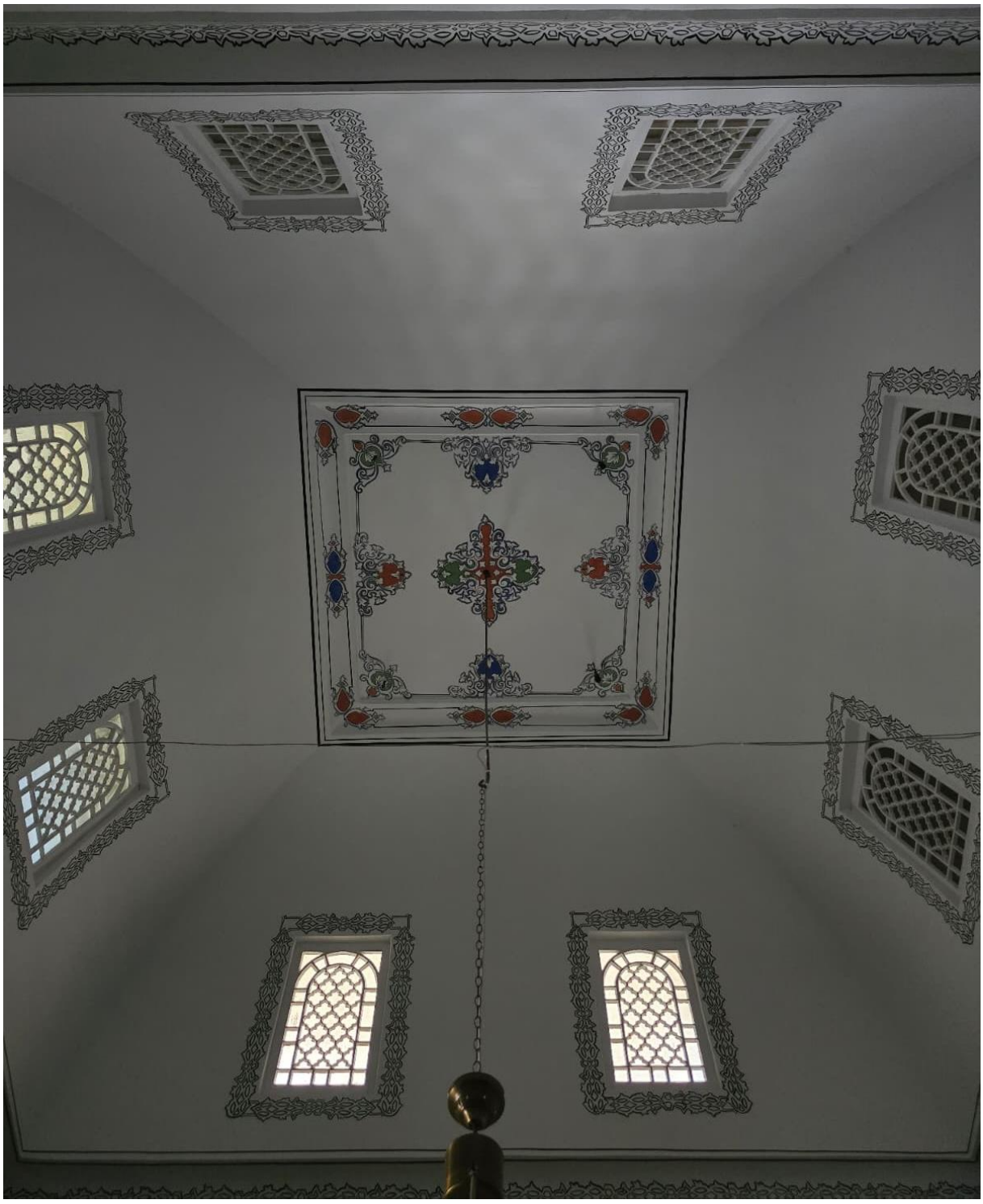
Yıldırım Camii Mihrabı (Yazara Ait)

(Gökhan İncekaya, 2025)

Şekil 40

Yıldırım Camii Güneydoğudaki Tabhane Örtü Sistemi ve Süslemesi (Yazara Ait)

(Gökhan İncekaya, 2025)

Şekil 41

Yıldırım Camii Avlu Kubbesi ve İç Süslemesi (Yazara Ait)

(Gökhan İncekaya, 2025)

Şekil 42

Yıldırım Camii Avlu Kubbesi Penceresi ve Süslemesi (Yazara Ait)

(Gökhan İncekaya, 2025)

Şekil 43

Yıldırım Camii Güneydoğu Tabhanesi Giriş Açıklığı Tavanı (Yazara Ait)

(Gökhan İncekaya, 2025)

Şekil 44

Yıldırım Camii Taçkapısı (Yazara Ait)

(Gökhan İncekaya, 2025)

Şekil 45

Yıldırım Camii Taçkapı Önündeki Kubbe İç Süslemesi (Yazara Ait)

(Gökhan İncekaya, 2025)

Şekil 46

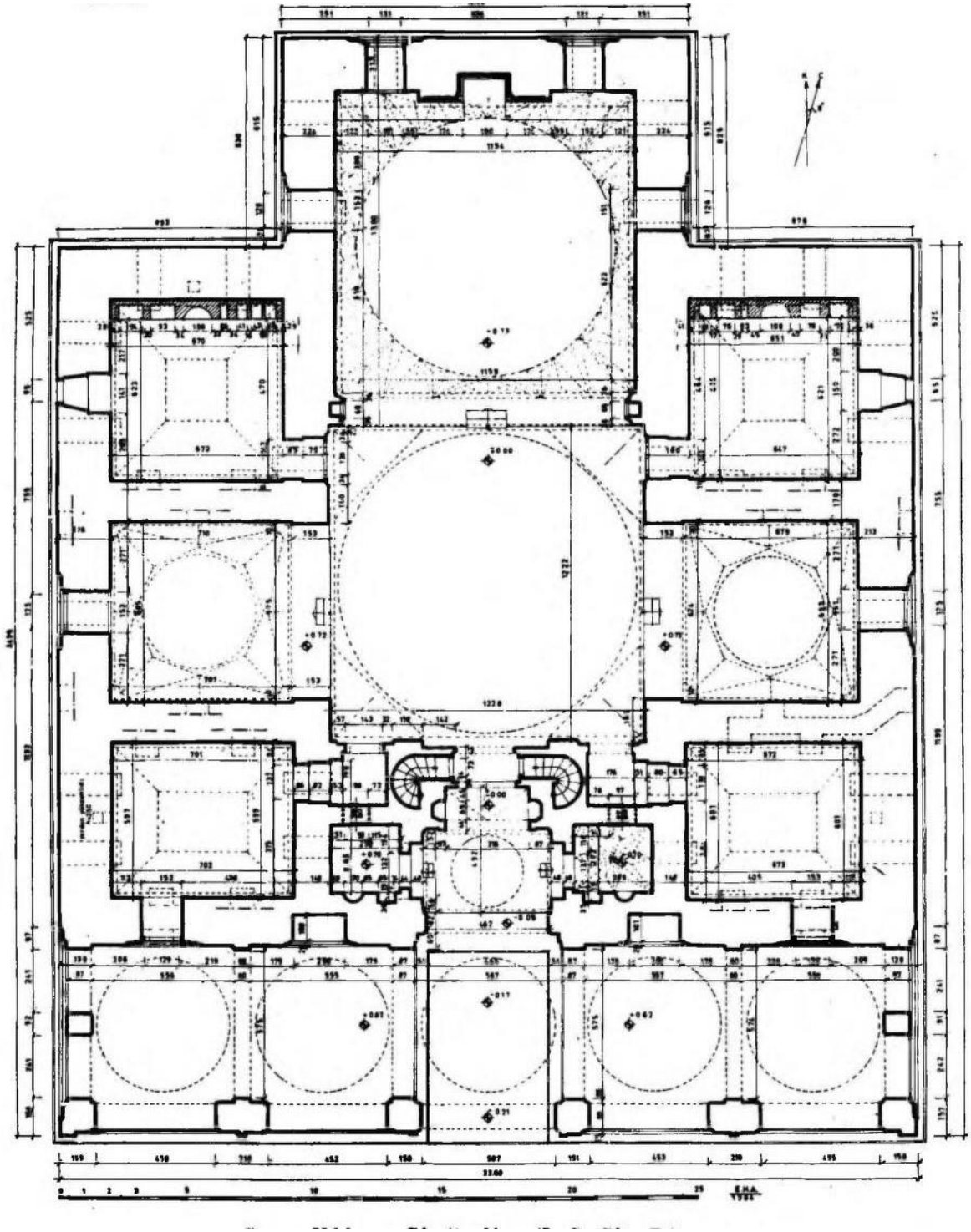
Yıldırım Camii Son Cemaat Yeri Doğu Kubbesi İç Süslemesi (Yazara Ait)

(Gökhan İncekaya, 2025)

Şekil 47

Yıldırım Camii Planı

(Ayverdi & Yüksel, 1976, s. 23)

Bursa Ulucami Külliyesi (1396-1400)

I. Bayezid tarafından yaptırılan külliye günümüzde Atatürk Caddesi üzerinde konumlanmaktadır. Minberindeki tarihten anlaşıldığı kadarıyla 1400 yılında tamamlanan cami ve külliyesinin mimarı kesin olarak bilinmemekle beraber Ali Neccâr ya da Hacı İvaz Paşa tarafından inşa edildiği tahmin edilmektedir. Bursa salnâmelerinde, "Ahvâl-i umûmiyyesinden binayı yapan mimarın Rum olduğu anlaşılıyor" şeklinde bir bilgi varsa da doğruluk derecesi tartışılabilir (Yavaş, 2012).

Yapıldığı ilk zamanda cami, medrese, hamam, bedesten, dükkânlar ve meşrutalardan oluşan bir külliyeye, daha sonraki tarihlerde şadırvanlar, muvakkithâne, muallimhâne, müezzin ve muvakkit odaları gibi yapılar eklenmiştir. Son yıllarda bu ilâve yapılar ortadan kalkmış, hamamı da işlevini kaybetmiştir. Cami, bedesten ve medrese etrafındaki dükkânlar ise faal olarak kullanılmaktadırlar. 1494, 1503, 1551, 1563, 1567, 1572, 1583, 1670, 1732, 1737, 1740, 1742 senelerinde çeşitli tamirler gören cami en kapsamlı tamiratını ise 1855 yılında gerçekleşen Büyük Bursa depreminden sonra görmüştür. 907.500 kuruş harcanarak 1862 yılında yeniden ibadete açılmıştır (Yavaş, 2012).

Bursa Ulucami.

Bir İslam şehri için büyük ihtiyaç olan Cuma Cami ya da Ulu Cami tipinde yapılan bu yapı, günümüzde şehrin tam merkez alanında bir konumda yer alır (Şekil 48). İslam dünyası içinde Bursa Ulucami çok farklı bir öneme sahiptir. Buradaki başkalık, Arap ve Selçuk camilerinde ahşap veya taş sütunlara oturan ahşap çatı yerine, kubbenin ikame edilmiş olmasıdır (Ayverdi & Yüksel, 1976, s. 20)

Doğu-batı yönünde yatayda beş sıra, kuzey-güney yönünde ise dört sıra olmak üzere toplam yirmi kubbeli olarak inşa edilmiştir. Dıştan 68 metreye 56 metre kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Caminin tüm çatı örtüsünü kaplayan 10.6 metre çapındaki 20 kubbe, kare tabanlı 12 ayak üzerine oturtulmuştur (Yetkin, 1963, s. 227). Kuzey yönünde bulunan taçkapı dışında doğu ve batı yönlerinde de birer kapısı mevcuttur. 3 metre ile 2 metre arasında değişen ve düzgün kesme taştan oluşan yapı duvarları gayet azametli bir görünüme sahiptir. Döşeme seviyesindeki dikdörtgen söveli 24 pencere (Şekil 49) ve üst seviyede dağınık şekilde yerleştirilen 32 pencere ile sivri kemer içine sivri kemer tarzında oluşturularak yapının hantal dış görünüşten sıyrılması planlanmıştır.

Şekil 48

Bursa Ulucami (Yazara Ait)

(Gökhan İncekaya, 2025)

Şekil 49

Bursa Ulucami Doğu Cephesi Alt Penceresi (Yazara Ait)

(Gökhan İncekaya, 2025)

İki minaresi de duvara oturmaz, yerden başlar; hatta birisi beden duvarından ayrı durur. Diğeri hariçte alttan ve dâhilde ortasından başlayan iki yollu olup, iki müezzin birbirini görmeden çıkabilir (Ayverdi & Yüksel, 1976, s. 22).

Şekil 50

Bursa Ulucami Batı Minaresi (Yazara Ait)

(Gökhan İncekaya, 2025)

Taçkapının batısında yer alan minarenin caminin ilk inşa programında da yer aldığı bilinmektedir. Batı minaresi yapı içerisine girişin de olduğu sekizgen kaide üzerine yerleştirilmiştir. Dikdörtgenlerle çevrelenen kartuşlar, renkli mermerler, palmet motifleri kullanılarak çevrelenen kaideden 3.37 metre boyutlu pabuca geçilmektedir (Yazıcı, 2021, s. 45). Üçgenler dışında geometrik motiflerin de yer aldığı pabuç yüzeylerini sınırlandıran

mermer bilezik gövde de bir bakıma altlık işlevi görmüştür. 17.79 metre yüksekliğe sahip silindir formlu gövde tuğladandır. Şerefe altı stilize edilmiş mukarnaslarla doldurulan minare 6.3 metre yüksekliğinde tuğla petek ile devam etmekte ve boğumlu külah tepe noktasına yerleştirilen âlem ve ayça ile tamamlanmaktadır. Doğuda bulunan diğer minare ise baklava formlu pabuç ile geçişi sağlanan silindir gövdeli ve tuğladan örülmüştür (Şekil 51). Gövde yüzeyleri bordürler ile çevrelenmekte, bordür içleri meander, ok ucu, üçgenler kullanılarak doldurulmaktadır. Altı sıra mukarnaslı şerefe altını testere dişi şeklindeki silme sarmaktadır. Dairesel şerefe üzerine yerleştirilen dört boğumlu âlem ve düz ayçalar minareyi oluşturan diğer bölümlerdir.

Şekil 51

Bursa Ulucami Doğu Minaresi (Yazara Ait)

(Gökhan İncekaya, 2025)

Kuzeyde bulunan taçkapı abidevi bir görünüme sahip ve yedi büyük basamakla çıkılmaktadır. On bir sıra mukarnaslı kavsaraya sahip taçkapı doğu-batı süpürgeliklerinde bulunan mihrabiyeler ile hareketlendirilmiştir (Şekil 52).

Şekil 52

Bursa Ulucami Taçkapısı (Yazara Ait)

(Gökhan İncekaya, 2025)

Geometrik figürlerin oyma, geçme tekniğinde uygulandığı ahşap kapı kanatlarının cami yapım tarihiyle aynı olduğu bilinmektedir. Ana ibadet mekânına girişte caminin merkezine denk gelen ve iki basamak altta kalan etrafı parmaklıklı on altıgen planlı şadırvan bizi karşılar.

Şekil 53

Bursa Ulucami Şadırvanı (Yazara Ait)

(Gökhan İncekaya, 2025)

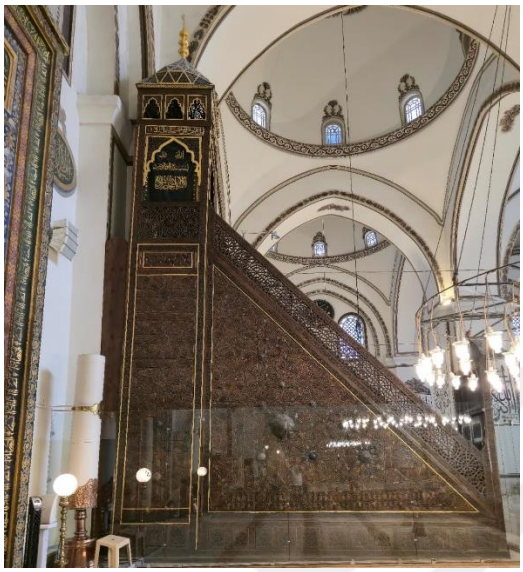
Ceviz ağacından kündekari tekniğiyle yapılan minber adeta bir şaheserdir. Kur'an ayetlerinin sayısı kadar yani 6666 parçadan oluşan ve yan yüzlerinde geometrik, bitkisel motifler ile güneş sisteminin bir örneğini barındıran mihrabın yapım ustası ise El-Hac Muhammed b. Abdülaziz İbnü'd-Dakki olarak bilinir (Şekil 54-55).

Mihraptaki süslemeler 1862 yılında Bursa'ya sürgün edilen Tevfik Paşa tarafından süslettirilmiştir. Mihrabı çevreleyen dört frizden biri kûfî yazı kuşağı, biri stilize motif kuşağı, diğer ikisi bitkisel süsleme kuşağı halinde tertip edilmiştir (Şekil 56). Mihrap nişinin iki köşesinde mermer şeklinde boyanmış sütunçe figürü ile bunların yanlarında köşe dolgusu

olarak iri rûmî ve palmetlerden bir koltuk tasarımı vardır. Bu iki koltuk süslemelerinin arasında rûmîlerden teşekkül eden büyük bir kandil motifi ve bu motifin ortasındaki damla içinde sülüs yazı ile müsennâ bir âyet yer almaktadır (Yavaş, 2012).

Şekil 54

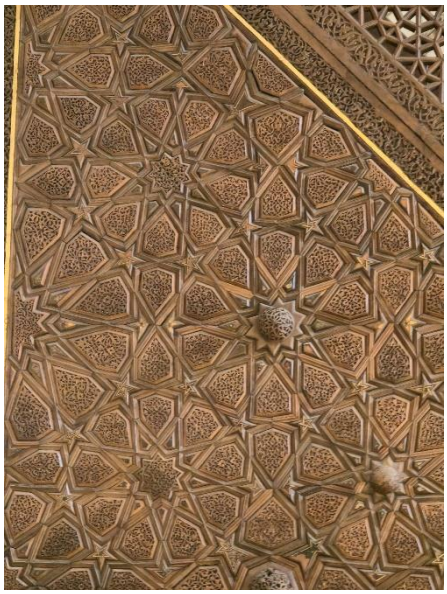
Bursa Ulucami Minberi (Yazara Ait)

(Gökhan İncekaya, 2025)

Şekil 55

Bursa Ulucami Minberi Detayı (Yazara Ait)

(Gökhan İncekaya, 2025)

Şekil 56

Bursa Ulucami Mihrabı (Yazara Ait)

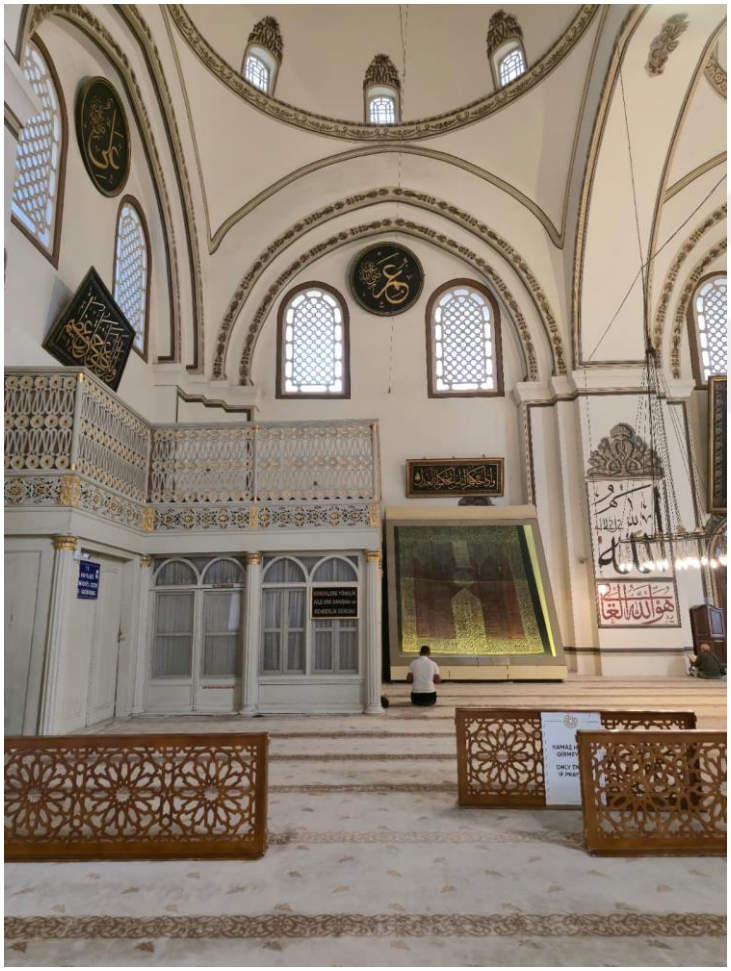
(Gökhan İncekaya, 2025)

Caminin içini âdeta hat müzesine çeviren ayaklardaki ve duvarlardaki yazılar Abdülfettah Efendi, Kazasker Mustafa İzzet Efendi, Sâmi Efendi, Mehmed Şefik Bey gibi

meşhur hattatlara, tahrir ve konturlar da Mücellid Mehmed Efendi'ye aittir; camide II. Mahmud'a ait bir levha da yer almaktadır (Yavaş, 2012). Yine 1855 depreminde zarar gören bu hatlar ya tamir edilmiş ya da silinip yeniden yapılmıştır. Cami içerisinde o kadar hat levha bulunmasına rağmen bilinen en eski yazı örneği 1549 tarihli şair Rahimi'ye ait ta'lik yazı ile yazılmış kıtadır. 2009 onarımında bu yazı tamamen ortaya çıkarılmıştır. Ulucami tarihi boyunca geçirdiği birçok badire karşısında direnmeyi başarmıştır. Yapının ilk inşa edilişinden sonra iç süslemeleri oldukça değişim geçirmiştir.

Şekil 57

Bursa Ulucami Mihrap Duvarının Doğusunda Bulunan Kâbe Örtüsü (Yazara Ait)

(Gökhan İncekaya, 2025)

Şekil 58

Bursa Ulucami İki Farklı Hat Örneği (Yazara Ait)

(Gökhan İncekaya, 2025)

Şekil 59

Bursa Ulucami Aynalı Hat Örneği (Yazara Ait)

(Gökhan İncekaya, 2025)

Şekil 60

Bursa Ulucami Kare Paye Duvarında Bulunan Hat Örnekleri (Yazara Ait)

(Gökhan İncekaya, 2025)

Bursa Ulucami kubbe içi süslemeleri şadırvan üzerinde bulunan açıklıklı kubbe dışında merkezi tarzda kalem işi şeklindedir. Şadırvan üzerindeki süsleme bordürünün ortasında üç

boyutlu kabartma şeklinde çiçek ve yapraklardan oluşan madalyon bulunmaktadır. Bu yirmi kubbe alan bölümlendiren on iki adet dört köşeli paye üzerine yerleştirilmiş ve sivri kemerler çift yönde kullanılarak bağlantı sağlanmıştır. Kubbelere geçişler pandantifler ile oluşturulmuş ve her kubbenin sekiz penceresi vardır. Mihrap duvarına göre kuzey-güney yönünde dörderli olarak sıralanan yirmi kubbeye, farklı süsleme programları uygulanmıştır.

Şekil 61

Bursa Ulucami Şadırvan Üstündeki Açıklıklı Kubbe ve Süslemesi (Yazara Ait)

(Gökhan İncekaya, 2025)

Şekil 62

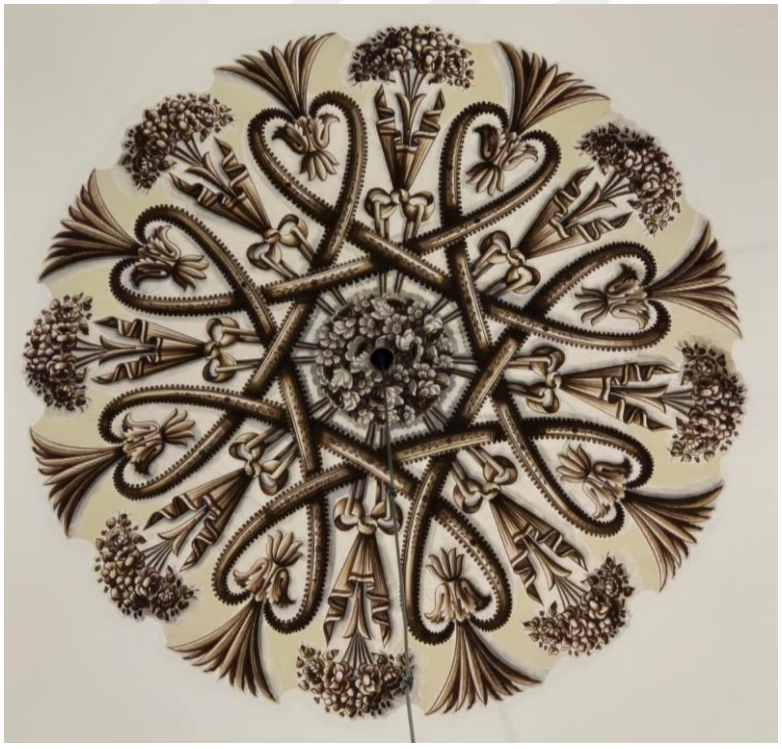
Bursa Ulucami Kubbe İç Süslemesi (Yazara Ait)

(Gökhan İncekaya, 2025)

Şekil 63

Bursa Ulucami Kubbe İç Süslemesi (Yazara Ait)

(Gökhan İncekaya, 2025)

Şekil 64

Bursa Ulucami Kubbe İç Süslemesi (Yazara Ait)

(Gökhan İncekaya, 2025)

Şekil 65

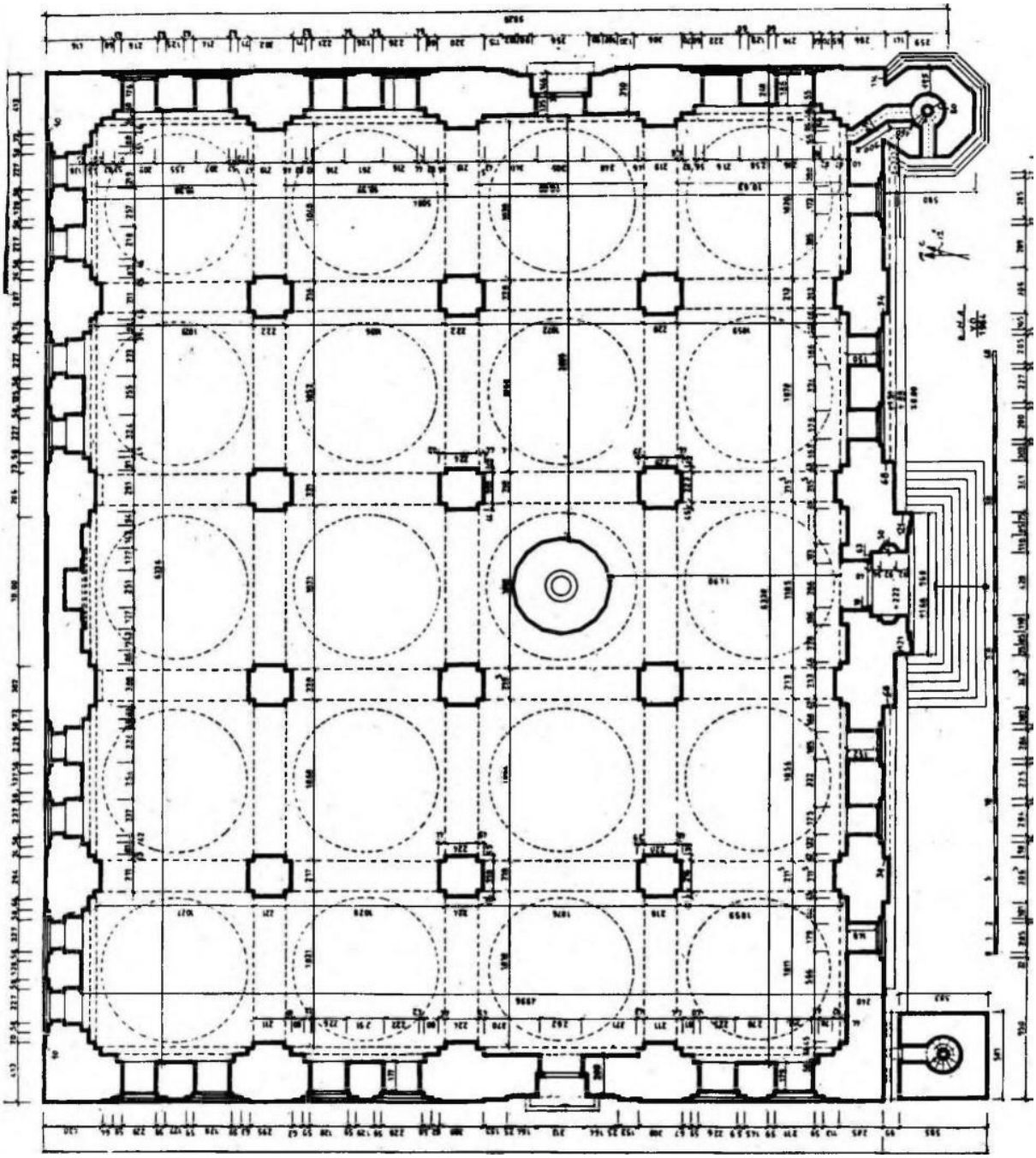
Bursa Ulucami Kubbe Kasnağı ve Pencere Süslemesi (Yazara Ait)

(Gökhan İncekaya, 2025)

Şekil 66

Bursa Ulucami Planı

(Ayverdi & Yüksel, 1976, s. 21)

Bursa Yeşil Külliyesi (1414-1419)

1402 Ankara Savaşı ile Yıldırım Bayezid'in oğulları arasında da taht mücadelesi başlamıştır. 11 yıl süren ve Çelebi Mehmed'in zaferiyle sonuçlanan bu döneme Fetret Devri denmektedir. Timur Ankara Savaşı'dan sonra başta Bursa olmak üzere birçok yeri yakıp yıkmıştır. Devletin yeniden ayağa kalma mücadelesinin sembolü ise Yeşil Külliye olmuştur.

Biz bu kadar yüklü satıh süslemesinin yapılmasını, Çelebi Sultan Mehmed geçirdiği tehlikelerden kurtulmasının, devleti yeniden kurmanın bir tazminatı, bir kefareti olarak görürüz. Devletin yıkılmadığını, var olduktan başka böyle lükse sarf edecek bir kudrete erişildiğini bütün âleme ve millete göstermek için lüzum görülmüş deriz (Ayverdi & Yüksel, 1976, s. 31). Bursa Yeşil Külliyesi için böyle bir girizgâh yapmanın az bile kalacağı noktasında Sayın Ekrem Hakkı Ayverdi ile aynı kanaatteyim.

İnşa kitabesine göre 1414 yılında başlayan inşa faaliyeti 1419-20 yılında tamamlanmıştır. Kitabesinde banisi I. Mehmed'e övgü dolu sözlerle "Şark ve Garbın Büyük Sultanı, Arap ve Acemin Hakanı, Din ve Dünyanın Yardımcısı" şeklinde sıfatlar layık görülmüş. Külliyenin çini işlemelerinin muazzamlığı sayesinde bulunduğu semt ve külliye "Yeşil" ismiyle anılmıştır. Günümüzde Çelebi Sultan Mahallesinde konumludur.

Kitabe metni külliyenin mimarı olarak Hacı İvaz Paşa ismine işaret etmektedir. Külliyenin isimlendirilmesinde de etkili olan nakış işlerini İlyas Ali oğlu Ali, çini işlerini Muhammed-el Mecnun sorumluluğunda bulunan Tebriz'li ustalar, ahşap oymaların yine Tebriz'li olduğu bilinen Hacı Ahmed oğlu Hacı Ali adlı kişiler tarafından tamamlandığı bilinmektedir (Yazıcı, 2021, s. 51). Külliye yapısı cami/imaret, türbe ve medrese binalarından oluşmaktadır. 1485 yılında sonradan yapılan hamam günümüze gelememişse de kapsamlı onarımlar sayesinde geriye kalan yapıların durumu gayet iyi olmakla beraber medrese 1924 yılından itibaren müze olarak hizmet vermektedir (Acar, 2007, s. 110).

Bursa Yeşil Cami.

Son cemaat yeri olmayan yapının bu nedenle de yarım kaldığına dair bilgilerin çokluğu göz önüne alındığında bitiş tarihlendirmesinde ihtilaflar oluşmaktadır. Girişteki kitabeye göre cami kaba inşaatı 1419-20 de bitirilmiş (Şekil 68). Caminin ön cephesinin ortasında yazı, hatai ve rumi şeritlerinin çevrelediği, mukarnasların ve filiz kıvrımlarının zenginleştirdiği muhteşem portal yer alır ki bunun da her yanında iki sıra halinde her biri belirli silmelerle dikdörtgen çerçeveler içine alınmış dört pencere vardır (Yetkin, 1963, s. 225-226). Üst pencereler Bursa kemerli iken alt pencerelerde sivri kemerli ve süslü yazı kartuşlarıyla bezelidir. Yapının doğu ve batı duvarlarında altlı üstlü üçer, güneyinde ise altlı üstlü ikişer penceresi mevcuttur.

Kuzeydoğu ve kuzeybatıda binanın beden duvarları üzerinde yükselen iki minare yapıya 19. yy da eklenmiştir (Şekil 67). Yapının kuzey cephesinin tamamı mermerden, geriye kalan beden duvarları düzgün kesme taş, mermer kaplama ve tuğladan imal edilmiştir.

Şekil 67

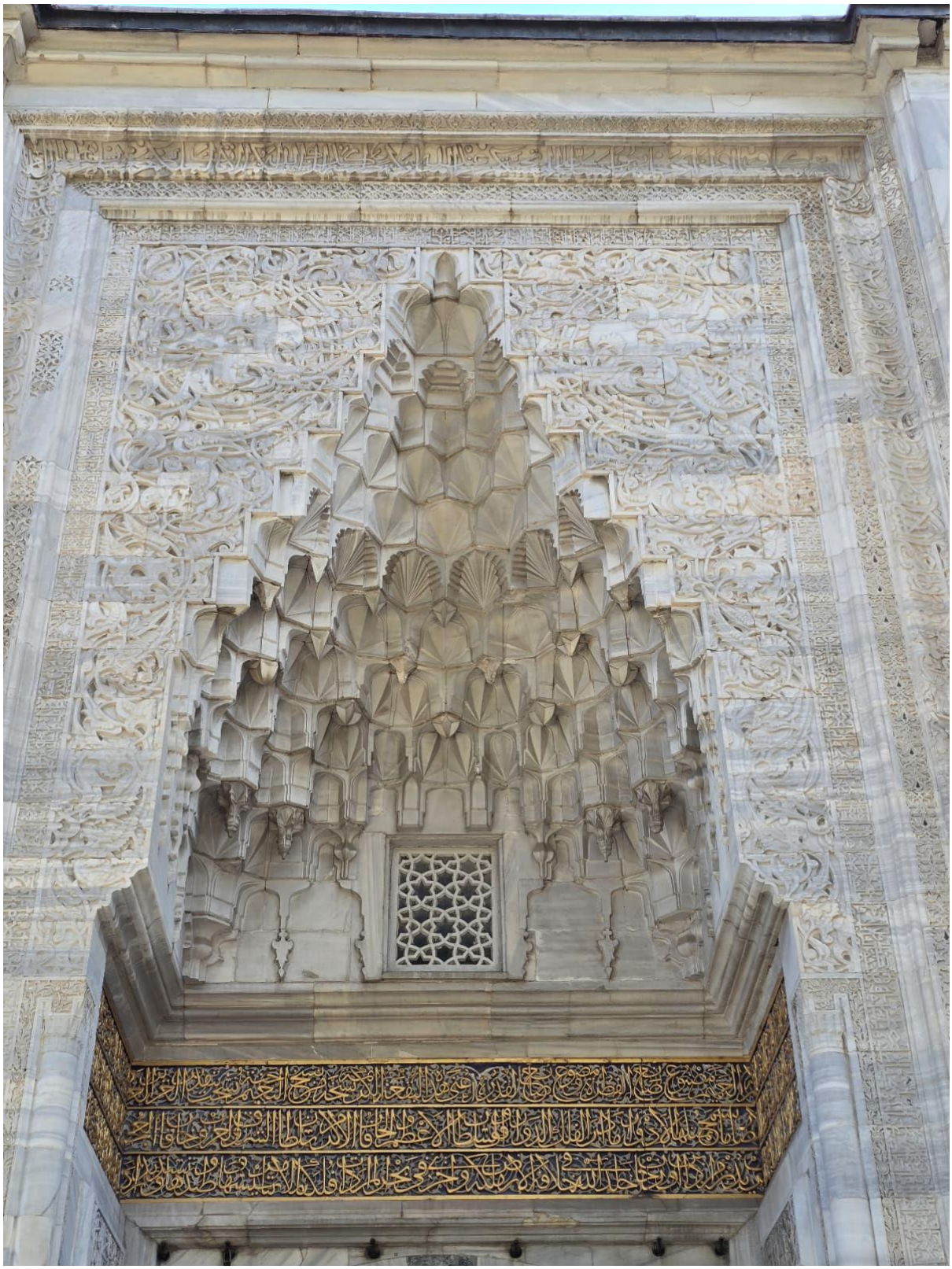
Bursa Yeşil Cami Giriş Cephesi (Yazara Ait)

(Gökhan İncekaya, 2025)

Şekil 68

Bursa Yeşil Cami Taçkapı Kavsarası ve Kitabesi (Yazara Ait)

(Gökhan İncekaya, 2025)

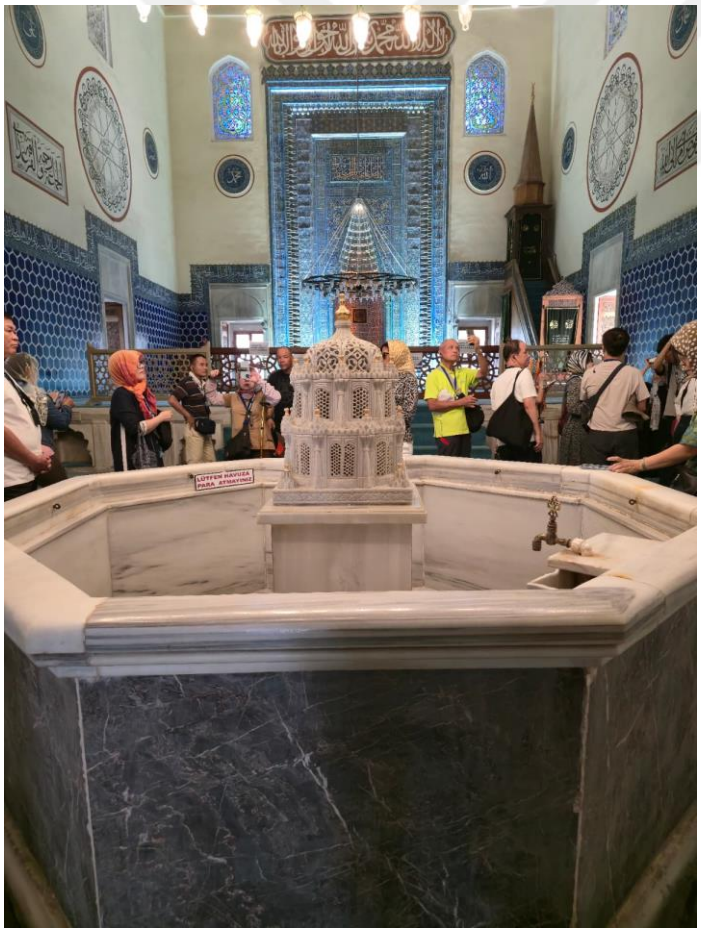
Cami, doğu-batı doğrultularında konumlandırılan ve giriş holü aracılığı ile geçişi sağlanan tabhâneler, kubbe örtülü sofa, geçişleri kemer kullanımları ile gerçekleştirilerek

sofaya da açılan doğu-batı eyvanları ile güneye yerleştirilen ve doğu-batı doğrultusunda çifte tabhânelerin de tekrarlandığı ana ibadet mekânından meydana gelmektedir (Yazıcı, 2021, s. 53).

Giriş sofasından sonra beşik tonozlu birimden geçilerek 13 metre çapında ve 24.8 metre yüksekliğinde kubbe ile örtülü, ortasında şadırvan bulunan avluya girilir. Fenerli olan bu kubbenin özgün yapısının açıklıklı olduğu bilinmektedir. Yapıda bulunan devşirme dört Bizans sütunu giriş sofasının her iki yanında görülebilir (Şekil 70). Kapıdan sonra çok dar, duvarları çıplak, kasvetli bir dehlize, adeta bir nartekse girilmektedir; iki tarafta pencere içinden yukarıya çıkan merdivenler vardır; üstelik tepelerine kötü Bizans başlıkları oturtulmuş birer çift sütun konmuştur (Ayverdi & Yüksel, 1976, s. 31). Avlunun güneyindeki ana ibadet alanı olan eyvan içerisinde minber ve mihrap yer alır (Şekil 69).

Şekil 69

Bursa Yeşil Cami Şadırvanından Mihraba Bakış (Yazara Ait)

(Gökhan İncekaya, 2025)

Şekil 70

Bursa Yeşil Camiinin Devşirme Bizans Sütun Başlıkları (Yazara Ait)

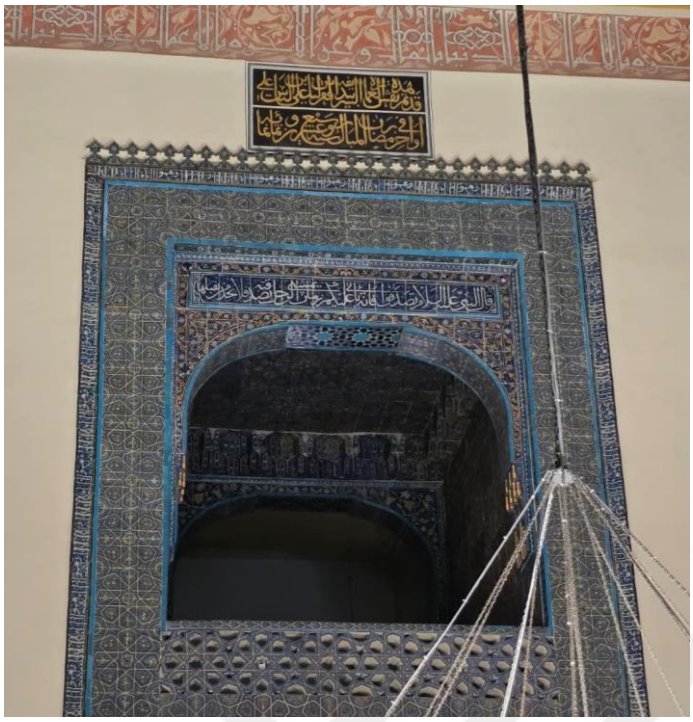

(Gökhan İncekaya, 2025)

Sultan locası ve onun altında açıkça yüksek düzeyde idarecilere tahsis edilmiş localar ayin niteliğinde bir toplantıda bir hiyerarşik dizimin de işaretleridir (Kuban, 2007, s. 97). Cami içerisinde çini süslemelerin en zengin olduğu cephe de hünkâr mahfilinin (Şekil 71) bulunduğu bu cephedir. Cami yapısında hünkâr mahfili yapımı ilk defa Yeşil Cami'de ortaya çıkmıştır. 14. yy da İznik Çini atölyelerinin kurulmasına müteakip, caminin tüm çini süslemelerinin üretimini İznik gerçekleştirmiştir. Bu zengin ve kalite üretim merkezi sayesinde cami ile özdeşleşen çini süslemelerin hem farklı formları hem de en estetik örnekleri caminin her alanında kendine yer bulmuştur. Özellikle cami mihrabında kullanılan teknik ile bir bütün haline getirilen çini işlemeler göz doldurmaktadır (Şekil 72).

Şekil 71

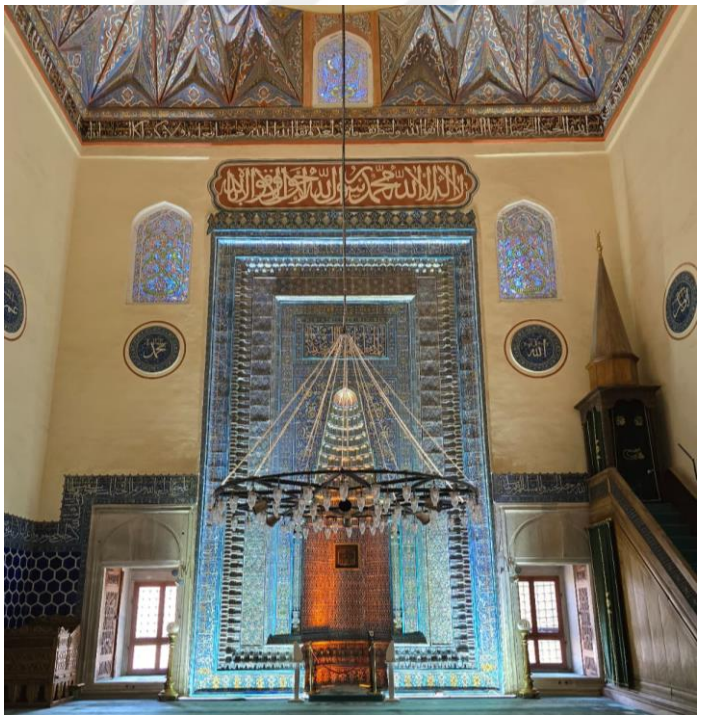
Bursa Yeşil Cami Hünkâr Mahfili (Yazara Ait)

(Gökhan İncekaya, 2025)

Şekil 72

Bursa Yeşil Cami Mihrap Duvarı (Yazara Ait)

(Gökhan İncekaya, 2025)

İki oda ve yan eyvanlar 32, 64 ve 24 er dilimli kubbeler ile örtülüdür; ikisi çapraz tonozludur. Oda kubbeleri çatı ile gizlenmiştir (Ayverdi & Yüksel, 1976, s. 49). Caminin bu

yan eyvanları da ana ibadet mekânıyla bir bütünlük sağlayacak şekilde devam eden ve pencere üst seviyesine kadar sınırlı çini duvar kaplamasıyla süslüdür. Bu kaplamanın üstünde ise turkuaz renkli ayetler yazılı bir bordür tüm mekânı dolaşmaktadır (Şekil 72-73).

Şekil 73

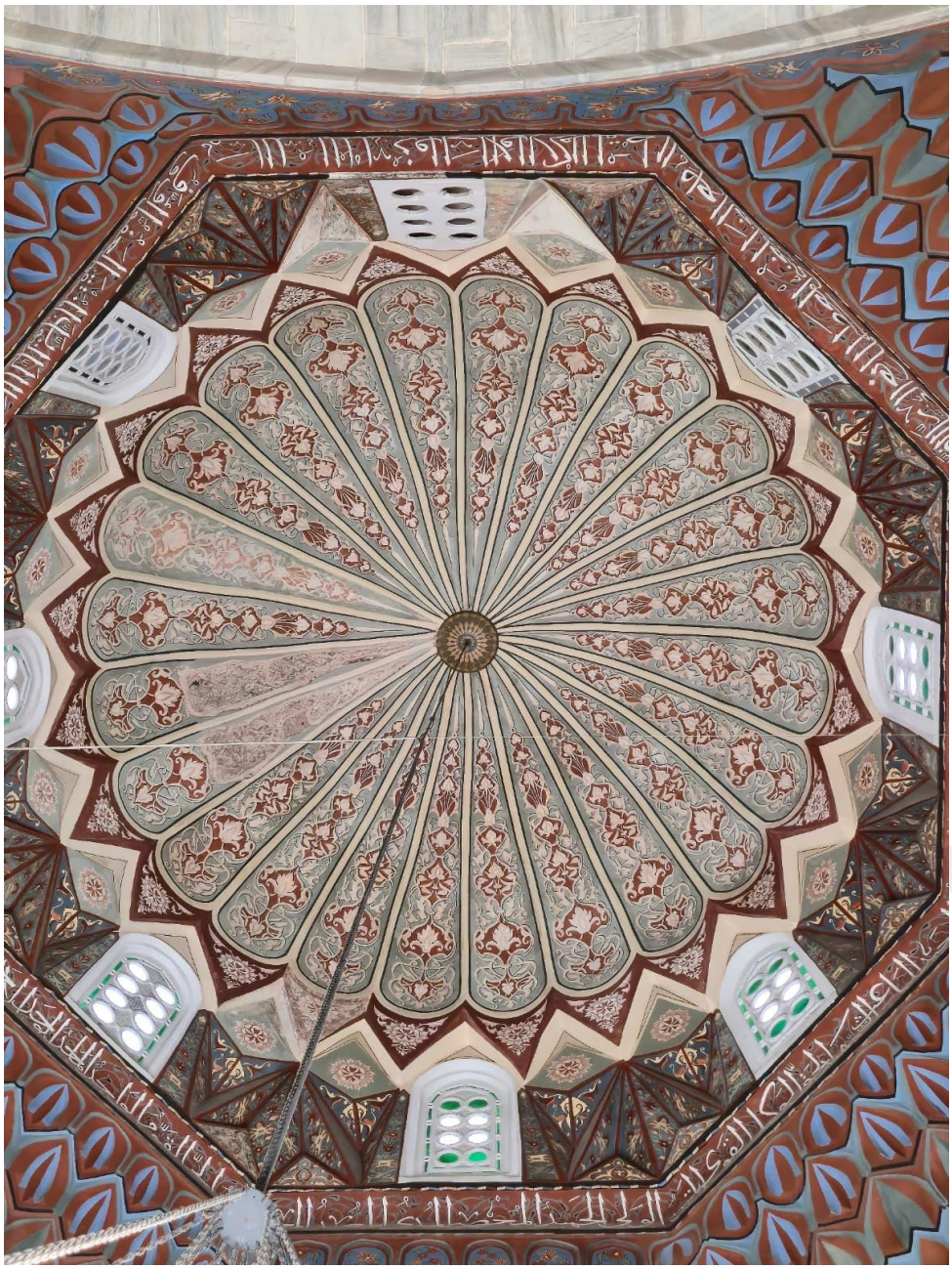
Bursa Yeşil Cami Doğu Eyvanı (Yazara Ait)

(Gökhan İncekaya, 2025)

Şekil 74

Bursa Yeşil Cami Doğu Eyvanının 24 Dilimli Kubbesi ve İç Süslemesi (Yazara Ait)

(Gökhan İncekaya, 2025)

Sekizgen kasnak üzerine oturtulmuş 24 dilimli ve kalem işi süslemeli kubbe yıldız tonoz ile örtülmüştür. Kasnakta bulunan bordürde ayetler işlenmiştir. Türk üçgenleriyle kubbeye geçiş sağlanmıştır. Sekiz adet pencere ile iç aydınlatma sağlanmıştır.

Avlu kubbesinin içi ve ana ibadet eyvanın içindeki kubbenin içi sade beyaz renkli ve süslemesizdir. Buna karşın üzerlerindeki kubbelere geçişi sağlamak için yapılan Türk üçgenleri gayet muazzam kalem işleriyle ve ayetler içeren süslü bordürlerle çevrelidir (Şekil 75).

Şekil 75

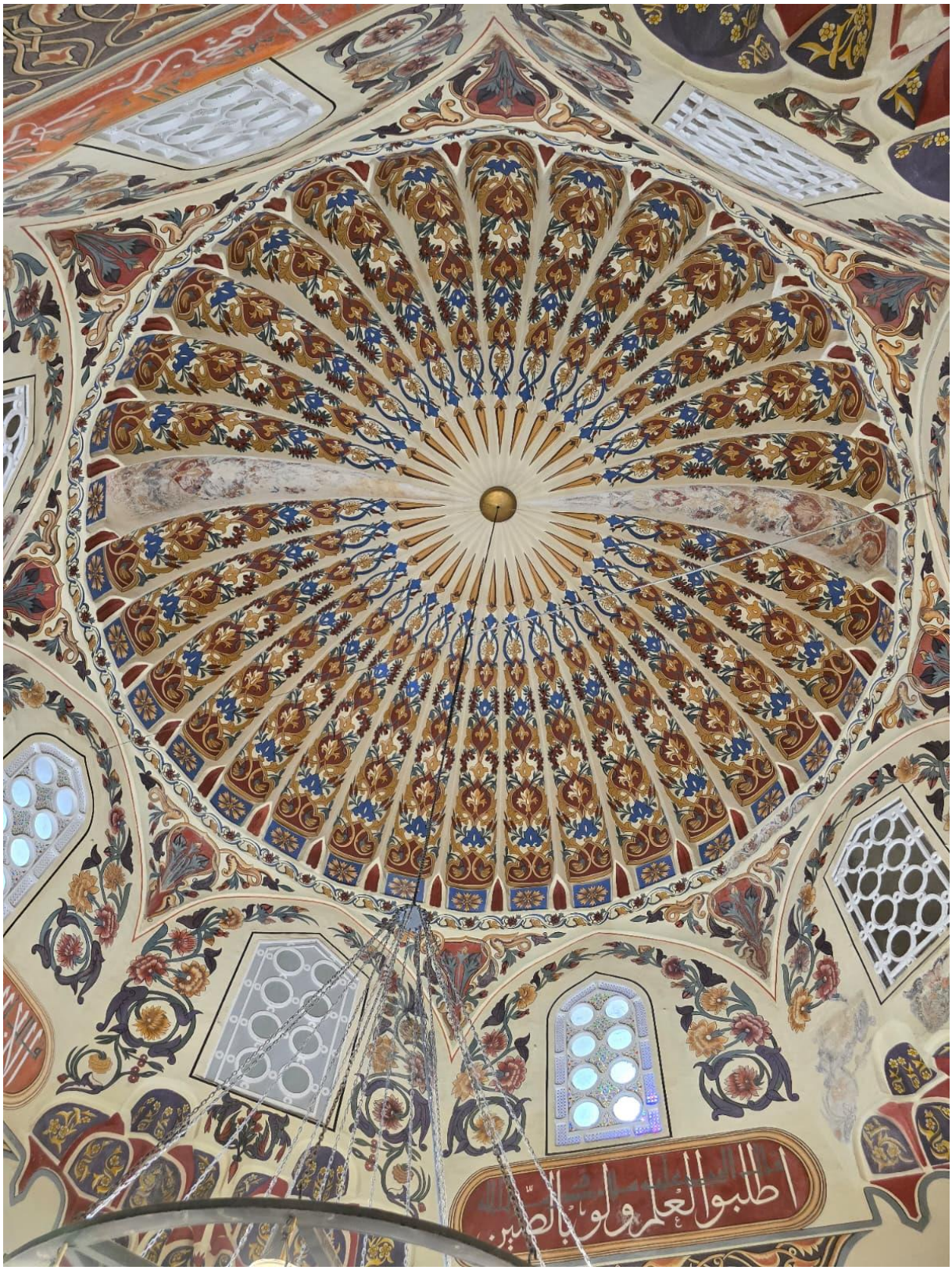
Bursa Yeşil Cami Avlu Kubbesinden Detay (Yazara Ait)

(Gökhan İncekaya, 2025)

Şekil 76

Bursa Yeşil Cami Güneybatıdaki Tabhane Örtüsü ve Süslemeleri (Yazara Ait)

(Gökhan İncekaya, 2025)

Şekil 77

Bursa Yeşil Cami Batı Eyvanının 24 Dilimli Kubbesi ve İç Süslemesi (Yazara Ait)

(Gökhan İncekaya, 2025)

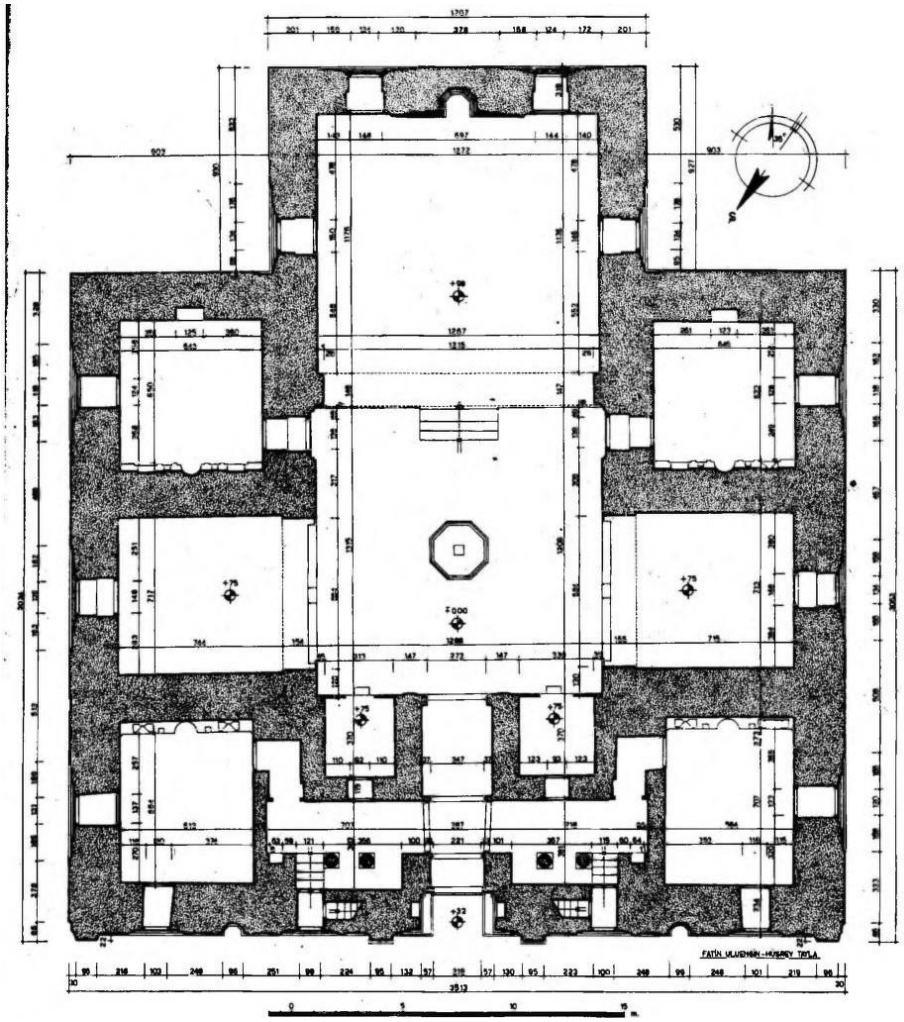
1863 yılında Bursa Valisi Ahmet Vefik *Paşa* tarafından Yeşil İmaret'in tamiri için Fransa'dan Parvillèe isimli bir mimar getirtilmiştir. Mimar, kubbeleri çemberlerle bağlamış ve

çatlaklar arasına çimento dökmüştür. Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu arşivindeki belgelerden de, Kasım 1954 yılında yapının kubbe kasnağındaki ve dış cephedeki sıvalarının yenilenmiş olduğunu öğrenmekteyiz (Acar, 2007, s. 111).

1552, 1573, 1617, 1623, 1635, 1645, 1684, 1783, 1863, 1881, 1893, 1940 yıllarına tarihlendirilen çeşitli onarım faaliyetleri ile günümüze ulaşan Yeşil Cami 2009 yılında geniş çaplı bir restorasyon çalışmasına ev sahipliği yapmıştır (Yazıcı, 2021, s. 58-59). 2009 yılındaki bu kapsamlı restorasyon sayesinde özellikle kubbe içlerindeki kalem işi süslemeler aslına sadık kalınacak şekilde günümüzdeki hallerini almışlardır.

Şekil 78

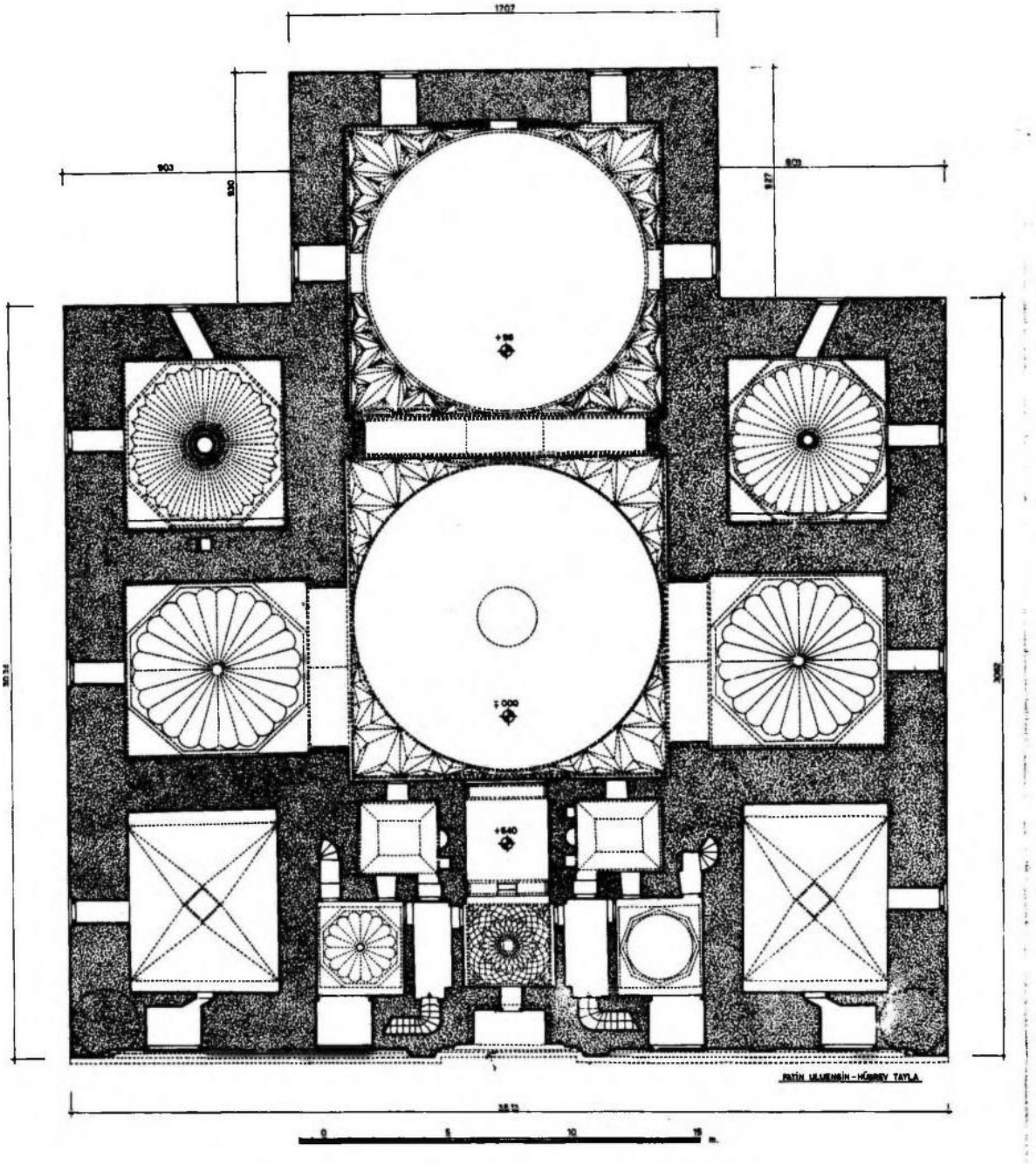
Bursa Yeşil Cami Alt Kat Planı

(Ayverdi & Yüksel, 1976, s. 29)

Şekil 79

Bursa Yeşil Cami Üst Kat Planı

(Ayverdi & Yüksel, 1976, s. 30)

Bursa Muradiye Külliyesi (1425-1426)

Günümüzde Bursa Muradiye Semtinde yer alan külliye, önceki değindiğimiz külliyeler gibi bulunduğu semte ismini vermiştir. Kitabesinden anlaşıldığı üzere bir buçuk yıl gibi kısa bir zaman içinde II. Murad'ın baniliğinde yapılmıştır. Yapının mimarına dair ise her hangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. Külliye içerisinde 17 adet yapı mevcuttur.

Bu yapılar: Muradiye Camii, Muradiye Medresesi, Muradiye imareti, Muradiye Hamamı ve külliye bahçesi içerisinde bulunan 13 adet türbeden oluşmaktadır. Türbeler; II. Murad T., Alaaddin T., Şehzade Ahmet T., Şehzade Mustafa T., Şehzade Mahmud T., Cem sultan T., Saraylılar (Cariyeler) T., Hatuniye (Hüma Hatun) T., Gülşah Hatun T., Mükrime Hatun T., Gülruh Sultan T., Ebe Hatun (Gülbahar Hatun) T., Şirin Hatun (Ayınsâh) Türbesi'dir (Altıntaş, 2008, s. 4). Bunun dışında kuzeyde bir şadırvan (Şekil 80) ve kuzeybatıdaki çeşme (Şekil 81) de külliye dâhilindedir. Özgün planlamada bulunan sıbyan mektebi ise günümüzde yoktur. Külliye, haziresindeki türbe sayısının çokluğu ile İslam dünyasında özel bir yere sahiptir.

Külliye içerisinde türbeler dışında mezarlar da bulunmaktadır. Ayrıca biri Muradiye Camisine ait, diğer ikisi türbelere ait üç şadırvan ile biri Muradiye camisine ait, diğeri de Muradiye Medresesine ait iki adet çeşme yapısı bulunmaktadır (Sağlık, 2016, s. 108).

Şekil 80

Bursa Muradiye Cami Şadırvanı (Yazara Ait)

(Gökhan İncekaya, 2025)

Şekil 81

Bursa Muradiye Cami Çeşmesi (Yazara Ait)

(Gökhan İncekaya, 2025)

Bursa Muradiye Cami.

Yapı avlu, ana ibadet alanı, iki eyvan, iki tabhane ve beş birimli son cemaat yerinden meydana gelmektedir. Bu biçimiyle Orhan camisinin gelişkin bir modeli olma nispetindedir. Cami duvarları üç sıra tuğla ile bir sıra taştan oluşmaktadır. Yapının genelinde almaşık şekilde mermer, tuğla ve kesme taş kullanılmasına karşın kuzey cephesine verilmiştir.

Çeşitli kaynaklarda II. Murad Zaviyesi olarak da isimlendirilen yapının cümle kapısı üzerinde yer alan celî sülüs Arapça kitabesi külliyenin inşasına 828 Recebinde (Mayıs 1425) başlandığını ve 830 Muharreminde (Kasım 1426) inşa faaliyetinin tamamlandığını belirtmektedir (Yazıcı, 2021, s. 67). Kitabe kenarlarında rumi zülfeler vardır (Şekil 82).

Şekil 82

Bursa Muradiye Cami Kitabesi (Yazara Ait)

(Gökhan İncekaya, 2025)

Bu şerifli ve mübarek imaretin yapılmasını, Arap ve Acem'in sultanı, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi, sultan oğlu sultan, Bâyezid Han oğlu Mehmed oğlu Sultan Murad –Allah mülkünü devamlı kılsın- 828 yılının Recep ayında emretti ve (bina) 830 yılının Muharrem ayında tamamlandı (Acar, 2007, s. 180).

Yapının iç aydınlatmasını sağlamak için kuzeyde dört, doğu-batı duvarlarında üçer, güneyde iki, ana ibadet mekânın doğu-batısında ikişer ve iki tabhanenin güneyinde birer adet zemin seviyesi pencere yapılmıştır. Binanın kuzeyinde bulunan iki minareden batı cephesindeki cami ile çağdaştır. Doğuda bulunan minarenin ise kitabesinde 1904-1905 tarihi yazmaktadır.

Kesme taş kullanılarak inşa ettirilen 1.46 m. boyutlarına sahip kaide üzerinde yükselen pabuç çift mazgallıdır. Silindir formlu tuğla gövde 9.23 m. uzunluğundadır. Kesme taş şerefe ve petek yüzeyleri beyzi kartuşlar ve nişli bordürler ile hareketlendirilmektedir. Minare konik formlu külah üzerine konumlandırılan kesme taş âlem ile sonlandırılmaktadır (Yazıcı, 2021, s. 67-68). (Şekil 83).

Şekil 83

Bursa Muradiye Cami Batı Minaresi (Yazara Ait)

(Gökhan İncekaya, 2025)

Son cemaat yerinin revak kemerlerinin aynaları ve çatı saçak silmelerinin alt yüzlerinde on beş farklı taş, tuğla ve çininin diziliminden oluşan motifler ile hareketli ön cephe oluşturulmuştur (Şekil 84). Son cemaat yeri iki granit sütun ve dört adet mermer ayak üzerindedir (Şekil 86). Birimler sivri alınlıklı kemerler ile tamamlanmıştır. Kemerler ahşap gergiler ile de desteklenmektedir. Giriş orta birimin üzeri üçgenlerden oluşan ve kasnak üzerine oturan mukarnaslı, tromplu kubbe ile kapatılmıştır (Şekil 87). Orta birimin doğu-batısına yerleştirilen diğer birimler de yine geçişleri Türk üçgeni ile sağlanan tromplu kubbeler ve aynalı tonoz kullanımlarıyla örtülmüştür (Şekil 88-89).

Şekil 84

Bursa Muradiye Cami Son Cemaat Yeri Revak Süslemeleri (Yazara Ait)

(Gökhan İncekaya, 2025)

Muradiye İmareti'nin saçak silmeleri Anadolu'daki hiçbir Osmanlı yapısında görülmemektedir. Osmanlı yapılarında sıklıkla kullanılan kirpi saçak ve Anadolu'da

görülmeyen, İran'da "Şotori" (deve biçimi ya da devesırtı) adı verilen saçak tipinin birleşmesinden oluşmuştur (Acar, 2007, s. 157). (Şekil 85). Böyle yapılarda yenilikçi ve şahsına münhasır çalışmaların artışını özellikle Yeşil Cami ile Osmanlı mimari hayatına giriş yapan Tebrizli ustalara atfetmek gayet yerinde bir tespit olur. Usta çırak ilişkisi içerisinde yıllar içinde mimari sanatımızın en gözde eserlerine katkıda bulunmuşlardır.

Şekil 85

Bursa Muradiye Cami Saçak Silmeleri (Yazara Ait)

(Gökhan İncekaya, 2025)

Şekil 86

Bursa Muradiye Cami Son Cemaat Yeri (Yazara Ait)

(Gökhan İncekaya, 2025)

Şekil 87

Bursa Muradiye Cami Son Cemaat Yeri Orta Birim Kubbesi ve Süslemesi (Yazara Ait)

(Gökhan İncekaya, 2025)

Şekil 88

Bursa Muradiye Cami Son Cemaat Yeri Örtü Sistemi Süslemesi (Yazara Ait)

(Gökhan İncekaya, 2025)

Şekil 89

Bursa Muradiye Cami Son Cemaat Yeri Aynalı Tonoz (Yazara Ait)

(Gökhan İncekaya, 2025)

Taçkapı son cemaat yerinin orta biriminin gerisinde mermerden imal edilmiştir (Şekil 90). Kemer yüzeyi bitkisel motifli çini ile kaplıdır. Dışa doğru çıkıntısı olmayan ana nişi eyvan şeklinde oluşturulmuştur. En dışta birer tane başlıklı plaster ile sınırlandırılmıştır. Plaster

ayakları Ampir üsluba benzer şekildedir. Plasterlerden hemen sonra bir kaval ve iç bükey bir silmeden oluşan iki sıra silme yukarıya kadar devam edip Bursa kemeri şeklinde kavsara kuşatma kemerinin üzengisinin biraz yukarısında birden kırılıp bir daralma oluşturur ve kapıyı üç yönden çevreler. Yanlarda iki mihrabiyesi mevcuttur.

Şekil 90

Bursa Muradiye Cami Taçkapısı (Yazara Ait)

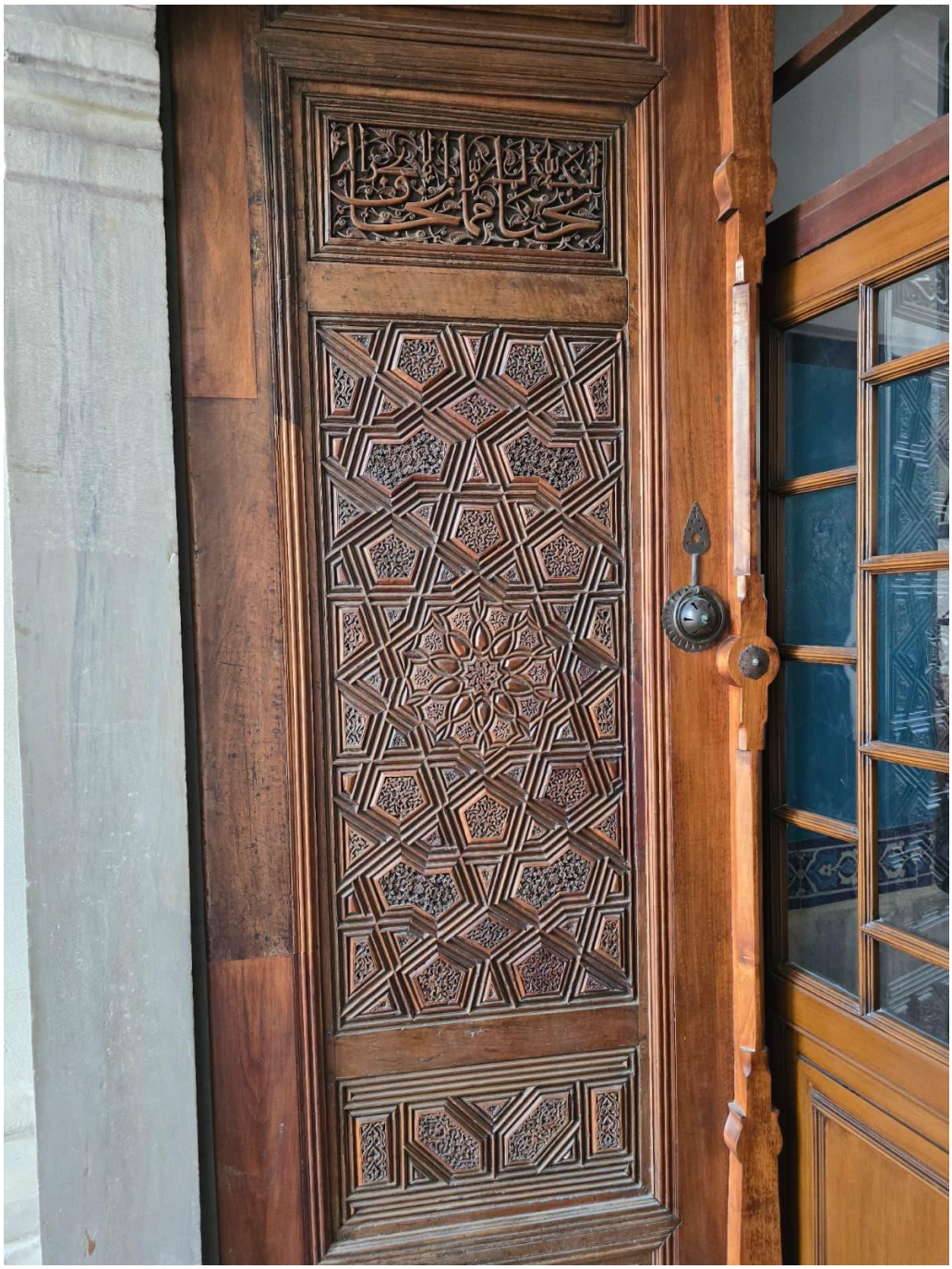

(Gökhan İncekaya, 2025)

Girişin ahşap kapı kanatları taklit kündekâri tekniğinde yapılmıştır (Şekil 91). Panolar geometrik, bitki ve yazı ile süslenmiştir (Acar, 2007, s. 162).

Şekil 91

Bursa Muradiye Cami Ahşap Kapı Doğu Kanadı (Yazara Ait)

(Gökhan İncekaya, 2025)

Giriş eyvanından avluya geçilmektedir. Kuzey kesimine atılan doğu-batı yönlü bir kemerle kare bir alan oluşturulmuş, alan geçişleri pandantiflerle sağlanmış bir kubbe ile

örtülmüştür. Pandantiflerin ve sekizgen kasnağın üzerleri üçgenlerle hareketlendirilmiştir. Kubbe göbeğinde çok küçük bir aydınlatma feneri vardır (Acar, 2007, s. 163).

Şekil 92

Bursa Muradiye Cami Avlu Örtüsü ve Süslemeleri (Yazara Ait)

(Gökhan İncekaya, 2025)

Şekil 93

Bursa Muradiye Cami Avlu Kubbesinin Merkez Süslemesi (Yazara Ait)

(Gökhan İncekaya, 2025)

Sofa alanına doğu-batı ekseninde dâhil edilen eyvanlara geçişler yuvarlak kemerli düzenlemeler kullanılarak sağlanmaktadır. Kare planlı mekân kurgularına sahip eyvanları üst örtü sisteminde kullanılan kubbe düzenlemesine mukarnaslar ile hareketlendirilmiş pandantifler kullanılarak geçilmektedir. Sekizgen kubbe kasnakları üçgenler kullanılarak çevrelenmiştir (Yazıcı, 2021, s. 69).

Batı tabhanesinin kubbesi sekizgen kasnağa oturtulmuştur. Mihrap önü mekânı kubbesi gibi, kubbeye geçiş pandantifler ile oluşturulmuştur. Pandantifler üzerinde üçgen şekli oluşturacak şekilde badem motifleri işlenmiştir. Buradaki pandantiflerdeki işçilik, mihrap önü mekânındakilerden daha ince işçiliktir. Bu kanatta, kuzey ve güney yönlerde simetrik olarak karşılıklı yuvarlak kemerli eyvanlar bulunmaktadır.

Kubbeye geçişte kullanılan sekizgen kuşakta zikzak form dikkati çeker. Zikzakların arasında yuvarlak kemerli pencereler izlenimi veren süslemeler yerleştirilmiştir. Kubbenin eteğinde ve kubbe göbeğinde de kalem işi süslemeler kullanılmıştır (Altıntaş, 2008, s. 8).

Şekil 94

Bursa Muradiye Cami Batı Tabhanesi (Yazara Ait)

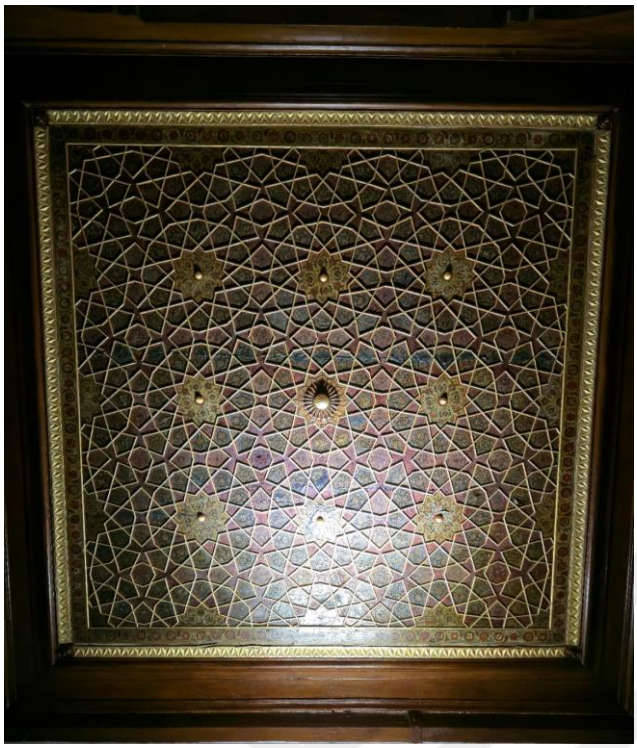
(Gökhan İncekaya, 2025)

Muradiye'de, Orhan Camiindeki çarpıklıklara, gönyesizliklere pek rastlanmaz. Yalnız iki büyük kubbenin, bilhassa mihrap üstünün köşelikleri çirkin denecek kadar iptidaidir. Buna mukabil malakarilerin, tahta işçiliklerinin ve hepsinden fazla çinilerinin letafetine doyum olmaz (Ayverdi & Yüksel, 1976, s. 54).

Caminin girişindeki küçük eyvanın Bursa kemeri kapısı üzerindeki çini pano Yeşil'in desen üslubunu sürdürmektedir. Aynı üslup bazı pencere alınlıklarında ve mihrap duvarındaki şeritlerde de vardır. Fakat mihrap duvarındaki çini bezeme sadece bu yapıya özgüdür (Kuban, 2007, s. 114). (Şekil 97-98).

Şekil 95

Bursa Muradiye Cami Ahşap Detay (Yazara Ait)

(Gökhan İncekaya, 2025)

Şekil 96

Bursa Muradiye Cami Giriş Eyvanının Tavanı (Yazara Ait)

(Gökhan İncekaya, 2025)

Beşgen profilli mihrap nişi birçok rölöve çiziminde dikdörtgen kesitli olarak çizilmiştir. 18. yüzyıl başlarındaki yangın sonrasında yapı onarım yapılmış, mihrapta bugünkü görünümünü bu tamirde sonrasında kazanmıştır (Şekil 97). Mihrap "S" ve "C" kıvrımları yapan

bir kavsara ile örtülüdür. Ana niş, çerçeve, kavrasa ve tepelik Rokoko üslubuna özgü süslemelerle hareketlendirilmiştir (Acar, 2007, s. 166).

Şekil 97

Bursa Muradiye Cami Mihrabı (Yazara Ait)

(Gökhan İncekaya, 2025)

Şekil 98

Bursa Muradiye Cami İbadet Mekânı Duvar Çinileri (Yazara Ait)

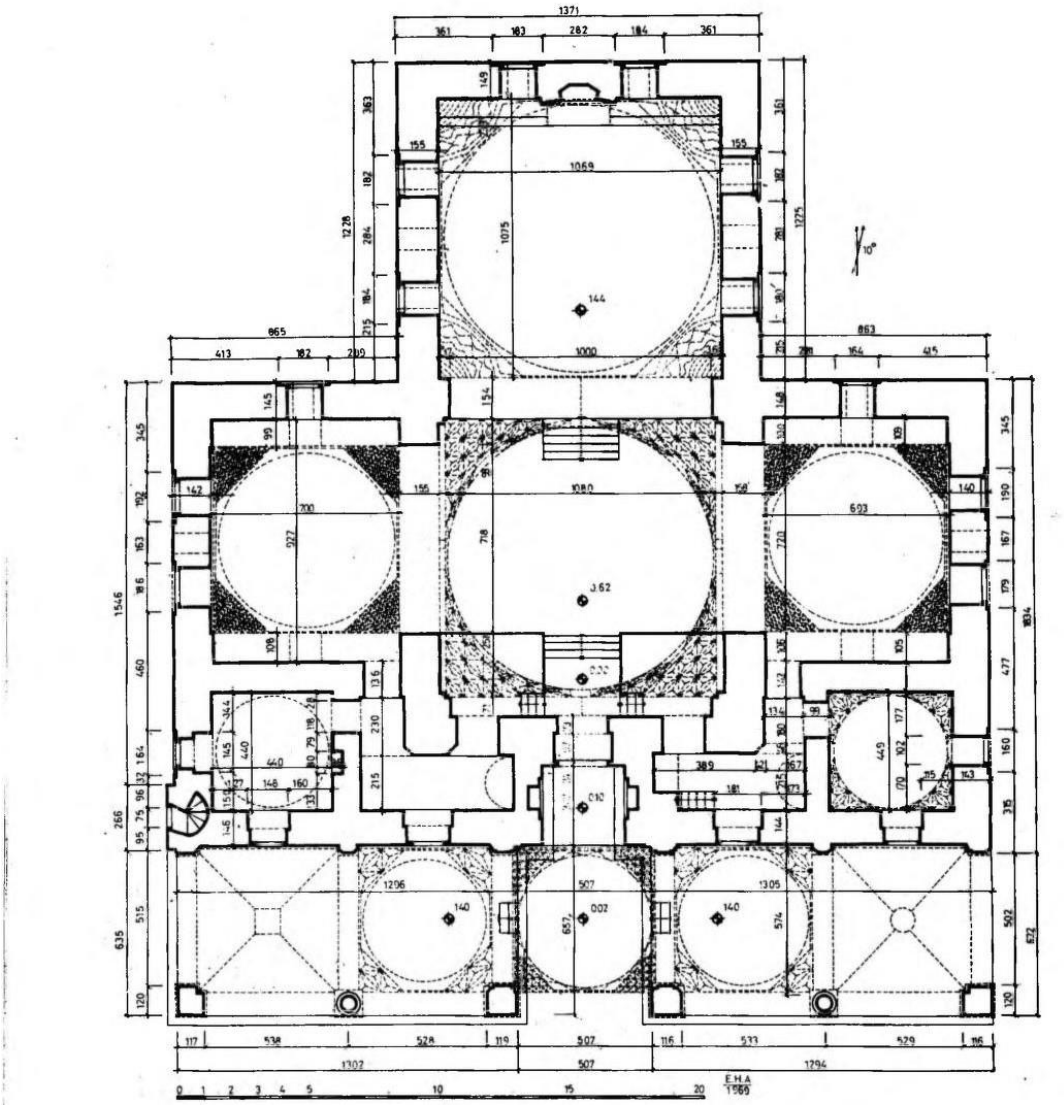
(Gökhan İncekaya, 2025)

22 Şevval 838/14 Temmuz 1430 tarihli vakfiyesi bulunan yapı, 1623, 1715, 1781, 1818, 1849 yıllarında onarılmıştır (Acar, 2007, s. 156). Külliye 1855 depreminde büyük zarar görmüştür. 1864'te ibadete kapalı olduğunu, Ahmet Vefik Paşa tarafından restorasyon çalışmalarının yeni başlatıldığı bilinmektedir.

O tarihlerde Bursa Valisi olan Ahmet Vefik Pasa yıkılan veya hasar gören tarihi yapıları onartmak üzere Leon Parville adında bir Fransız mimarı Bursa'da görevlendirmiştir (Altıntaş, 2008, s. 12).

Şekil 99

Bursa Muradiye Cami Planı

(Ayverdi & Yüksel, 1976, s. 54)

SONUÇ

Osmanlı'nın kuruluşundaki beylik aşamasından devlet aşamasına geçişine tanıklık eden Bursa, aynı zamanda bu dönüşümü kendi çehresinde de bizlere göstermektedir. Anadolu Selçuklu Devleti'nin devamını niteliğinde coğrafyasını mamur kılma çabası içinde olan bu hanedan Bursa'yı da kendisiyle beraber büyütmüştür. Devletin ilk kuruluş yıllarında henüz emekleme aşamasında iken bile fethedilen her yeni toprağa kök salmak için canla başla gayretten geri durmayan baniler sayesinde yıllar içerisinde bir Bursa Üslubu'dan söz etmek mümkün olmuştur. İlk dönem için özellikle devşirme, kilise benzeri camiler mevcut iken, gerek ekonomik ilerleme gerekse de malzemeye ulaşımın kolaylaşması artık mevcut yapılardan bağımsız ve özel yeni yapılar inşa etme imkânı vermiştir. Fetihten 3 yıl sonra 1339 yılında Orhan Gazi, Bursa için ilk külliye binasını imar ettirmiştir. Zaviyeli plan şemasına sahip ilk Osmanlı eseri ile artık Bursa ile anılacak özgün eserler ortaya çıkmaya başlamıştır. Yeni yapılan bu binalar aynı zamanda Türk-İslam süsleme sanatını da bünyelerinde barındırmıştır. Özellikle en muazzam örneklerini gördüğümüz mihrap ve kubbe iç süslemeleri dönemin ruhuna uygun ve dönemin teknikleriyle yapılmıştır. Stilize figürler, hat yazılarının değişik örnekleri, geometrik bezemeler ve en sevilen rumi-palmet-lotus gibi işlemeler zanaatkârların ve ustaların yeni denemeleri ve farklı malzemelerin buna müsaade etmesi sayesinde çok ziyade miktarda kullanılmıştır. Erken dönemler için yapı sade bir zarafet ile temel ihtiyaçlara karşılık verecek şekilde inşa edilmiştir. Yapıların bir kısmı savaşlar ve deprem-yangın gibi etkenlerden ötürü orijinal halinden farklı olarak günümüze ulaşmıştır. Geçirmiş oldukları bu felaketler farklı tarih aralıklarında gerçekleştiği için bilhassa süsleme konusunda restorasyon dönemlerinin esintilerini barındırmışlardır. Özellikle 19. yüzyıldan sonra gerçekleştirilen restorasyon çalışmalarında aslına uygun olmayan barok, rokoko gibi devrin akımları ile süslenen cami içleri, mekan ve süsleme uyumsuzluğunu gözler önüne serer. İncelediğimiz bu yapıların onarımlarındaki dikkat çekici bir diğer husus ise yapılan restorasyonlara verilen özenin, yapının turistik değeriyle doğru orantılı oluşudur. Yani bir yapı insanların ziyareti için merkezi bir cazibe yeri etrafında ve maddi getiri sağlayabilecek noktada ise restorasyon profesyonel kişilerce ve özenle yapılmaktadır. Burada da "tarihi miras" olma kavramından ziyade "ekonomik miras" olma kavramı ile yüzleşiyoruz. Günümüz imkanları ile tarihi belgeler incelenerek söz konusu eserler ile çağdaş olan ve özgün süslemelerini koruyan yapılar incelenerek yapılacak yeni restorasyon çalışmaları gelecek nesillere bu yapıları miras bırakmamızı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Acar, T. (2007). *Bursa'daki Tabhaneli Camiler*. (Tez No.240884) [Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi-İzmir].Yüksek Öğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Acar, T. (2011). *Anadolu Türk Mimarisinde Tabhaneli Camiler*. (Tez No.286579) [Doktora Tezi, Ege Üniversitesi-İzmir].Yüksek Öğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Altıntaş, Z. (2008). *Muradiye Külliyesi ve Haziresindeki Türbeler*. (Tez No.220496) [Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi-Çanakkale].Yüksek Öğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Ayverdi, E. H., & Yüksel, İ. A. (1976). *İlk 250 Senenin Osmanlı Mimarisi.* İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.

Demiriz, Y. (1979). *Osmanlı Mimarisi'de Süsleme I Erken Devir (1300-1453).* İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Gündüz, S. (2006). *Osmanlı Beyliği Mimarisinde Anadolu Selçuklu Geleneği*. (Tez No.173305) [Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi-Ankara].Yüksek Öğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

İnalcık, H. (2022). *Kısa Osmanlı Tarihi Osmanlı İmparatorluğu Tarihine Kuşbakışı.* İstanbul: Kronik Yayıncılık.

Kokdaş, E. (2021). *UNESCO Dünya Miras Listesinde Yer Alan Bursa Hanlar Bölgesi ve Sultan Külliyelerinin Kültürel Miras Turizmi Kapsamında Değerlendirilmesi: Yerel Paydaşlara Yönelik Bir Araştırma*. (Tez No.715570) [Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi-Balıkesir]. Yüksek Öğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Kuban, D. (2007). *Osmanlı Mimarisi.* İstanbul: Yem Yayın.

Sağlık, H. C. (2016). *Bursa'da Erken Osmanlı Dönemi Sultan Külliyelerinin Kentsel ve Mimari Ayırt Edici Özelliklerinin Karşılaştırmalı Analizi*. (Tez No.459179) [Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi-Bursa].Yüksek Öğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Tarihi.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Yahşi, T. (1998). *Bursa'nın Tarihi Coğrafyası*. (Tez No.443590) [Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi-İstanbul].Yüksek Öğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Yavaş, D. (2007). *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslam Ansiklopedisi Web Sitesi: https://islamansiklopedisi.org.tr/orhan-gazi-kulliyesi (Erişim Tarihi: 18.06.2025) adresinden alındı

Yavaş, D. (2012). *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslam Ansiklopedisi Web Sitesi: https://islamansiklopedisi.org.tr/ulucami (Erişim Tarihi: 05.09.2025) adresinden alındı

Yavaş, D. (2013). *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslam Ansiklopedisi Web Sitesi: https://islamansiklopedisi.org.tr/yildirim-kulliyesi (Erişim Tarihi: 03.09.2025) adresinden alındı

Yazıcı, F. (2021). *Osmanlı Sultan Külliyelerinin Mimari Programı (Bursa ve Edirne Örneği)*. (Tez No.696423) [Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi-Bursa].Yüksek Öğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Yetkin, S. K. (1963). *İslam Mimarisi.* Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

ELEKTRONİK KAYNAKÇA

https://dipnot.hypotheses.org/2225 (Erişim Tarihi: 02.09.2025)

https://bilgininkalesi.com/orhan-gazi-donemi-ders-notu/#close (Erişim Tarihi: 02.09.2025)

https://islamansiklopedisi.org.tr/orhan-gazi-kulliyesi (Erişim Tarihi: 18.06.2025)

https://islamansiklopedisi.org.tr/ulucami (Erişim Tarihi: 05.09.2025)

https://islamansiklopedisi.org.tr/yildirim-kulliyesi (Erişim Tarihi: 03.09.2025)

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Gökhan İNCEKAYA
Doğum Yeri ve Tarihi	
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Uludağ Üniversitesi / Sanat Tarihi
Y. Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi / Sanat Kuramı ve Eleştiri
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	
İletişim	
E-Posta Adresi	
Tarih	11/09/2025